

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
„UNITÁRIUS EGYHÁZ

113. ÉVFOLYAM

ALAPÍTÁSI

ÉVE

1861

4

2007

KERESZTÉNY MAGVETŐ

113. évfolyam • 2007 • 4. szám
Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>John A. Buehrens</i> A Reménység Háza: a szabadelvű teológia és a 21. század kihívásai	371
<i>Görömbei András</i> Anyanyelv, irodalom, tudomány, nemzettudat.....	388
<i>dr. Rezi Elek</i> A hitvallás mint a felekezeti önazonosság-tudat kifejezője	399
<i>Balázs Mihály</i> A kolozsvári Heltai-nyomda és a krakkói Aleksey Rodecki	414
<i>Molnár B. Lehel</i> A pályakezdő Kelemen Lajos	420
<i>Pál János</i> Újabb adalékok a medgyesi mozgalom történetéhez	428
<i>dr. Gaal György</i> A kolozsvári Unitárius Kollégium kórháza.....	439
<i>Orbán Erika</i> A pozitív devianciáról általában – és néhány példa tükrében	451

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA – SZERTARTÁSOK

<i>Pálffy Tamás Szabolcs</i> Jézus életünk kenyere (Lk 2,10–11; Jn 10,10b).....	463
<i>Pálfi Dénes</i> Fekete és piros napok (Jób 27,6).....	466
<i>dr. Szabó Árpád</i> Karácsony válaszádsra késztet	469

dr. Szabó Árpád
A keleti bölcsek karácsonyi tanítása 471

KÖNYVSZEMLE

Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok* (dr. Gaal György) 475

Egyházi élet – Hírek 481

A kiadvány megjelenését
a Communitas Alapítvány
támogatta.

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkeszti: dr. Szabó Árpád. Munkatársak: Jakabffy Tamás szerkesztő,
Kürti Miklós olvasószerkesztő, Ruzsa István technikai szerkesztő.
Szerkesztő bizottsági tagok: dr. Czire Szabolcs, Gyerő Dávid, dr. Kovács Sándor, dr. Rezi Elek.
Szerkesztőség címe: 400105 Kolozsvár, 1989 December 21 út, 9 sz.
Tel: +40 264 593236, fax: +40 264 595927; e-mail: tamas.jakabffy@unitarius.com.
Postacím: 400105 Cluj-Napoca, b-dul 21 Decembrie 1989 nr. 9.
Készült az Unitárius Egyház Nyomdájában. ISSN 1222-8370.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
CXIII • Cluj-Napoca • 2007/4

CONTENTS

STUDIES

<i>John A. Buehrens</i> A House of Hope: Liberal Theology and the Challenges of the 21 st Century	371
<i>András Görömbei</i> Mother Tongue, Literature, Science, National Consciousness	388
<i>dr. Elek Rezi</i> The Confession, as Expression of Religious Identity	399
<i>Mihály Balázs</i> The Heltai-Printing Press from Kolozsvár and Aleksy Rodecki from Krakow	414
<i>Lehel Molnár B.</i> Start of Career of Lajos Kelemen	420
<i>János Pál</i> New Data to the History of the Movement from Medgyes	428
<i>dr. György Gaal</i> The Hospital of the Unitarian College of Kolozsvár	439
<i>Erika Orbán</i> A General Approach to the Positive Deviance and Some Cases	451

SERMONS

<i>Tamás Szaboles Pálffy</i> Jesus, the Bread of Our Life	463
<i>Dénes Pálfi</i> Black-letter and Red-letter Days.....	466

<i>dr. Árpád Szabó</i>	
Christmas Urges Us for Answers	469
The Christmas Teaching of The Three Magi	
„It Is Not Good to Have Zeal without Knowledge”	471

BOOK REVIEW

Lajos Kelemen: <i>Studies from the History of Culture</i> (dr. György Gaal).....	475
--	-----

Church Life – News	481
---------------------------------	-----

Tanulmányok

JOHN A. BUEHRENS

A REMÉNYSÉG HÁZA: A SZABADELVŰ TEOLÓGIA ÉS A 21. SZÁZAD KIHÍVÁSAI

Nagy megtiszteltetés, hogy részt vehetek ezen a szimpóziumon. Mint az UUA (Unitarian Universalist Association – Unitárius Univerzalista Egyesület) elnökének az egyik korábbi célom a Nemzetközi Tanács (ICUU) létrejöttének elősegítése volt. Nagyon is tudatában vagyok annak, hogy jó barátomtól, Szabó Árpád püspök úrtól eltérően én nem hordozok püspöki felelősséget, bár utolsó ittlétemkor püspöknek szólítottak itt, Kolozsváron. És annak ellenére, hogy az itteni teológia akkor tiszteletbeli doktori címet adományozott nekem, tudatában vagyok annak is, hogy nem vagyok olyan alaposan képzett teológus, mint Paul Rasor vagy Kim Beach. Úgy állok hát itt, mint egy egyszerű gyülekezeti lelkes, aki egy kicsi, de növekedésben lévő unitárius univerzalista egyházközösségben szolgál Necedhamben. A First Parish gyülekezet 1711-ben alakult. Persze ez itt, Erdélyben nem tűnik olyan nagy múltnak!

Nemrégiben dr. Rebecca Parkerrel, a Starr King School for the Ministry elnökével és professzorával közösen kezdtünk egy könyvön dolgozni, amelyet reményeink szerint 2008-ban ki is adhatunk. Címe: *A House of Hope: Liberal Theology and the Challenges of the 21st Century* (A Reménység háza: a szabadelvű teológia és a 21. század kihívásai). Ezt a címet szeretném a következőkben összefoglalandó észrevételeimhez is használni.

Minden teológiai elmélkedés kontextuális. Vagyis tükrözi a keletkezési időt, helyet és a szociális körülményeket. Mindenikünk képvisel egy népet, amelyik egy teológiai „házban” tartózkodik, és egy bizonyos történelmet és kulturális örökséget tükröz. Az első alkalommal, amikor az ICUU teológiai szimpóziumot szervezett, az előadások a sokszínű teológiai házaink között lévő történelmi különbségek leírására irányultak. Ma az én célom az, hogy párbeszédet kezdeményezzek arról a nemzetközi teológiai házról, amelyben mind benne vagyunk.

A párbeszéd mint módszer, avagy miért áll a gólya féllábon

Az autentikus (hiteles) párbeszéd nagyon ritkán könnyű, a legtöbbször „félretalálkozunk” – mondja Buber. Elbeszélünk egymás mellett. A hiteles párbeszédet, ahol Én és Te igazán nyitottak vagyunk egymás felé, és amely képes a találkozás általi átalakításra, meg kell alapozni. De ez olyan, mint egy „keskeny hegygerincen való séta”, ahogy azt Buber emlékezetes metaforájában mondja. Egyfelől ott van a veszélye, hogy csak a saját tapasztalatunk, szubjektivitásunk talaján maradunk, míg másfelől ott van a szakadék, amelyik mindig felnyílik, valahányszor idő előtt objektivitást mutatunk. Könyvemben, amelynek címe *Understanding the Bible: An Introduction for Skeptics, Seekers and Religious Liberals* (A Biblia megértése: bevezető a szkeptikusok, keresők és vallásos szabadelvűek számára), amellel érvelek hogy a haladó bibliai interpretációnak egyensúlyban kell tartania a bibliai eredetektől való történelmi igazságot az emberi egyenlőségre és felszabadításra irányuló irodalmi megközelítéssel, és így megkérdőjeleznie a „nyomasztó olvasás” állandósítását. De máris elkalandoztam.

Amikor a párbeszéd kultúrák vagy vallások között folyik, még nehezebb helyzet előtt állunk. Egy érdekes esetre emlékeztem ez engem, ami pár évvel ez előtt történt meg Japánban tett látogatásom során. Vendéglátóim a Risho Koseikai vezető emberei voltak, az UUA fontos partnerei a nemzetközi, felekezeti békéért való együttműködés előmozdításában és támogatásában. A japán buddhizmus kontextusán belül más vonatkozásban is hasonlítanak hozzánk. Világi (laikus) megújult hagyományt képviselnek, amely kritikával viseltetik a papi/szerzetesi buddhizmussal és a templomi rituálékkal szemben, ugyanakkor támogatják a személyes spirituális fejlődést a kisebb, világi vezetők által irányított csoportokon keresztül, hangsúlyozva a közjó szolgálatába állított könyörületet és együttműködést a kultúra és hitvallás különbözőségein túl. Mintegy hatmillió követőjük van.

Egyik este díszvacsorát adtak a tiszteletemre egy történelmi vendéglőben, Kyotóban, Japán ősi spirituális központjában. A vendégek más szabadelvű csoportokhoz tartoztak és helyi vallásos vezetők voltak. Velem szemben Japán leghíresebb hagyományos Zen kolostorának előljárója ült. Látszólag végeérhetetlen, tökéletes kis fogásokban érkezett az étel, mindenik fogás előtt élénk köszöntővel. Minden „kampai!” után gyorsan újratöltötték a sörös és szakés poharainkat. A buddhista előljáró egyre csendesebb és szomorúbb lett.

– Miért vagyok én itt? – mondogatta egyre. – Miért vagyok én itt? Ti mindnyájan modernisták vagytok! De én, én hagyományörző vagyok.

Úgy tűnt, házígazdájamat kínosan érinti a dolog. Így hát megpróbáltam megmenteni a helyzetet.

– Tiszteletreméltó barátom – kockáztattam meg –, egy kóanra emlékeztem engem. (A kóan látszólag furcsa kérdés, amit a tanító ad fel tanítványának mérle-

gelésre. Mint például azt, hogy „mi a hangja az egyik kéz tapsának?” És mindenkinek megvan a maga válasza.)

– Ismer néhány kóant? – kérdezte az apát.

– Nem sokat – válaszoltam. De ezt az egyet otthon használom Amerikában az enyéimmel, különösen azokkal, akik azt mondják: „Mi modernek vagyunk a vallásban, és ez egy új idő. Tehát miért használjuk a Bibliát? Miért tartjuk meg a régi ünnepeket: a húsvétot, karácsonyt, zsidó pészachot vagy a többi főünnepeket?” És én ilyenkor megkérdem tőlük: „Miért áll a gólya féllábon?”

– Miért áll a gólya féllábon? – ismételte az apát. Aztán mosoly villant át az arcán és nevetésben tört ki. – Mert ha nem így tenne, a gólya a hátsó felére esne, nem?

– Úgy van! Különben a hátsó felére esne! – Aztán elmondtam japán barátainknak, hogy Észak-Amerikában több vallásos reform-mozgalom volt – Szabad Vallásos Egyesület, Etikái Kultúra, az Amerikai Humanista Egyesület –, amelyek egyszerűen félretették a zsidó-keresztény hagyományokat, merő idővesztésnek ítélve ennek az örökségnek az újraértelmezését. Rövid ideig virágoztak, de aztán képtelenek voltak hagyománnyá válni, s átadni a bölcsességet a következő nemzedéknek.

Másfelől az unitárius univerzalizmus zsenialitása az – vettem fel –, hogy úgy áll, hogy egyik lába tisztán ebben az örökségben gyökerezik, és a másik „a levegőben”, készen arra, hogy átlépjen bármilyen hitvallási határt, és hogy a világ dolgait egy másik emberi perspektívából szemlélje. A Risho Kosci-kai-i barátaim gyorsan megerősítették, hogy az ő módszerük is ez, hogy tundiillik gyökereik a japán kultúrába és a buddhista tanításokba nyúlnak vissza, az utóbbinak az egyik központi szövegét, a Lótusz Szútrát használva, miközben tanításainak egy megújított értelmezését alkalmazzák, hogy jobban megerősítsék a gyakorlati vallásos életet, a közjóra és a felekezeti közötti együttműködésre való tekintettel.

Egyszer egy zsidó elment Shamai rabbihoz és megkérdezte tőle, meg tudná-e tanítani neki az egész Tórá-t úgy, hogy közben féllábon áll. Shamai, aki közismerten régimódi tanító volt, megsértődött, és azt gondolva, hogy ez az ember tudást akar munka nélkül, kikergette a tudomány házából. Így hát a kérdező elment egy másik tanítóhoz, egy „szabadelvűhöz”, Hillél rabbihoz, és tőle is megkérdezte ugyanezt. A nagyszerű rabbi így felelt neki: „Ez nagyon egyszerű. Az egész Tóra ez: ne tedd másokkal azt, amit nem szeretnél, hogy mások veled tegyenek. Minden egyéb csupán magyarázat.”

Nem kétséges. De a teológia más, nagyobb és sokkal terjedelmesebb kérdésekből áll. Például azokból a kérdésekből is amelyek Paul Gauguin nagyszerű képének címében köszöntenek ránk a bostoni Szépművészeti Múzeumban: *Qui sommes nous? D'où venons nous? Où allons nous?* (Kik vagyunk mi? Honnan jövünk? Hová tartunk?)

Megszerkesztve, szembesülve a visszatérő kérdésekkel

Mi, szabadelvűek, gyakran szeretjük mellőzni az ilyen kérdéseket, akárcsak a költő, Rilke, aki a *Levelek egy fiatal költőhöz* című művében a feltett nagy kérdésekre válaszolva így ír: „Légy türelmes... Próbáld meg, hogy szeresd magát a kérdést, mint a bezárt szobákat vagy könyveket, amelyek idegen nyelven íródtak. Most ne erőltessd a válaszokat! Ezek most nem adathatnak meg neked, mert nem tudod megélni őket. Ez a dolgok megtapasztalásának kérdése. A jelenben most a kérdést kell megélned. Lehet, hogy egy napon, fokozatosan, anélkül, hogy észrevennéd, rájössz arra, hogy a választ éled át.”

Az afroamerikai unitárius teológus, Thandeka – Schlaiermacherrel egyetértve – amellet érvel, hogy minden teológiának, még a megfogalmazás előtt, de azután is, a tapasztalaton kell nyugodnia. Én ma egyféle keretet szeretnék javasolni, hogy szavakba öntsünk néhányat a teológia visszatérő kérdéseiből. Egy metaforát használok, a ház vagy imaház metaforáját. Ezt a metaforát használta Rebecca Parker is, amikor a népszerű felnőtt vallásos oktatás tananyagának bevonására gondolt, *Saját teológiádat építve* címmel, amit Richard Gilbert lelkész fejtett ki hasonló című könyvében (*Building Your Own Theology*). Az amerikaiak azzal büszkélkednek, hogy gyakorlatiasak, és bíznak önmagukban. Így tehát nem meglepő, hogy sokan közülünk a „csináld magad” vallásban, illetve a „házi javításokban”, „barkácsolásban” hisznek. Emerson intelmei mintha nekünk szólnának: „mindenekelőtt, egyedül menni, visszautasítani a jó példákat... és merni szeretni Istent közbenjáró vagy lepel nélkül.” (*The Divinity School Address*, 1838)

Teológiai házunk

A vallási életben a közvetlen tapasztalat korántsem lebecsülendő. De közös vallási életünk egy sokkal szerényebb megközelítése is észrevétetheti, hogy a vallási liberalizmus világában már most is áll egyféle teológiai ház; megvan, mielőtt belépünk, hogy a javítás, felújítás és bővítés tervezésébe belefognánk. A mi hagyományunkban – vagy bármely másokban – a teológia visszatérő kérdései megfelelnek e ház különböző részeinek: tető, váz, alap, ajtók, ablakok, belső légkör, környezet stb. Dr. Parker először vallásoktatók csoportjának megszólítására használta ezt a metaforát. Azóta kifejtette ezt egy liberális teológiai kurzusban, a Starr Kingen és internetes formában is.

A ház-metafora használhatósága úgy megragadott, hogy azt ajánlottam, írjunk közösen egy könyvet, amelyben két-két fejezetet kapna mindenik eddig említett téma, és mi felváltva íránk a fejezeteket. Az egyik fejezet a szabadelvű hagyományok főbb témáiból tartalmazna néhányat – és annak teológiai vonatkozásait, a másik érzékeltetne néhányat az előttünk álló teológiai kihívásokból, ahogy belépünk a posztmodern, posztkoloniális, multikulturális, vallásilag is plu-

rális korba, amelyben felvilágosult hagyományunkat gyakran éri kihívás – jogosan – mint egyik formáját a „hamis univerzalizmusnak”, amennyiben hajlamos, hogy kitörölje a szélekre szorultak tapasztalatát.

Mivel minden teológiai elmélkedés kontextuális, ezért hadd emlékeztessenek rá, hol zajlik ez a találkozó, mikor történik és kik vagyunk. Cluj, magyarul Kolozsvár, németül Klausenburg, latinul Clastrum Clusus volt. Egy katonai támaszpont a birodalom szélén, hegyektől körülzárva. Hosszú ideig birodalmak és vallásaik kereszteződési pontja. A mi hitünk, amelyet 325-ben Nikaiában eretneknek nyilvánított az egyházat kisajátító uralkodó, itt vert gyökeret a reformációban, amikor egy másik birodalom, az ottomán törököké, elfogadta és gyakorolta a vallási türelmet. Most egy olyan házban vagyunk, amelyet nemrég „újítottak fel” a szovjet birodalom hanyatlása után és az 1989-es forradalmat követően. Az egyház – mondta Jean Calvin (Kálvin János) – állandó felújítás alatt álló ház, *semper reformanda*. Én Genfből jöttem ide, éppen onnan, ahol Calvin ezt kimondta: a birodalom külső széléről.

Most, amikor összegyűltünk, az éppen „érvényes” világhatalom az Egyesült Államok. Egy olyan időszakban, amikor – a 2001 szeptemberi történések után – a domináns elit azzal van elfoglalva, hogy elvonja polgárait a növekvő globális gazdasági, környezeti, szociális, politikai és szellemi problémáktól azáltal, hogy belsőleg cinkosa a vallás visszafejlődő formáinak, mialatt felcseréli a kommunizmust a katonai iszlámmal mint az új külső ellenséggel. A konzervatív moszlimok természetesen belejátszanak ebbe, és felosztják a világot a manicheus divat szerint a dar al-Islam-ra, az Engedelmesség Házára és a dar al-Harb-ra, a Háború Házára.

A Reménység Háza

Nem véletlenül mondom tehát, hogy amire szükségünk van, az a Reménység Háza! Nem lehet, hogy egyedül volnánk. A kiváltságosak és a marginalizáltak vegyes csoportja vagyunk. Mégis, még a közöttünk levő „kiváltságos” csoportok is a birodalom peremvidékein alakultak ki: Angliában a disszidentek között, mialatt az országuk birodalommá lett. Új-Angliában a szélekre szorult disszidentek között, és aztán Cape Townban, Madrasban, Ausztráliában, Új-Zélandon és máshol.

Valóban: itt volt Needham, 1711-ben, a brit birodalom szélén. Később hasonlóképpen Cape Town, Madras, Ausztrália, Új-Zéland is, nem is beszélve Hajom Kissor Shingről, a brit birodalom szélein Indiában, vagy Toribo Quimadáról az amerikai birodalom második világháború utáni szélein, vagy a mi hitünk rövid virágzásáról Lengyelországban és Prágában az ottani birodalmak között – éppúgy, mint a zavaros történelemről itt, Erdélyben. Most itt van a még demokratikus elektronikus és virtuális birodalom, a világméretű internetes háló, amelyet a mi

Sir Tim Berners-Leenk szótt, s amely a hithez való hozzáállásunk új tudatosságát nyitotta meg Lettországtól Srí Lankáig, a Tűzföldtől Izlandig.

Remény. A Páltól idézett három klasszikus lelki tehetség közül a *hit* még azok számára is gyanús lett, akik nem váltak cinikussá, a *szereetet* túl könnyen lefokozták érzelgős, kisajátított formákra, és egy összekapcsoló, köztes fogalom „házává”, míg a *remény* – úgy tűnik – jelképezi a legmélyebb, legszélesebb körű, közös vágyódást. A humanisták, mint például Václav Havel, éppen úgy kifejezik ennek fontosságát, mint a szabadelvű teológusok és a forradalmárok.

Erre a szellemiségre van leginkább szükségünk teológiai házunkban: nem érzelmekre, még csak nem is a hit bizonyosságára, hanem a reményre. A hagyományos teológiai elmélkedés gyakran kezdődik a hittel, azt állítva, hogy a teológiai ház alapja és sarokköve a hit Krisztusban, aki „tegnap és ma és holnap, mindig ugyanaz” (Zsid 13,8). Az én tapasztalatom azonban azt mondja, hogy az alap igenis változhat, az efféle állítások ellenére is. Egészen biztos, hogy a krisztológiai alap változott! Másképpen nem is lennének itt.

Az alap megváltoztatása

Vegyük a klasszikus régi imaház történetét Új-Angliában, ahol jómagam szolgállok. Az első épületet Needhamben 1711-ben emelték. A gyülekezetnek kilenc évebe telt, hogy lelkészt találjon. 1773-ban leégett az épület. A következő évben új imaházat emeltek a régi alapjain. 1836-ra kinőtték ezt is, és a régi puritán teológiai épületet is. A második imaház faanyagát használták fel, hogy megépítsék a harmadikat. De 1879-ben, amikor a vasút jövedele miatt Nyugat-Needhamből Wellesley különálló városa lett, a hívek az imaházat farönkökre rakták, ökörfogatokat béreltek, és elvitték a városon keresztül Needham új központjába, a városházával szembe, és új alapokra helyezték. Ezt az alapot az 1920-as években kicserélték, amikor egy gyülekezeti termet ástak az imaház alá művelődési, polgári és nevelői célokra. „Vallásos központ polgári vonatkozásokkal” – áll a táblán, és mindez egy Paul Revere által öntött harang tornyá alatt.

A ház szerkezete: szövetségi egyháztan

Azt hiszem, teológiatörténetünk megerősíti azt, amit a ház-metaphora sugall. Az amerikai unitarizmusban teológiánk legmaradandóbb része az a szerkezet, az egyháztan (ekkleziológia), amelyet a puritán elődöktől vettünk át, azoktól, akik nem hittani kérdésekre alapozva alkották meg egyházukat (milyen hitvallásformát mondunk közösnek?), hanem inkább a szövetségre alapozva (milyen szellemi reményen osztozunk?).

Az első ezek közül a szövetségi formák közül 1629-ben, Salemben, ezt mondja: „Együtt járni [...] az Isten útjain, ismerve és megismertetve.” Az ő hitük

nem volt merev formákba rögzítve, hanem nyitott volt új látásmódokra. Ahogy John Robinson lelkész mondta a zarándokoknak, mielőtt elhajóztak volna: „Ha Isten bármit is feltárna előttetek a maga eszközeivel, olyan készen fogadjátok azt, mint ahogy mi mindig is készek voltunk az igazság befogadására. Mert én nagyon bízom abban, hogy az Úrnak még több igazsága és fénye van, ami szent szavaiból előtörhet.”

Kinn, a berkshirei hegyekben, a First Congregational Church of Lee Massachusetts megalapítói 1780-ban ezt nyilatkozták: „Ennek az egyházközségnek az a célja, hogy olyan vallást nyújtson, amely úgy figyel az emberekre, mint Jézus tanítására; olyan elkötelezett az igazságosságra, mint az Ószövetség prófétái; olyan fogékony az igazságra, mint a tudomány; olyan bensőséges, mint az otthon; és olyan nélkülözhetetlen, mint a levegő.” Ez a szövetség még mindig érvényben van egy olyan gyülekezet révén, amely nem unitárius univerzalista ugyan, de része Krisztus Egyesült Egyházának (United Church of Christ), egy szabadelvű felekezetnek, amellyel az UUA-nak a legszorosabb együttműködési kapcsolata van Amerikában.

Az UUA helyi autonóm gyülekezetei közötti kapcsolat legjobban a szövetségi kapcsolatmodelllel jellemezhető, de ilyenek a kapcsolatok az ICUU tagcsoportjai között és más vallásos csoportokkal is, közös reménnyel ezért a világeért, „amilyenné a szövetségek építik”, ahogy egyik egyházi énekünk mondja.

Dr. Parker és jómagam követtük dr. James Luther Adamset, amikor azt állítottuk, hogy a modernista szabadelvűek túlságosan is hajlamosak arra, hogy szövetségi kapcsolataikat természetesnek vegyék. Megengedtük, hogy legyen-güljenek és elkopjanak az individualista fogyasztói társadalom befolyása alatt. Figyelmeztettünk, hogy közösségünk világformáló kapacitása közvetlen arányban fog állni cselekvőképességünkkel, hogy megerősítsük szövetségi köteleinket, és sokkal kifejezőbbé tegyük – különösen a közösen felvállalt küldetésben, a célokban, amiket magunkénak vallunk, amikor kimegyünk az imaház ajtaján az istentisztelet végén, és a szolgálat akkor kezdődik, amikor a gyülekezet elhagyja az épületet.

Ezek a misszió kérdései – de hadd tegyük félre őket egy pillanatra.

A tető: együtt menedéket keresni

A már említett egyházi ének ezekkel a szavakkal kezdődik: „Egy világ ez, mindenki bánata.” Ez a vallási eszmélkedés legelső témájához visz vissza: miért legyünk egyáltalán vallásosak? Dr. Parker és én összekötjük ezt a kérdést a teológiai ház tetőszerkezetével és azokkal a kérdésekkel, amelyekre a rendszeres teológia úgy utal, mint szóteriológiára, megváltástanra.

Ezek, úgy tűnik, nem kizárólag keresztény kérdések, inkább univerzálisak – csak változatosan megfogalmazva. Egykori hívem, dr. Frederick J. Streng, az

Understanding Religious Life (A vallásos élet megértése) című, jól ismert könyv szerzője rámutatott arra, hogy minden vallás, illetve minden, ami a vallást helyettesíti (bár szekuláris hangzású: marxizmus, pszichologizmus), valami másféle „humán problematikát” rögzít, amelyre aztán megoldást is ajánl. A problémát nem úgy kell felfognunk, mint bűn és jóvátétel kettősségét. A buddhizmusban például a problémát a szenvedés avagy *dukkha* jelenti, a megelégedésre való képesség, amelyet a ragaszkodás vagy vágy, sóvárgás okoz, és amelyet úgy lehet legyőzni, hogy bejárunk valamilyen spirituális utat – mint amilyen a „nyolcszoros ösvény”. Amikor valaki buddhista lesz, azt mondják, *menedéket keres* Buddhában és tanításában, a *dharmában* és a *szanghában* – vagy a tanítványi közösségben.

Mi szintén menedéket keresünk. „Semmi rossz ne lépje át ezt az ajtót, és szerencsétlenség soha ne tekintsen be ezeken az ablakokon, a dörgés és az eső kerüljön el” – mondja első egyházi énekünk a mostani UUA-énekeskönyvben. Mi igenis menedékhelyet keresünk. Magam is gyakran beszélek erről, amikor új templomokat szentelünk. „De mi a menedékhely? – kérdezi Elie Wiesel, és aztán így válaszol: „Gyakran valami nagyon kicsi. Nem hatalmas épület, hanem egy kis gesztus az emberi szenvedés enyhítése és a megaláztatás megakadályozása irányában. Menedékhely egy emberi lény. Menedékhely egy álom. És ez az, amiért te itt vagy, és ez az, amiért én itt vagyok: mi egymásért vagyunk itt. Valójában mi egymás menedéke vagyunk.”

A vallás – nem kis részben – válasz a szenvedésre. De nekünk szabadelvű vallásra is szükségünk van, hogy *többek* legyünk menedékhelynél. Különösen akkor, ha amitől menekülünk, nem más, mint a vallás elnyomó értelmezése sajátos kultúránkban. Mert így abban az illúzióban ringatjuk magunkat, hogy mi, a szabadelvű házon belül élők jó emberek vagyunk, míg az ezen kívül élők rosszak. És ez ironikusan hangozhat, minthogy a hagyományunk univerzalista oldala éppen annak az elképzelésnek a megkérdőjelezéséből indult ki, hogy az Isten eleve elrendel egyes lelkeket, hogy belépjenek örök házába, míg másokat kitaszít az örök győtrelemre. Robert Ingerzoll, a 19. századi Amerika nagyszerű szónoka egyszer azt mondta, hogy az univerzalista Isten olyan, mint egy türelmes és megbocsátó szülő, aki „elhúzva hagyja a reteszt, amíg az utolsó csökönyös gyermek is hazajön”.

Könnyű azt feltételezni, hogy mi, teológiai házunk lakói eleve jók vagyunk – az idealizmusunknak köszönhetően. Az efféle megváltástani vízió azonban túl gyorsan próbálja megoldani az emberi rossz(aság) problémáját. Olyan ez, mint a szivárgó vagy az összeomlás szélén álló tető. Nem sokkal 2001. szeptember 11-e után az *UUWorld* a szabadelvű teológia és a rossz témájára összpontosított. A megkérdozettek közül az egyik, valamikori hívem, dr. Lois Fahs Timmons pszichológus volt, a nagyszerű, liberális vallásos nevelő, Sofia Lyon Fahs lánya. Timmons, aki szabadelvű vallásos nevelésben nőtt fel, ezt mondta: „Időnk 95%-át azal töltöttük, hogy a jó embereket tanulmányoztuk, akik jó dolgokat cselekedtek, és nagyon könnyen átugrottuk az emberiség rossz részét... Úgy tanítottak, hogy

ne ítélkezzek, és ne vegyek tudomást vagy ne tudósítsak mások rossz viselkedéséről. Következésképpen úgy nőtem fel, hogy a rossz emberi viselkedésről nincs tudomásom, képtelen vagyok azt pontosan megfigyelni, gyakorlatlan vagyok abban, hogyan válaszoljak rá, és szégyellem, hogy a gonoszról beszéljek.”

Amikor Rebecca Parker megkérte Gordon McKeemant, hogy magyarázza meg neki az univerzalizmust, ő olyan tömören válaszolt, mint Hillél rabbi: „Egyszerű. Az univerzalizmus az a felfogás, hogy mind a mennybe jutunk, így azt is meg kellene tanulnunk, hogy hogyan boldoguljunk egymással *most*.” A további kérdés azonban, hogy „miért nem tudunk mi mind boldogulni?“, vagy naiv, vagy mélyebbre hatol. Amikor Rodney King, egy ártatlan afroamerikai ember, akinek a Los Angeles-i rendőrök általi igaztalan bántalmazását videoszalagon rögzítették, hangot adott ennek a kérdésnek, azt vettem észre, hogy a fehér szabadelvűek voltak azok, akik szinte azonnal meghátráltak a válaszadástól. Ez volt a könnyebb megoldás a kiváltságosak súlyosabb kérdéseinek megvizsgálása ellenében. A kiváltságosak – természetesen – soha nem akarják tudni vagy látni, hogy ők teljes védelemben élnek az elnyomás rendszerében.

A mi valódi reményünk e rendszerek lebontásában való nehéz munkában áll, beleértve a kiváltságról és erőről feltett mélyebb kérdéseket is. De a felvilágosodás kiváltságos gyermekei túl könnyen hiszik, hogy a fény gyermekei vagyunk, és nincs bennünk bűn. Hitegetjük magunkat. Ez magában hordozza a veszélyt, hogy manicheusok legyünk, akár az álkeresztény imperialisták, akik most olyan buzgók, hogy hadat viselnek a „gonosztevők” ellen, a legkisebb hajlam nélkül arra, hogy megvizsgálják a „gerendát saját szemükben”. Egy alaposabb univerzalizmus felismerné és kimondaná, hogy míg a kiváltságosoknak és védelmezetteknek mindig anyagi érdekeltségük van abban, hogy tagadják bűnrészeségüket az elnyomó rendszerben, azoknak, akik szenvednek, akiknek egyáltalán nincs megfelelő tető a fejük felett, gyakran igen egészséges a szóteriológiájuk. Ezt ragadta meg jól Toni Morrison a *Sula* című regényében, ahol ezt írja:

„Amit elvettek a kívülállóktól, mint az ernyedtséget, a lompossgógot vagy éppen a nagylelkűséget, az valójában teljes felismerése volt a máságnak, mintája a jó erők törvényességének. Nem hitték, hogy az orvosok tudnak gyógyítani – értük ezt senki nem tette. Nem hitték, hogy a halál véletlen – az élet lehet az, de a halál szándékos. Nem hitték, hogy a természet ferde – csak nem megfelelő. A sorscsapás és az aszály olyan »természetes« volt, mint a tavasz eljövetele. Ha a tej megalszik, Isten tudja, vörösbegyek hullhatnak. A gonosz célja az volt, hogy túléljen, és elhatározta: túléljük az árvizet, a fehér embereket, a tbc-t, az éhínséget és a tudatlanságot. Ismerték jól a haragot, de nem az elkeseredést, és nem kövezték meg a bűnösöket, ugyanabból az okból, amiért nem lettek öngyilkosok – ez alattuk állt.”

Vagy hallgassunk legalább Reinhold Niebuhrre, aki arra emlékeztet, hogy a megváltás alapvető forrása nem saját igazságosságunk, inkább a megbocsátás. És

„a megbocsátó szeretet csak azoknak lehetőség, akik tudják, hogy nem jók, akik úgy érzik, hogy szükségük van az isteni kegyelemre, akik mélyebb és magasabb dimenziókban élnek, mint a morális idealizmus, akik büntől megítéltnek érzik magukat és embertársaikat a szent Isten által, és akik tudják, hogy a különbség jó és rossz ember között ránézésre jelentéktelen. Ebben a dimenzióban élve életünket az embereket elválasztó szakadékon nem közvetlen és nem a konfliktusok történelmi megoldását feltételező híd ível át, hanem a transzcendentális világban való végső egység és közös függőség tudata. Emiatt a megbocsátás vallásos eszménye sokkal mélyebb és sokkal bonyolultabb, mint a tolerancia ésszerű erénye.”

Alapkérdések: teológiai antropológia és végső valóság

A vallásos élet és eszmélkedés soha nem helyezhető közvetlenül a „Minden Létező Alapjára”, ahogy Paul Tillich utalt az Istenre. A Végső Valóság, az alap teljességében soha nem hozzáférhető, csakis részben és darabjaiban. Ehelyett azokon a sarokköveken nyugszik, amelyeket a korok fellazítottak, és amelyeket emberi erőfeszítés habarcsolt össze. És a szabadelvű hagyományban közös halandóságunk az, ami legalapvetőbben összeköti életünket és a valóság különböző felfogásait. Amint azt egykori kollégám, Forrest Church megállapította: „a vallás a kettős valóságra való feleletünk, arra adott válaszuk, hogy élünk, és tudjuk: meg kell halnunk.” Ahogy rámutat, az emberi (*human*) és az emberes (*humane*) szavak ugyanabból a gyökérből erednek. Ez a *humus* (televény, humusz) a föld, amelyből születtünk, amelybe mind visszatérünk halálunkban, és amelyen egy ilyen korban, mint a miénk, hivatottak vagyunk alázatosan járnivalni, és keressük azt, hogy együtt cselekedjük az igazságot, és együtt szeressük a kegyelmet.

A teológiai alapok mégis megváltozhatnak – ahogy azt az öreg needhami imaház történetét felhasználva már említettem. Először kő alapra építették a város temetője mellé. Néha szeretném, ha ott maradt volna kis falusi templomként, mint Phillip Larkin *Churchgoing* című versében: „egy komoly ház, egy komoly... földön... ó, bár annyi halott fekszik körülötte.” De ha nem vitték volna el a város középpontjába, olyan elhagyatott és üres lenne, mint ez a templom a versben.

A puritánok teológiai antropológiája pesszimista volt: sokan elhívatnak, de kevesen választatnak ki. Az univerzalisták és unitáriusok teológiai antropológiája (akik levitték az imaházat új alapjaira a vasút közelébe) sokkal optimistább volt. 1879 után gyakran erősítették meg hitüket egy ötponthoz hasonló formulában: az Isten atyasága, az emberek testvérisége, Jézus vezető volta, a jellem általi üdvözülés és az emberiség haladása előre és felfele mindörökké”. Egyszer azonban egy nő, aki Boston unitárius szomszédságában az első világháború és a nagy gazdasági válság alatt nőtt fel, azt mondta: „Tudja, az utolsót soha nem hittem”. És én azt válaszoltam: „Igaz van.”

Az 1920-as években egy teljes alagsori szintet képeztek ki a needhami imaház alatt, amelyet aztán egyházi étkezésekre, játékokra, polgári gyűlésekre, valóságos nevelésre és óvodának használtak. Vakolása soha nem készült el rendesen. Az UUA elnökeként úgy találtam: egyik visszatérő lelki szükségletünk, hogy idealizmusunkat egy keményebb teológiai és antropológiai valósággal mérsékeljük. Különben az egymással és a szabadelvű egyházakkal szembeni elvárásaink azt eredményeznék, hogy megrepedt, omladozó alapon álljunk.

„Ha túl sokat vársz el – írta Flannelly O’Connor –, az szentimentális élet-szemléletet jelent, és ez az a lágyág, amely keserűségbe torkoll. A jótékony szeretet kemény és megmarad.”

De mi van az alapkövekkel? Ezek szintén megváltoztak! Szilárd bepillantást a Végső Valóság természetébe először a Biblia révén nyerhetünk. Aztán az emberi tapasztalatból, ahogy Samuel Johnson – megcáfolva Berkeley püspök idealizmusát – belerúg egy kőbe. Csakhogy az emberi tapasztalat is állandóan változik, különösen abban a multikulturális, többhítű világban, amelyik most köszön ránk. Legtöbb helyi vallási/hit-házunk alapkövei mind azonos lelőhelyről származnak, és eléggé egyformán néznek ki. De másokban – különösen mozgalmunk kozmopolitább részeiben – az alapkövek nem kevésbé erősek, bár különböző hagyományokból fejtették ki őket.

Biztosak lehetünk benne, hogy e fejlődés veszélylehetőségeket is hordoz. Észak-amerikai egyházközseink némelyike – ahogy tudom – csak valami felszínes vallási eklekticizmust enged meg magának. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy mozgalmunkban minden háznak hasonló, ugyanabból a kőbányából fejtett alapköveken kell nyugodnia. Ehelyett teológiai eszmélkedésünk során meg kell bizonyosodnunk a Végső Valóság természete felől, hogy a jelen dialogikus kihívásában közösen beszéljünk a Valóságról úgy, ahogy egymást látjuk, amint ugyanazon a földön ülünk, jóllehet különbözőképp nevezzük (vagy nem nevezzük). Ez azt jelenti, hogy a Korok Kövét, a valóság tudományos-naturalista érzékelését, illetőleg a buddhista szemléletet – hogy tudniillik a kőnek még a legszolidabb alakja is mulandó – mind-mind kapcsolatba kell hoznunk egymással.

A szabadelvű teológia jórészt a „newtoni Univerzummal” kezdődik. Newton maga is unitárius volt – a maga sajátos vallási felfogásában. Az azonban már a régmúlté, amikor olyan kifejezéseket használtunk a metafizikában, amelyek csakúgy érvényesek a relativitás-fizikában vagy a kvantummechanikában. Ez volt az Alfred Whitehead által kijelölt feladat, amikor kidolgozta a folyamat-metafizikát. Úgy gondolta, a vallásos eszmélkedés-alapú folyamat segíti a tudósokat – legyenek teisták vagy akár buddhisták is –, hogy párbeszédet folytassanak ugyanarról a Valóságról. Mondanom sem kell, hogy ez a vita teljesen elvont maradt. A folyamat- (process) teoretikusok, a mi Henry Nelson Wiemanunktól Charles Hartshorne-on át Rebecca Parkerig igazolták, hogy a Valóságnak mint

társadalmi folyamatnak és „kreatív váltakozásnak” az emberi jószág forrásaként való bevonása szoros összefüggésben áll a gyakorlati megváltással és felszabadítással.

A kert: eszkatológiánk

Dr. Parker a ház-metaphora legkorábbi megjelenítésében eszkatológiánkat a templom ajtajával hozta összefüggésbe – arra a kérdésre felelve: honnan jövünk, és merre tartunk. Aztán Rita Nakashim Brockkal dolgozva megírta a *Proverbs of Ashes: Violence, Redemptive Suffering, and the Search for What Saves Us* (Közmondások a hamuról: erőszak, megváltó szenvedés, és annak keresése, ami megment minket) című írását. Most egy második kiadványon dolgoznak, a *Saving Paradise (A megváltó Paradicsom)* címűn, amely kijelöli az utat, amelynek mentén ismét domináns lett a földi Paradicsom képe, ahogyan meghatározó volt a korai kereszténységben is, és fokozatosan elenyészett a keresztes hadjáratokat követő időszakban, amikor a vezeklés teológiája inkább a véres áldozatokon alapult, mint Jézus példáján. Mivel egy radikálisan megvalósított eszkatológia szükségessége mellett érvelt – amint én is –, úgy gondolom, Parker egyetért velem abban, hogyha „vissza akarunk térni az Édenkertbe” – amint azt Woodstockban énekelték –, akkor jobban tesszük, ha kifejlesztjük annak a tudását, hogyan viseljük gondját és törődünk vele itt és most.

Modern eszkatológiánk túl gyakran jövő-irányultságú eszkatológia, amelyben egyszerűen „jobb ahová tartunk, mint ahol most vagyunk”. Előre és felfelé! De ha meg akarjuk tartani a bolygót, amelyen együtt osztozunk, meg kell tanulnunk körülnézni és meglátni a „mostani Édenünket”. Már említettem, hogy a needhami imaház egykor a temető mellett állt. Nos, mint oly sok más UU egyházközségnek Amerikában, annak is van egy emlékkertje, ahol az elhunyt hívek hamvait szét lehet szórni. Az Istennel való közösség, amelyet keresünk, nem csak a jövőben van. Nem a halál vagy a mennybemenetel által lehet elérni. Már itt van közöttünk. Jézus világosan hirdette, hogy jelen van az életünkben, bárhol tanuljuk meg szeretni teljes szívünkkel, elménkkel és lelkünkkel a Létünk Alapját, és felebarátainkat – akár önmagunkat. Egyszer egy hölgy azt mondta, hogy amikor ezeket a szavakat imádkozza: „Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is”, megérti, hogy az ima válasza talál, ha bárhol és bármikor megértjük e szavak mélyebb értelmét.

Nincs sürgősebb feladata a különböző hagyományok vallási közösségeinek, mint hogy prófétai módon kimondják véleményüket a teremtés megóvása érdekében. De ezt nem tudjuk megtenni, ha pusztán „Állj!”-t kiáltunk. Rá kell mutatnunk a kertre és a szépségre, amely körülvesz minket, hogy megtarthassuk a profetikus reményt. Még sokat lehetne erről a témáról beszélni, de teológiai házunknak van további két szempontja, amelyet meg kell vizsgálnunk.

Az ablakok és ajtók: missziológiánk

Hogyan vigyázzunk felebarátainkra? Hogyan értelmezzük misszióinkat? Amikor az istentiszteletnek vége, és a szolgálat elkezdődik, *miért*, és *mit* cselekedni megyünk ki a világba?

A régi imaháznak Needhamben egyszerű üveablakai vannak. Sok évig az egyetlen imaház volt a városban. Ablakaiból nemcsak a városházát láthatjuk az utca túlsó oldalán, hanem más, későbbi imaházak tornyait is. Két történetet szeretnék elmondani, mert jól illusztrálják, hogyan vigyázzunk a felebarátainkra.

Needham 30 000 polgárából nagyjából 50% a névleges római katolikus. Nagyjából 25% zsidó. Amikor az ír katolikusok megpróbálták egy egyházközséget létrehozni Needhamben, röviddel azután, hogy az imaházunkat elköltöztettük, senki nem volt hajlandó földet eladni a „pápastáknak”. De a First Parish-beli unitárius nők összefogtak, hogy ők maguk vásároljanak egy darab földet. A korai 19. században lehetetlen volt, hogy a nők saját nevükön földet birtokoljanak, ez csak férjen vagy megbízotton keresztül lehetett. Ezért megalapították a Nők Társaságát, hogy tiltakozásként telket és kertet vásároljanak – együtt. Akkorra, amikor a katolikusok helyet kerestek, hogy templomot építsenek, a törvény megváltozott. Így az Unitárius Nők Társasága most a vakbuzgóság ellen tiltakozva eladta a „Nők telkét” az egyházmegyének, és így arra építették fel a Szent József plébániát és templomot, 10 000 névleges taggal. Láthatjuk őket ablakainkból.

Távolabb van a Temple Beth Shalom, a második világháború után Needhamben alakult első zsinagóga. Mivel az imaházunknak csak szép fehér falai voltak, minden vallásos szimbólum nélkül, és nem festett üvegablakai krisztusi történetekkel, a zsinagóga alapítói kezdetben, az első két évben imaházunkban tartották szombati istentiszteleteiket, amíg megépítették saját „templomukat”. Minden zsidó húsvét alkalmával, amikor felekezeti szédert tartunk, azt a szédertálat használjuk, amelyet a zsinagóga ajándékozott nekünk, ezzel a felirattal a hátán: „Ó, mily szép és gyönyörűséges, ha a testvérek egyetértésben élnek.” (Zsolt, 133, 1)

Manapság túl sok vallásos ember tesz *hamis* bizonyosságot felebarátja ellen. „A mi vallásunk a szeretet vallása – mondja Pat Robertson –, de Mohamed a gyűlölet vallását hirdette!” Mielőtt túlságosan önelégültek lennénk, eszembe jut: gyakran próbáltam meggyőzni unitárius univerzalista testvéreimet, hogy felfogásuk nagyon elfogult az utca túloldalán lévő hitről, főleg ha az egy olyan hitre hasonlít, amelyet „maguk mögött hagytak”.

Wallace Robins egyszer azt mondta, hogy a szabadelvű vallás küldetése egyszerű: a vallást liberálisabbá tenni, és a liberálisokat vallásosabbá. Ez jóféle, „Hillél-szerű” missziológia lehetett a modernista időszakban. Azon gondolkodom mégis, vajon a posztmodern időszakban a mi küldetésünk nem lesz-e össze-

rettebb, nem követel-e több alázatot és mélyebb elmélkedést megkülönböztető adottságainkról és korlátainkról, amint beléptünk a 21. századba? Az nem lehet, hogy pusztán menedék legyünk olyan embereknek, akik elmenekülnek az ortodoxia vagy a globalizált gazdaság fogyasztói értékei elől. Ha életformáló vallásos erő akarunk lenni a kultúrpluralitásban, hajlandóak kell lennünk arra, hogy elősegítsük a felekezetközi együttműködést az igazság és béke sürgető dolgaiban, és anélkül kell ezt tennünk, hogy jutalmat várnánk érte. Éles látással kell néznünk, és közvetlenül kell beszélnünk mindazokkal, akik mások, mint mi, de akik szövetségeseink lehetnek a haladó értékek alkalmazásában, és akik igazolhatnak minket ellenállásunkban.

Amikor egy UU gyülekezetben szolgáltam az Egyesült Államok déli részén, azon kaptam rajta magam, hogy kollégáimnak a polgárjogi mozgalomban való részvételünkről beszélek; arról, hogy Dana Greely katolikus, zsidó, ortodox és protestáns vezetőkkel menetel Selmában, akiket mind arra ösztönöz, hogy társuljanak Martin Luther Kinghez; arról beszélek nekik, mennyire sürgető e modell kiterjesztése és bővítése. Az egyik idősebb lelkész azt felelte: „Hát, én egyetértetek, John, de az én városomban van egy rabbi, akivel beszélgethetek, egy vagy két metodista és egy haladó baptista. A többi – nos, nem vagyok biztos benne, hogy ugyanannak a Főnöknek dolgozunk!”

Ismerem az érzést. A fundamentalista vallás jellemzője többek között az, hogy általában nem látja szükségét a párbeszédnek vagy az együttműködésnek bárkivel is, akitől különbözik. Az Egyesült Államokban, ahol kisebbség maradt, növekvően lévő politikai befolyása gazdaság- és külpolitikánkat hasonló fundamentalista magatartásba vonta be. Mindazonáltal a legsúlyosabb hiba, amit elkövethetünk, az, ha feladjuk a felekezet- és nemzetközi válaszáadás katalizálásának reményét, amely erősebb, hitelesebb, és sokkal emberibb és az Élet Lelke által sokkal áldottabb, mint bármiféle korlátolt fundamentalizmus. Ez a mi küldetésünk. De hogy betöltsük ezt, meg kell töltenünk a templomainkat is Lélekkel telt emberekkel. [...]

Pneumatológiánk, avagy az istentisztelet teológiája

Nemrég egy kiváló lelkész szentelésen vettem részt. A szolgálatot végző lelkész, dr. Thomas Mikelson ebben a hónapban vonul vissza cambridge-i Harvard Square egyházközségünkéből. Amikor lelkészi tevékenységét kezdte, az átlagos részvétel igen kicsi volt. Most az egyházközség fellendült, változatos programokkal, ifjúsági, szociális tevékenységgel és inspiráló istentiszteletekkel. Az ő prédikációja olyasmit állít, amit magam is hiszek: bár nem mindenütt nyilvánvaló, épp a lelki megújulás korszakában vagyunk. Ha ebben a korban be akarjuk teljesíteni a küldetésünket, szükségünk van arra, hogy újra elsajátítsuk identitásunkat a Lélek népeként, akik a „lélekben és igazságban” imádkoznak együtt.

Ennek a misszióknak szembeülnie kell a spiritualitás néhány uralkodó formájával. Különösen azokkal, amelyek megpróbálják „újrászéldíteni” a Lelket azért, hogy újrírják az irányadó hierarchia fogalmát. Amikor a Római Birodalomban a kereszténység virágzásnak indult, a hierarchia irányadó eszméi úgy mutatkoztak meg, mint patriarchális háztartási kódok. Néhány korai keresztény még el is felejtette a tanítványság radikális egyenlőségét és a felhívást az Isten országában való általános részvételre, és meghajolt ezek előtt a hierarchikus eszmék előtt. Láthatjuk a küzdelmet magában az újszövetségi irodalomban is.

Nikaia óta – amikor is a hierarchikus eszméket irányadóvá tették – a lelki újjászületésnek legalább három olyan korszaka pergett le, amely fontossá vált a mi történelmünkben. A reformáció radikális ága jelentette az első ilyen korszakot. Az olyan gondolkodók, mint Dávid Ferenc, meglehet, kétségbe vonták a Lélek *személy* voltát, de nem a valóságát is! Amikor Dávid Ferenc azt mondta, hogy mindhalálig védi ellenfeleinek tévedéshez való jogát, ezzel tulajdonképpen felszabadította az utat a Lélek szabad mozgására, arra, amiről John Robinson is beszélt: „Isten szent ígéréből még sokkal több fénynek van lehetősége a kiáradásra.”

Amerikában és Angliában a második ilyen korszak a 18. században következett el. Az Atlanti-óceán felőlünk levő részén úgy ismerték, mint a nagy ébredés mozgalmát. Gyakran éppen őseink voltak azok, akik ellenálltak a vallásos lelkesedés azonnali csábításának. Úgy hitték, az értelem ajándéka a Lélek ajándéka is, hogy tisztán ítélhessenek. Fontos azonban, hogy ez az időszak volt az, amikor az unitárius mozgalom Amerikában és Angliában megtalálta legkorábbi formáit. Jóllehet intézményes és szövetséges formát csak a második nagy ébredés idején nyert, az amerikai és francia forradalmakat követően.

Martin Buber egyszer azt mondta, hogy a modern kor kezdetén, a francia forradalom idején a szabadság, az egyenlőség és az akkor testvériségnek nevezett eszmék kéz a kézben jártak. Ma az utóbbit inkább az atyafiság lelkiségének hívhatnánk, annak az érzésnek, hogy mindannyian testvérek vagyunk, gyermekei egy Titokzatos Erőnek. De ahogy a forradalom Keletre és Nyugatra terjedt, valami történt. A három eszme elvált egymástól. A szabadság szellemisége nyugatra ment, és útközben megváltozta jellegét. Szabadossággá lett – azt tenni, ami engem kielégít, a föld és felebarátaink kizsákmányolásának szabadsága lett. Az egyenlőség szellemisége Keletre ment, és arctalan egyenlősége lett a *gúlagok*-nak, a népeknek, akik mind ugyanolyan kis piros könyvet lengetnek. Közben az atyafiság lelkisége, a vallásos szellem, amelyre azért volt szükség, hogy a másik kettőt összekösse, eltűnt a hatalom és az intellektualizmus domináns házaiból, és kivált az elnyomott népek otthonaiban és szívében talált menedéket. Csak a mi időnkben bukkant elő megint: a vezetők – mint például dr. King – elhozták a vallásos szellemiséget az elvilágiasodott Nyugatra a szabadság mélyebb álmának szolgálatában – és a szélesebb egyenlőséget vagy legalábbis annak lehetőségét.

És az olyan vezetők, mint Lech Walesa és Václav Havel, elhozták a transzcendens utáni vágyódást a világi Keletre, hogy a felmagasztalt egyenlőségnek visszaállítsák az emberi szellem néhány benne rejlő értékét és méltóságát.

James Luter Adams, akit az utóbbi két nemzedék legfontosabb teológusaként nagyra becsülök, néha úgy nevezte magát: „a harmadik személy unitáriusa” – azt értve ezen, hogy úgy tekint a Lélekre, mint amely a teremtés vizei felett lebeg, amely megáldotta és megihlette Jézust és a prófétákat, és amely igazi prófétai-vallási közösséget vezet, hogy az, ha nem is pusztán demokratikus, de pneumokratikus legyen, mindenben ugyanaz a Lélek legyen. A mi korunkban az egyház – amely sajnos anélkül demokratikus, hogy elég fegyelme lenne, hogy megkülönböztesse, amit a Lélek követ – a fogyasztói igények közös minimumának keresőjévé alacsonyulhat.

De az istentiszteletet a mi igazán profetikus hagyományú vallási közösségünkben olyan teológusok és szónokok vezetik, akik gyakran a hallgatóságuk kívánalmaival ellentétben is segítségül hívják a Lélek megpróbáló ihletését; azért a lélekét, amely megújítja az életet, átalakítja a szívet, és mélyebb együttérzésű, szellemű és szolgálatú léthez vezet. Emlékezzünk, hogy ez a Lélek sokféle néven és formában jelenik meg.

Az istentiszteletről még több mondanivalóm is van, a szükséges, de nem elégséges feltételekről ahhoz, hogy „lélekben és igazságban” imádkozhassunk együtt. Véleményem szerint ezeket a feltételeket az imádság házának dimenzióira való nyitottsággal kell megvalósítanunk: magasságával, az élet örömeinek megünnepléséért; mélységével, az emberi állapot törékenységéről való meditációért; szélességével, bármilyen állapotú, háttérű vagy igényű testvérünk befogadásáért; a jövő felé való törekvésével, amit úgy fogunk fel az imában, mint már jelen lévőt; és az arra irányuló jóakarattal, hogy igénybe veszi azokat a forrásokat, amelyek mögöttünk és körülöttünk állnak a tanúság nagyszerű felhőjében, hőseink felvonulásában, akik életüket a Léleknek szentelték.

Következtetés: Az előttünk álló szükséges javítások, felújítások és bővítések

De eléggé próbára tettem már a türelmüket a ház-metaphora kérdéseivel. Ezek a kérdések egytől egyik azt az interkulturális „házat” illetik, amelynek mindannyian lakói vagyunk mint az unitárius univerzalista hagyományok teológiai örökösei.

Ezt az örökséget törékeny agyagedényekben kaptuk. [...] De szerencsénkre tanúi lehetünk a remény víziójának. Azt parafrázálva, amit dr. Parker mondott egy csoport UU-kutatónak tartott előadása befejezésében, néhány évvel ezelőtt:

Szembehelyeztük az isteni harag által fenyegetett, velünk született emberi gonoszság képét az emberi lehetőségről, kreativitásról, felelősségről és jóságról szóló jó hírrel.

Szembehelyeztük a jó hírrel a birodalom vagy az állam ellenőrzésének alávetett hierarchikus egyház domináns és kizsákmányoló erejét ahelyett, hogy támogattuk volna a spirituális egyenlőség, ellenállás és szolidaritás szövetséges közösségeit, amelyeket nemcsak a demokrácia vezet, hanem a Szent Lélek is, amely a teljességet, igazságot és békét munkálja.

Szembehelyeztük a keresztség erőszakán keresztüli megváltás teológiáját a szolgáló igazság, a szerető kegyelem és az alázatosság általi megváltással.

Szembeállítottuk az emberiség megváltottakra és kárhozottakra való felosztásának erőszakosságát a vallási türelem, a párbeszéd és a befogadó közösség céljának támogatásával.

Szembehelyeztük az erőszakos apokaliptikus képzeletet a megvalósított eszkatológia támogatásával, amelyben megpróbálunk azok lenni, mint amit látni akarunk, és amelyekben látjuk körülöttünk a kegyelmet, ahogyan megvalósítja ezt a víziót.

És szembehelyeztük Isten és emberiség képet, amely szentesíti az erőszakot és az elnyomást, azzal a valóságra való nyitottsági lelkülettel, amely türelmesen támogatja és fenntartja az élet csodáját.

Meglehet, teológiai házunk kicsi, törékeny, és úgy tűnhet, hogy az a veszély fenyegeti, hogy felborul, feledésbe merül korunk viharában és zűrzavarában. De javára legyen mondva, mégiscsak életerős háza a Reménynek, nemcsak a mi számunkra, de azon sokak számára is, akik még csak soha nem is hallották a nevünket. Hadd folytassunk párbeszédet a jövőjéről, annak lehetőségéről, hogy megjavítjuk, újraépítjük, megerősítjük, kibővítjük és betöltjük az örökségünkben rejlő ígéretet, remélve, hogy részei és katalizátorai lehetünk az emberiség megmentett maradékának.

LŐRINCZI TÜNDE FORDÍTÁSA

GÖRÖMBEI ANDRÁS

ANYANYELV, IRODALOM, TUDOMÁNY,
NEMZETTUDAT

1.

Egy-egy nyelv kialakulásának történelmi folyamata annak is biztosítéka, hogy az azonos anyanyelven beszélők között különlegesen mély kapcsolat van.

A személyiség közösségi megelőzöttsége magyarázza meg az anyanyelv rendkívüli szerepét is az egyén életében. „Csak anyanyelvemen lehetek igazán én” – vallotta Kosztolányi.¹ Megállapításával egybevág a mai agykutató véleménye, mely szerint az agykéreg anyanyelvi beszéd régiójának döntő szerepe az ember minden szellemi tevékenységében érvényre jut.²

Az anyanyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem sajátos szemlélet, sajátos logika is.³ Az anyanyelv „az etnikum egyéniségének lényegi meghatározója”.⁴ Megőrzi tapasztalatait, biztosítja folytonosságát és hagyományközösséget. Az emberi méltóságnak elemi feltétele az, hogy az ember azonos lehessen önmagával. Az emberi önazonosságnak viszont az anyanyelv a legfontosabb tényezője.

Az anyanyelvvel egy közösség történelmi tapasztalatainak, sajátos szemléletformáinak, közösségi titkainak is birtokába jut az ember. Egyén és közösség sorsa tehát egybekapcsolódik.

A közösség köteteléi között ma már a legerősebb az anyanyelv⁵ – állapította meg a nemzeti érzés hajszálgyökereit megvilágító Illyés Gyula, aki *Koszorú* című versében az anyanyelvet „fölnevelő édesanyám”-nak nevezte, a *Haza a magasban* soraiban pedig az anyanyelv szellemi hazát teremtő és megőrző erejéről vallott. Márai Sándort is idézhetjük: „Nincs más haza, csak az anyanyelv.”⁶

1 Kosztolányi Dezső: *Ábécé a nyelvről és lélekről*. In K. D.: *Nyelv és lélek*. 1990. 75.

2 Hámori József: *Az emberi agy aszimmetriái*. Dialog Campus, 1999. Idézi Szabó István Mihály: *A magyar szaknyelvi-kommunikációs kultúra az ezredfordulón*. Magyar Tudomány, 2001/6. 741–742.

3 Szegedy-Maszák Mihály: *A nemzet mint érték*. Új Forrás, 1980. 4. 40–41.

4 Gáll Ernő: *A sajátosság méltósága és ami mögötte van*. In G. E.: *A sajátosság méltósága*. 1983. 94.

5 Illyés Gyula: *Hajszálgyökerek*. In: I. Gy.: *Hajszálgyökerek*, 1971. 261.

6 Márai Sándor: *Napló 1968–1975*. Budapest é. n. 287.

A magyar irodalomban a nemzeti megmaradásért való küzdelem és a személyiség önazonosság-igényének, autonómia-igényének kifejezője lett az anyanyelv értékeinek tudatosítása és védelme.

A 20. században anakronisztikusnak tetsző műformák – az ódák, zsoltárok, könyörgések, nyelvvédő iratok, krónikás énekek, hitvitázó drámák – éppen archaikus jellegükkel mutatnak rá motiváló tényezőik abszurdítására az új ezredforduló tájékán.

Az anyanyelv és a személyi, közösségi identitás közös veszélyeztetettsége motiválja azt, hogy a kisebbségi magyar irodalom az anyanyelvet számtalanszor nevezi „végső menedék”-nek,⁷ „utolsó mentsvár”-nak, „színes bolyá”-nak a vizek hullámzásában⁸, „legvégső hazá”-nak⁹, a nyelv szavait pedig nemzetiség világát őrző „hű sorkatonák”-nak.¹⁰

Íróink és költőink a régi korokban és a huszadik században egyaránt sokszor érezték veszélyben a magyar nyelvet, a magyar identitást. Az anyanyelv és a nemzeti kultúra veszélyeztetettségének az érzése sok változatban szólalt meg a magyarság minden régiójában.

A nyugati magyar irodalomból csak két közismert műre utalok.

Faludy György *Óda a magyar nyelvhez* című verse azt tanúsítja, hogy az anyanyelv személyiségének és önazonosságának meghatározó és megtartó eleme: „Jöhetsz reám méreggel, törrel, ékkel, / de én itt állok az ikes igékkel.”

Márai Sándor *Halotti beszéd* című verse annak a folyamatnak a bemutatása, amelynek során az emigrációban a személyiség anyanyelvével együtt elveszíti nemzeti identitását is.

Az anyanyelv az irodalomban a történelmi emlékezet foglalata is. A nyelvvédő írások legtöbb esetben a magyar történelmi múlt és kultúra védelmében is szólnak. Több száz ilyen mű született a kisebbségi magyar irodalmakban.

A délvidéki Domokos István *Kormányeltörésben* című verse az anyanyelvtől, családjától, nemzetétől, a világtól és önmagától elidegenedett személyiség identitásválságának kifejezése: a törmelék-tudatnak törmelék-nyelven való bemutatása. Arra döbönt rá, hogy a nyelvéből, önazonosságából kiesett személyiségnek a sorsa száználmas és kilátástalan, tudata össze többé már nem rakható emléktörmelékekből áll.

A felvidéki Gál Sándor *Távolodók* című verse a nemzetiségi identitásvesztés folyamatát mutatja be. Arra figyelmeztet, hogy akik nemzetükből kiválnak, azok „önmagukból is kitántorognak”. Velük nemcsak a nemzetiség, hanem az embe-

7 Reményik Sándor: *Az ige*. In: R. S.: *Erdélyi március*. 1990. 161.

8 Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér*. Bukarest 1970. 17.

9 Kulcsár Ferenc: *Óriás arany-orgona*. In: *A mi nyelvünk*. Szerk.: Grétsy László. 2000. 287.

10 Magyari Lajos: *Szavak. Sütő Andrásnak*. uo. 304.

riség is szegényebb lesz, hiszen önmaguk feladásával ember voltuk teljességét csonkítják meg.

A kárpátaljai Vári Fábrián László *Illyés Gyula fejfája előtt* című versében a lét mélységéből száll föl a lírai én öntanúsító vallomása, az anyanyelv jogán való összetartozás kinyilvánítása. Helytállása küzdelem-vállalás és hűségvallomás egyszerre: „Makacs szánkra fegyelmet / izzó jogarral égess, / csak őrizz meg bennünket, édes, / édes anyanyelv!”

Az erdélyi magyar kultúrában a legkülönbözőbb műformákban, elemi emberi jogok védelmében szólal meg a nemzeti identitást az anyanyelvben védő irodalom. A sok-sok kínálkozó példa közül csak kettőt említek.

Sütő András *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című esszéregénye a személyiség, közösség és anyanyelv összetartozását világítja meg. Az anyanyelv védőirata is ez a könyv, értékeinek gazdag megmutatása, teremtő munkásainak megidézése.

Kányádi Sándor költészetének is gyakori, sokszor szakrális motívuma az anyanyelv és a nemzeti önazonosság. *Halottak napja Bécsben* című költeményében Mátyás király segítségét kéri, hogy „lenne védelmünkre / hogy ne kéne nyelvünk / féltünkben lenyelnünk / s önnön szégyenünkre.”

A kisebbségi magyar irodalmak nyelvvédő művei az anyanyelvi kultúra értékeihez való jogot elemi emberi lehetőségként védelmezik a kisebbségeket felszámolni törekvő politikával szemben. Ezt az elemi jogot azzal is védik, hogy bensőségesen otthonosak a magyar nyelv titkaiban, szépségeiben, értékeiben.

Az otthonvilág legfontosabb szervező eleme az anyanyelv. Nyelvünk az édesanya mintájára szólítja az anyanyelvet és a hazát: édes anyanyelvünk, édes hazánk.

Az anyanyelv az etnikum egyéniségének lényegi meghatározója.¹¹ Heidegger a nyelvet a lét házának („das Haus des Seins”) nevezte.¹² A magyar nyelv a magyar lét háza.

Sütő András pedig arra is figyelmeztetett, hogy: „Nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember.”¹³

A magyarság anyanyelvvédő és az anyanyelv értékeit tudatosító irodalma az emberi szabadság-igény és otthonosság-igény egyetemes érvényű megnyilatkozása is.

11 Gáll Ernő: *A sajátosság méltósága és ami mögötte van*. In: G. E.: *A sajátosság méltósága*. Budapest 1983. 94.

12 Martin Heidegger: *Wozu Dichter?* In: M. 11.: *Holzwege*. Frankfurt a. M. 1977. 306.

13 Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*. Bukarest. 1977. 163.

2.

Az irodalom azért hozza létre a maga külön létmódját, hogy az alkotó ennek révén kinyilváníthassa a világhoz való viszonyát. Az irodalom azért használja fel a valóság tényeit, hogy megmutathassa, miként ítéli meg azokat.

„A műalkotásban a létező igazsága lép működésbe. A művészet az igazság működésbe-lépése.”¹⁴ Az igazság „a létező el-nem-rejtettségét jelenti.”¹⁵

Az irodalmi mű kiszabadítja élményei kötöttségéből az olvasót, rálátást biztosít neki a létre. Az irodalom segítségével az ember mértéket kap létezésének tágasságához.

A nagy mű módosítja az addig vitathatlannak hitt szemléletet. Új, gazdagabb, igazabb világlátást ad befogadójának.

A művekben megnyilatkozó közösségi felelősség nem ütközik a művészet autonómiájával.

A magyar és a világirodalom legnagyobb alkotásai tanúsítják, hogy esztétikai érték és közösségi felelősség nem ütköznek egymással.

Az irodalom a személyiség és a közösség formálásának hatékony és nélkülözhetetlen eszköze.

A magyar irodalom nemcsak vetülete és nyelvileg elhatárolt változata az európai irodalomnak, hanem egy olyan emberi közösségnek, a magyar nemzetnek a megnyilatkozása is, amelyiknek minden más nemzetétől különböző történelmi élményei vannak.¹⁶

Az irodalomban újabb és újabb aspektusával tárulkozik föl a lét. Megismerhetővé válik a világból az, ami semmi más módon nem közelíthető meg, ami az irodalmi mű nélkül örök takarásban, létfeledettségben, lételrejtettségben maradna.¹⁷

Amikor például Nagy Gáspár versében kimondta a mártír miniszterelnökről, hogy

„egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezNI”,

akkor ez az alapvető erkölcsi követelmény a kimondás révén megsemmisíthetetlen igazsággá vált.

Az irodalom a léttel való dialógus, a lélek és a szellem edzőpályája.

14 Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Fordította Bacsó Béla. Budapest 1988. 65.

15 Uo. 81.

16 Vö.: Kerecsényi Dezső: *Magyar irodalom*. In: *Mi a magyar?* 312–313.

17 Vö.: Martin Heidegger: *A műalkotás eredete*. Budapest 1988. 110–112.

A nagy mű mindig hozzáad valamit a létehez, gazdagítja világunkat. „A művekben létrehozott igazságok pedig még mindig teret kértek maguknak a műveken kívül is.”¹⁸

Minden nagy mű kísérlet arra, az egyedi jelenséget az elvvel, végest a végtelennel, a tárgyat a gondolattal, az embert a világgal, a cselekvést az erkölccsel szembesítse.

Az irodalomból a szellem, erkölcs, érzés, fantázia fénye sugárzik még azokra is, akik nem olvasnak.

A tudománynak és a kultúrának erkölcsi feltétele az igazság és az őszinteség.

3.

A tudomány és a művészet egymásnak is nagy ösztönzői az emberlét egyetemese szemléletében.

Teller Ede beszélt arról egyszer Csoóri Sándornak, hogy az ő szellemi életrajzának az alakulását legmarkánsabban Ady Endre költészete határozta meg. Még a tudományos kutatásban is. „Ady különleges és sosemvolt szimbólumokat sűrítő nyelve sodorta a felé a gondolat felé, hogy ha szófúzió révén nagyfeszültségű, új energia keletkezik a versben, az atomok világán belül is megtörténhet, hogy nemcsak maghasadás révén állítható elő nagy energia, hanem magfúzió révén is!”¹⁹

1987-ben Amerikában, a Magyar Baráti Közösség konferenciáján Bay Zoltán tartott előadást a világuorkísérletek jövőjéről. Este pedig ő vezette be a Szabó Lőrinc-estet. Visszaemlékezett arra, hogy a debreceni Református Főgimnáziumban az egyik tanáruk a *sic igitur ad astra latin* mondás értelmét kérdezte. Szabó Lőrinc azt válaszolta, hogy a költészet, a művészet szárnyain lehet a csillagokig jutni. Bay Zoltán akkor mosolyt kiváltó válaszában a tudománytól várta a csillagokra jutást. „Most kérdem: kinek volt igazza? Azóta 12 ember járt a Holdon, s naprendszerünkben műholdak, fizikai műszerek százszámra röpködnek. Jelenlegi válaszom az, Lőrincnek és nekem, mindkettőnknek igazunk volt. Mert egy élet tapasztalata megtanított arra, amit akkor nem éreztem át, hogy a tudomány is csak a lelkesedés, az intuíció szárnyain emelkedhetik magasba. Tudomány és művészet között nincs különbség, mindkettő közös forrásból táplálkozik, az embernek abból a vele született törekvéséből, hogy előbbre, magasabbra jusson.”²⁰

18 Csoóri Sándor: *Nappali Hold*. In: Cs. S.: *Tenger és diólevél*. II. Budapest 1160.

19 Csoóri Sándor: *A negyedik világtalálkozó megnyitója*. In Cs. S.: *Szálla alá poklokra*. Miskolc 1997. 92.

20 Idézi Görömbei András: *Tűnődés nagy út után*. In G. A.: *A szavak értelme*. Budapest 1992. 360.

Németh László nagyon sokat foglalkozott Galileivel. Legjobb drámáját is róla írta. Még hozzá két, egymással ellentétes befejezéssel. Melyik hát Németh László Galileije? A diadalmas vagy az összeroskadó? Hogyan lehet egy darabnak két, egymással ellentétes befejezése? Kaphat-e egy dráma teljesen változatlan első három felvonása a negyedikben utólag ennyire ellentétes befejezést?

Németh László *Galileijének* mindkét változata remekmű, mindkét dráma hiteles alkotása a szerzőnek. Az eredeti változatban Galilei valóban az új tudomány diadalmas hőse. Igazának újabb bizonyítására készül.

De így mindenki megindokolhatná a maga gyöngeségét – ébredt föl Németh Lászlóban a moralista. S megírta a darab negyedik felvonásának új változatát, amelyben Galilei erkölcsi megrendülésének ad minden egyéb érvet lefokozó hangsúlyt. A második változatban nincs Galilei számára erkölcsi feloldozás, hiszen Torricelli megjelenése azt is bizonyítja számára, hogy a tudomány nélküle is megy tovább.

Ugyanannak az előtörténetnek két különböző vége? Igen. Az első három felvonás gazdag és kiegyensúlyozott feszültségében mindkét lehetőség előzménye ott van. Ha nem tudná Galilei a maga igazát, vagy ha nem érezné a visszavonás erkölcsi súlyát, nem volna dráma.

A művészet és a lélektan ősidők óta ismeri a lelki reakcióknak az ellentétükbe való átcsapását.

Az, hogy a *Galilei* két változata egymáshoz komplementer módon viszonyul, számomra a fizikus Toró Tibor tanulmánya révén vált világossá.²¹ *Contraria non contradictoria sed complementa sunt* – hangzik Niels Bohr komplementaritás-elvének tétele: az ellentétes elemek nem ellentmondóak, hanem megfelelő módon kiegészítik egymást. A komplementaritás elvét újabban a lélektan és az esztétika egyaránt gazdagon hasznosítja. Az irodalomtudomány például a „nyitott mű” poétikájának leírásakor utal arra a lehetőségre, hogy bizonyos művek csak a lehetséges variációjuk összességével ragadhatók meg. S ezek az egymásnak látzólag ellentmondó variációk nem ellentétei, hanem kiegészítői egymásnak.

Németh László két „zárt” *Galileije* most már mindig kinyitja egymást: bármelyik változatot olvassuk és nézzük, mindig megjelenik bennünk a másik változat is. Németh László is vállalta mindkettőt. Azt szerette volna, ha mindkét befejezéssel megjelenik a darabja. *Contraria non contradictoria sed complementa sunt*.²²

A tudomány és művészet szoros kapcsolatának példái vég nélkül idézhetők. Nagy László például hallatlan gyönyörűséggel tanulmányozta Heisenberg *A rész*

21 Toró Tibor: *Komplementaritás a kvantumfizikában, a művészetben és a transzfigurált antinómia módszere*. In T. T.: *Kvantumfizika, művészet, filozófia*. Bukarest 1982. 9–16.

22 Bővebben: Görömbei András: *Németh László két Galileije*. In G. A.: *A szavak értelme*. Budapest 1992. 144–151.

és az egész című könyvét, talán költészete utolsó periódusának jellege is erősítést kapott tőle. De azért leírta: „viszonylagos viszonylatok között is tudom, hol az anyám”.

Bartucz Lajos, a magyarságtudomány egyik megteremtője mutatott rá arra, hogy a tudomány differenciálódása következtében vannak olyan tudományok, amelyek „tárgyukban és célkitűzéseikben is nemzetiek”.²³ A magyarság megismertetését, tudományos bemutatását nekünk kell bevinnünk a világ tudományosságába. „A nemzeti jellegnek a tudományban csak addig a határig van jogosultsága, amíg az a tárgyból magából természetszerűen következik, vagy a tudós nemzeti eredetiségéből fakad s legfőképpen pedig, amíg az igazság rovására nem megy.”²⁴

Németh László a szakok egymásba épült, új minőségben egybeforró vállalkozásának szeretné látni a hungarológiát.²⁵ Az egyes tudományszakok anyagát sorstudományi érdeklődéssel vizsgálva emelné új tudománnyá.²⁶ Véleménye szerint a magyarságtudomány legfontosabb célja „önmagunk tudományos felfedezése, s ami ezzel egy: feleszméltetése.”²⁷

Identitás nagyon sokféle van, de a magyar nemzeti identitás meghatározó tényezője az anyanyelv és az anyanyelven átörökített nemzeti kultúra.

A hungarológia „a magyarságra vonatkozó ismeretek kerete”, a „különböző diszciplínák elemeinek egy meghatározott célra irányított, egymásra is vonatkoztatott egysége.”²⁸

A nemzeti tudományok összefogására tett korai javaslatot a magyarságtudomány a maga nemzetközi diszciplínává emelésével gazdagította.²⁹

A magyarság számára mai, a nemzeti tudat szempontjából rendkívül nehéz és bonyolult helyzetében létfontosságú kérdés a nemzet egészének szellemi integrációja, a magyar identitástudat megerősítése. Ez viszont csak reális nemzeti önismereten alapulhat. Ennek a nemzeti önismeretnek lehet a magyarságtudomány hatékony eszköze.

Ehhez azonban lépést kell tartania a világszerte megújult nemzettudományokkal. Csak így válhat hatékonyá az a széleskörű magyarságismereti gyakor-

23 Bartucz Lajos: *A modern nemzeti tudományról*. Magyar Szemle 1930. 329–337. In: *A hungarológia fogalma* 28.

24 Uo. 28.

25 Grezsa Ferenc megállapítását idézi Kovács Imre Attila: *Leltár előtt. Hungarológiai dilemmáink és Németh László*. In: *Hungarológia*, 2 (2000)/1–2. 71.

26 Németh László: *A magyarságtudomány feladatai*. Magyarságtudomány 1935. I. In: *A hungarológia fogalma* 50.

27 Uo. 52.

28 V. ö.: Kőpeczi Béla: *A hungarológia helyzete és lehetőségei*. Magyar Nemzet 1992. szeptember 25. In: *Hungarológia*. 2(2000)/1–2. 9.

29 Klaniczay Tibor: *A magyar filológia helyzete külföldön*. In: *A hungarológia fogalma* 134.

lati munka is, amelyet a magyar kultúra és tudomány oly sok küldötte végez Magyarországon és a nagyvilágban egyaránt.

A legújabb kultúraelméleti kutatások szerint az identitás állandóan változik, mindig keletkezésben van és mindig dialogikus jellegű.³⁰ A magyar kultúrát azonban belső azonosságunk és változásunk feszültsége éppúgy identifikálja, mint az interkulturális tapasztalat. Az önazonosságunk kultúránk történeti eredménye is, folyton változó, folyton alakuló ez az önazonosság.

Éppen ez rak ránk óriási felelősséget.

4.

A nemzeti tudat és önismeret a nemzeti kultúra egészében nyilatkozik meg a maga teljességében. De van az alkotóknak egy csoportja, amelyikben különleges közösségi felelősség él. Ezek az alkotók személyes gondjukként élik meg a nemzet sorskérdéseit, ezért különleges szerepük van a nemzeti önismeret alakításában. Műveikben másokénál közvetlenebbül jelennek meg a nemzeti kérdések és sajátosságok.

Részei a nemzeti önismeretnek azok a remekművek is, amelyek közvetlenül nem kapcsolódnak a nemzet kérdéseikhez. Az anyanyelv és a hagyományközösség nemzeti jellegűvé avatja ezeket az alkotásokat is.

Irodalmunk a nemzeti önismeret semmi mással nem helyettesíthető megnyilatkozása, a nemzeti lét rejtett, de létező tartományainak föltárása, fényre hozása.

Ezzel magyarázható az is, hogy irodalmunk történetének korszakai többnyire a nemzet történelmi fordulatainak dátumaihoz is kötődnek.

Nemzeti imádsággá is olyan verseink váltak, amelyekben a nemzet legmélyebb szándékai szólaltak meg. A jobb nemzeti sorsért könyörgő *Himmusz*, a hazához való hűség *Szózata* és szabadság-küzdelem esküjét fogalmazó *Nemzeti dal*.

Az európai integráció létkérdéssé tette a magyarság nemzeti önismeretének, önazonosságának megerősítését, hiszen nem egy sorsdöntő kérdésben közösségként kell önmagát meghatározni, közösségként kell döntenie. Az integráció megerősítette a nemzetek és az egyének önazonosság-igényét. A jellegtelenség felismert veszedelmeivel csak akkor tud ép lélekkel szembenézni a személyiség és a közösség egyaránt, ha legalább a maga szűkebb környezetében kiélheti otthonosság-igényét.³¹ A globalizációval párhuzamosan ezért vált az identitáskutatás az egyik legfontosabb stúdiummá.

³⁰ Uo. 478.

³¹ V. ö.: S. Varga Pál: *A pásztortűz lángja*. Hitel, 1999. 8. 88–90.

A magyarságnak létérdeke, hogy otthon érezze magát Európában. De ezt csak akkor érheti el, ha – a nagyfokú világnitottság mellett – úgy ragaszkodik önazonosságához, szellemi-erkölcsi értékeihez, anyanyelvéhez, kultúrájához, hogy az új idő követelményei szerint meg is újítja azokat.

Bibó István az identitásképződés folyamatában a cselekvést, egy-egy probléma megoldását tartotta a legfontosabbnak. József Attila az ihletet anyaggyőző tiszta akaratnak, a nemzetet pedig közös ihletnek nevezte. Ez a közös akarat vált magyar nemzeti cselekvéssé 1848-ban és 1956-ban. Ezeknek a nagy történelmi pillanatainknak az identitásképző szerepe felbecsülhetetlen értékű.

Bibó Istvánnak a Németh László minőség-konceptiójával rokon, a problémák megoldására irányuló, s e megoldások révén a magyarság sajátosságait alakító programja azért érdemel különleges figyelmet, mert ezzel ösztönző módon kapcsolható be a magyarságtudomány illetékességi körébe a tudományok és művészetek, egyáltalán a magyar értékek, magyar teljesítmények legszélesebb köre.

A magyarságtudománynak szembe kell néznie a nemzeti identitás mindig keletkezésben lévő létmódjával és képződésének dialogikus jellegével egyaránt.

Napjainkban a globalizáció az összmagyarság létkérdésévé tette nemzeti identitásának, önazonosságának és nemzeti összetartozás-tudatának a megerősítését.³² A modern nemzet nyelvi-kulturális közösségnek nem feltétele sem a terület, sem a gazdasági egység, sem az állami szuverenitás.³³ A nemzet fogalmát nem szűkíthetjük az államformáció megnevezésére, nem korlátozhatjuk etimológiai-biológiai jelentéstartalomra sem.³⁴ „A nemzet, a nemzettudat kulturális kategória; az etnikum biológiai; az állam politikai.”³⁵

Egy közösség akkor törekszik önmaga reprodukálására és fejlesztésére, amikor stabilnak és erősnek érzi önmagát. Ezt a stabilitást és erőt biztosíthatja a maga eszközeivel a tudomány a nemzet számára a gazdaságban és a nemzeti tudatban egyaránt. Minden felfedezés, minden tudományos eredmény, amelyet magyar tudósok érnek el, a magyar nemzeti öntudatot és önismeretet erősíti.

Fontos, hogy a tudomány a maga tiszta eszközeivel, körültekintő objektivitásával stabil és folytonos megújulásra képes nemzeti önismeretet és öntudatot biztosítson a nemzeti közösségnek. A nemzeti közösség összetartó erejét jelentő nemzeti tudatnak és önismeretnek olyan erős tudományos alapokon kell állnia, hogy azokat ne lehessen figyelmen kívül hagyni, és ne lehessen politikai-hatalmi törekvések kellékévé tenni.

32 Schöpflin.

33 Székely János

34 Székely János

35 Székely János

A rendszerváltozás óta eltelt időszakban a nemzeti kérdésekhez való viszony politikai tematikává vált, és a politikai törésvonalakat követi.³⁶ Teljes megosztottságot mutat az alapvető kérdésekben is. A nemzet ügyét alárendeli a hatalmi harcoknak, és ezáltal politikai tényezővé teszi.

A tudománynak és a kultúrának egyetemes érvényű szemlélet jegyében kell érvényre juttatnia a maga eredményeit. Ez ösztönöz bennünket alapvető emberi jogaink maradéktalan megszerzésére. Az Európai Unió feloldja a merev állami kereteket, nem az állami egységre épül, hanem különféle régiók nyitott társulására. Ez a magyarság számára óriási lehetőség is arra, hogy a határok légiesítése során megerősítse nemzeti összetartozás-tudatát, megerősítse nemzeti identitását. Ez nem ütközik az Európai Unió koncepciójával, hanem éppen abból is ösztönzést meríthet. Európának ugyanis a lényegéhez tartozik a sokszínűség. Az európai jelleget a dialogikusság biztosítja. Ez azt jelenti, hogy az európai gondolkodás alapvetően dialogikus jellegű. Az egység az egymástól különböző nézetek ütköztetése és szintézise révén jön létre. Európa egyensúlyát a különbözőségeket érvényre juttató összefogás biztosítja. Az Európai Unió nagy kihívás és nagy lehetőség a magyarság számára. „Mert a nemzet ezentúl nem egy ország határai közé rekesztett térben – formálisan, államilag, adminisztratíván – fog létezni, hanem – amint ez évszázadok óta, a magyar és nagyon sok más, birodalmi vagy szuverén államisággal nem rendelkező nemzeti közösség esetében alaphelyzetként megszokott dolog – a kultúra, a szellem tartománya fogja kirajzolni és megteremteni ezt a hazát.”³⁷ Ebben a nyitott rendszerű Európában a magyarság önmagában is egy kis Európa lehet, hiszen történelme folytán önmagában is az egység és sokféleség jegyeit együtt hordozza. A történelmileg kialakult különbségek külön színek lesznek ebben a mozaik-nemzetben. A mozaik-nemzetben „a mozaik minden kockája önálló, különálló rész, de csak a többivel együtt teljes”.³⁸

A mozaik-nemzet minden részének egyforma jogokkal, egyforma lét-lehetőségekkel kell rendelkeznie. Ez az új Európa igénye is. Az európai identitás lényege az együtt-élni-tudás, amely csak egyenjogú és egyenrangú felek között lehetséges. Ezért Európának is érdeke, hogy egyenjogú és erős nemzetek éljenek benne egymás mellett. Minden nemzet elemi igénye, hogy tagjai rendelkezzenek az alapvető emberi jogokkal. A magyarság – miként bármely más nemzet is – csak akkor lehet az európai identitás része, ha nemzeti közössége minden mozaikjának azonos emberi jogokat biztosít.

Ezeket a tudomány és a művészet egyként követeli.

36 V. ö. uo.

37 Ódor László: *A nemzet fogalma avagy multikulturalitás a 21. századi Európában*. Hittel, 2008.

38 Csoóri Sándor: *A negyedik világtalálkozó megnyitója*. In Cs. S.: *Szálla alá poklokra*. Miskolc 1997. 90.

„Az emberi jogok korszerű értelmezésének tudománypolitikai konzekvenciája nem lehet más, mint hogy a kisebbségek igényt tartanak a kultúra egészének birtoklására, úgy is, mint az egyetemes műveltség eredményeinek befogadói és úgy is, mint annak további gazdagítói.”³⁹ Így szól közösségéért és minden kisebbségi közösségért felelősséget érző tudós, Benkő Samu. De ugyanez a legfőbb törekvése az írónak, Sütő Andrásnak is:

„Az anyaország és a nagyvilág támogató erejével megsegítve be kell verekednünk magunkat minden határon túli magyar régióban a teljes és valóságos önrendelkezés védelme alá. A határok feletti magyar integráció így válik metaforikus reménységből alkotmányos valósággá.”⁴⁰

A partikuláris érdekcsoportok képviselője helyett az egész nemzet érdekét szem előtt tartó cselekvő magatartást kell kialakítanunk. Nemzeti kultúránk és tudományunk ehhez az új magatartásformához történelmi tapasztalatot és sürgető ösztönzést egyaránt ad. A magyar kultúra és tudomány legjobbjai mindenkor felelősnek érezték magukat nemzetük sorsáért és jövőjéért. Történelmünk kihívásaira most is autonóm személyiségekből álló nemzetként kell válaszolnunk.

Válaszunk pedig nem lehet más, mint egy olyan nemzeti azonosságtudat megteremtése, amelyben a magyarság és európaiság egymást erősítő egysége és különbözőése ösztönző értéként nyilatkozik meg. „Európában senkinek sem szabad kisebbséginek lennie, mert az nem statisztikai kérdés, hanem a méltóság vagy a megalázottság alternatívája.”⁴¹

Az identitás mindig keletkezésben levő létmódja ösztönözzön bennünket nemzeti önismeretet mélyítő, gazdagító és életelvű, jövőt akaró cselekvésre.

Értelmiségi hivatásunk erősítése végett nagyon sokszor idéztem már Sütő András Szervét Mihályának szavait. Az ő mindnyájunkat ösztönző üzenetét ajánlom figyelmükbe most is:

„Gyertyát nem azért gyújtanak, hogy a véka alá rejtsek, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék, és fényét vesse mindazokra, kik a házban vannak. Gondolkodó emberek, ti vagytok a világ világossága, nem rejthető el a hegyen épített város.”⁴²

39 Benkő Samu: *A romániai magyar tudomány helyzete és az Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület feladatai*. Budapest. 1993. 13. (idézi uő: *Monológ alkonyatban*. Kolozsvár, 2005. 16.)

40 Sütő András i. m. 40–41.

41 Péntek János: *Nyelv és identitás a Kárpát-medencében*. Hitei, 2007. 7. sz. 98.

42 Sütő András: *Csillag a máglyán*. In S. A.: *Szinművek*. Budapest 1989. 264.

DR. REZI ELEK

A HITVALLÁS MINT A FELEKEZETI ÖNAZONOSSÁG-TUDAT KIFEJEZŐJE

Általánosan elismert felfogás szerint minden keresztény felekezetnek (közösségnek) szüksége van arra, hogy tömör, világos és egyszerű formában fogalmazza meg és nyilvánítsa ki hitelveit. Ezt az összefoglaló „megfogalmazást” hitvallásnak nevezzük. A hitvallás sarkalatos, alapvető, központi, az egész egyház életét egyetemlegesen és döntően érintő igazságokat tartalmaz. Alister MacGrath meghatározása szerint „a hitvallás a keresztény hit legfőbb tételeinek tömör, hivatalos és egyetemesen elfogadott megfogalmazása”.¹

Bár a hitvallások jelentőségének elismerése a keresztény egyházakban változatos képet mutat, a legtöbb keresztény egyház a maga hitvallását tekinti annak az alapnak, amelyen az egyház tanítása nyugszik, és amelyet az egyház fennállásának érdekében szükségesnek tart. Ismeretes a latin mondás: *Ecclesia sine symbolia nulla* („hitvallás nélkül nincs egyház”).

A hitvallást szimbólumnak (az egyházi tanítás ismertetőjegyének, azonosító eszközének) is nevezik. Az ókeresztény szóhasználatban a *szimbolon/szimbólum* a keresztények hittételi szövege volt, amelyet a keresztények a katekumenátust² követő keresztség előtt „vizsgaszerűen” mondtak fel.

A legrégebb ismert hitvallás a római keresztelési szimbólum (*Symbolum Romanorum*) volt, amelyet a 2. vagy 3. évszázadban fogalmaztak meg, s amelyből később az a hitvallás formálódott, amelyet Apostoli Hitvallásnak vagy Credónak (krédónak) nevezünk. Itt meg szeretném említeni, hogy teológiai értelemben a Credo kifejezést csak az apostoli hitvallásra szokták vonatkoztatni, a többi szimbólumot *hitvallási irat*nak nevezik. A magyar nyelvben eléggé zavaróan hat az ilyen megkülönböztetés. Az angol nyelv kifejező készsége azonban ezt lehetővé teszi. A hitvallás (*creed*) és a hitvallási irat (*confession*) megkülönböztetése régi és teológiailag indokolt hagyomány, de mi ehhez a megkülönböztetéshez nem ragaszkodunk szigorúan.

A keleti egyházban egy másik hitvallás vált szimbólummá, amelyet később – bizonyos módosításokkal – a nyugati egyház is elfogadott, s ez a nikaia-

1 McGrath, E. Allister, *Bevezetés a keresztény teológiába*. Budapest 1995. 39.

2 A katekumenátusok azok az iskolák voltak, ahol a keresztény tanítást végezték. A 2. évszázadra tehető ezeknek az „iskoláknak” az alapítása. Az első a Protagorász által alapított edesszai, de híres volt az alexandriai és az antiókhiai iskola is.

konstantinápolyi hitvallás (*symbolum nicaeno-constantinopolitanum*). E hitvallás alaptételeit a 325-ben tartott I. nikaiai egyetemes zsinaton fogalmazták meg, majd az I. konstantinápolyi zsinaton, 381-ben kibővítették és végül a khalkedóni zsinaton, 451-ben általános elismerést nyert.

A nyugati egyházban később elismerték az ún. athanaszioszi hitvallást (*symbolum athanasium* – Athanasziosz kb. 296–373) is, amelynek szövegében Ambrosius (339–397) és Augustinus (354–430) püspökök és egyházatyák teológiájának hatása is felismerhető.³

Ezeknek a hitvallásoknak, amelyeknek a keresztény egyházak olyan alapvető fontosságot tulajdonítanak, hogy elfogadásuktól teszik függővé a kereszténységhez való tartozást, tartalmuk meghatározóan krisztocentrikus és trinitárius. Nem véletlenül hangsúlyozta Wolfhart Pannenberg német teológus: „A keresztény hitvallás eredetileg nem tanokkal, hanem Jézus Krisztus személyével foglalkozott. A hitvallás jelentőségét és örökkévaló ígérését maga Jézus Krisztus nyilvánította ki, amikor ezt mondta: »...aki vallást tesz rólam az emberek előtt, az Emberfia is vallást tesz arról az Isten angyalai előtt. Aki pedig megtagad engem az emberek előtt, azt én is megtagadom az Isten angyalai előtt.« (Lk 12,8sk) [...] Tehát, amikor a hitvallásos nyilatkozatok vagy krédók később kialakult formáival foglalkozunk, nem szabad elhanyagolnunk Jézus Krisztus elismerésének, vagy megvallásának személyes elemeit. Sőt, a hitvallások legmélyebb szándéka és végső kritériuma mindig az marad, hogy bennünk megtalálható legyen a hívő embernek Jézus Krisztushoz való személyes viszonya.”⁴ Ez a megállapítás azonban kissé ellentmondásos, az ortodox protestantizmus szerint ugyanis a hitvallás csak *kifejezője* a Bibliában található igazságoknak, azaz a „Biblia helyesebb és teljesebb megértésére segítenek”, viszont a Bibliában nem találhatóak azok a „műszavak” vagy metafizikai fejtegetések, amelyekkel a hitvallások rendjén találkozunk – pl. az ógyházi egyetemes hitvallásokban. Ezt egyes ortodox teológusok is észrevették, és úgy próbálják megoldani a problémát, hogy kijelentik: „Ha a hitvallások homályosaknak tűnnek, azt az egyháznak szóló kihívásnak kell tekinteni, hogy valamivel többet tegyenek az értelmezés terén.”⁵

Teljesen másként vélekedik a helyzetről Hans Küng szabadelvű római katolikus teológus, akinek meglátása szerint „a legtöbb keresztény még nem realizálta, hogy az első paradigmánk egy zsidó-keresztény paradigma volt. Nemcsak maga Jézus volt zsidó, az anyja is, sőt az első tanítványai is valamennyien. Az első hitvallások is zsidó hitvallások voltak, amelyek nem álltak ellentétben az

3 Niesel, Wilhelm: *Az evangéliumok és az egyházak. A szimbolika tankönyve*. Fordította Juhász Tamás. Kolozsvár, 1979. 11.

4 Pannenberg, Wolfhart: *A hit alapdokumentumai. A hitvallások mai helye a kereszténységben*. Egyház és Világ, 1992. III/7. 9.

5 Pannenberg, i. m. 10.

egyistenhittel. Mindazt, ami a monoteizmus ellen szólhatott volna – annak megformálásában, hogy miként határozzák meg Jézus helyét – akkoriban elvetették, mivel zsidók voltak. Ebből már adódik a kérdés, hogy nem kellene-e újragondolni a görög-hellénisztikus kontextusban később megfogalmazódott hitvallásokat.”⁶ Úgy vélem, a kérdés felvetése jogos, az újragondolás lehetséges, de konkrét eredmények csak egy olyan ökumenikus párbeszédttől várhatóak el, amely a teljes őszinteségre és a nyitottságra alapoz.

Témánk megragadása érdekében célszerűnek tartom röviden ismertetni azt a három ún. egyetemes hitvallást, amelyeket a keresztények többsége elfogad. Annál is inkább, mert az unitárius teológia történetében nem mindenik ógyházi hitvallással szemben volt olyan határozott elutasítás, mint napjainkban, sőt hiteelődeink az apostoli hitvallásban – eltekintve azoktól a megfogalmazásoktól, amelyeknek nem találták meg a bibliai alapját – a keresztény egységet motiváló erőt is felfedezni vélték. S ez a kereszténységhez való tartozás akaratában nyilvánult meg.

Az apostoli hitvallás⁷

Keletkezésére visszautalva évszázadokon keresztül egy erős hagyomány tartotta magát, amely szerint a hitvallási formulát az apostolok állították össze pünkösdi ünnepén Jeruzsálemben, hogy tanításaik egységét biztosítsák, mielőtt megkezdték volna apostoli munkájukat. A hagyomány szerint mindenik apostol egy-egy tételt fogalmazott meg a hitvalláshoz, amely így 12 tételből állt. Ma már

6 www.e3.hu/tillman/konyvek/ezredvegi/kung.html

7 Az Apostoli Hitvallásnak különböző magyar szövegváltozatai vannak, a legújabb fordítás szövege a következő:

„Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtőjében.

És Jézus Krisztusban, az ő egyszülött fiában, a mi Urunkban, aki fogantatott Szentlélektől, született Szűz Máriától, szenvedett Poncius Pilátus alatt, megfeszítették, meghalt és eltemették. Alászállt a poklokra, harmadnapon feltámadt a halottak közül, fölment a mennybe, ott ül a mindenható Atya Isten jobbján, onnan jön el ítélni élőket és holtakat.

Hiszek Szentlélekben.

Hiszem az egyetemes anyaszentegyházat, a bűnök bocsánatát, a test feltámadását és az örök életet.”

Latin szövege:

Credo in Deum Patrem omnipotentem, Creatorem caeli et terrae.

Et in Iesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, et sepultus, descendit ad infernos, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad caelos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis, inde venturus est iudicare vivos et mortuos.

Credo in Spiritum Sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam aeternam. Amen.

bizonyított, hogy a szimbólum nem az apostoloktól származik, az apostoli kornál jóval később született.

Ami a hitvallás tartalmát illeti, megállapítást nyert, hogy nem Jézus tanításait foglalja magában, hanem az első keresztény századokban kialakult dogmákat. A hagyományos egyházak azonban vallják, hogy a szimbólumban benne vannak mindazok az alapvető keresztény alapelvek, amelyek az üdvözüléshez szükségesek.

A szimbólum eredetét nem ismerjük pontosan; valószínű, hogy a keresztlésnél használt rövid hitvallásból fokozatosan fejlődött ki, és nem vezethető vissza egyetlen szerzőre. Alakja is különböző volt, hol hosszabb, hol rövidebb; keletkezési „helye” a nyugati egyház. A nikaiai zsinaton nem hivatkoztak rá, mert nem ismerték. Csak a 4. század végén az aquilai Rufinus presbiter tesz először említést a hitvallásról. A legrégebbi ismert kézirat a Cambridge Corpus Christi College könyvtárában található: nem régebbi a 8. századnál, de lehet későbbi is.⁸

Az apostoli hitvallás „fogyatékoságára” utal, hogy a későbbi egyetemes zsinatokon elfogadott hitvallások olyan dogmatikai tételeket fogalmaztak és erősítettek meg, amelyeket az apostoli hitvallás nem említett.

Az apostoli hitvallás mai változata a 6. vagy a 7. századra tehető. A kereszténység nyugati ága általánosan elfogadta, mind a katolikusok, mind a protestánsok. A keleti egyházban nem vált általánosan elterjedtté, de tiszteletben tartják.

A szabadelvű keresztények – köztük az unitáriusok – értékelik, de nem használják, mert úgy vélik, hogy az abban foglalt egyes tételek üzenetei a mai keresztény hitével és tudatával nem egyeztethetők össze. Különösen is kifogásolják a Jézusról nyújtott felfogást: a csodálatos, természetfeletti születést, az alvilágba való leszállást, a test szerinti feltámadást és a menybemenetelt. Meggyőződésünk szerint ugyanis Jézus nagysága nem az életéhez kapcsolódó csodálatos eseményekben, hanem tanításaiban és bizonyágtevő életében keresendő!

8 Ezt a példányt tévesen sokszor Nagy Gergely pápa pszaltériumának nevezték.

A nikaia-konstantinápolyi hitvallás⁹

A keleti egyházak általánosan elfogadott hitvallása volt. A hitvallásnak három formáját ismerjük:

a) Az eredeti nikaiai hitvallás, amelyet az I. nikaiai zsinaton fogadtak el (a zsinaton nagy többségben keleti püspökök voltak jelen). Az Istenről és Jézusról szóló tételek után a hitvallás hirtelen lezárul, ezzel a tétellel: „és a Szentlélekben.” A hitvallás záradéka Areiosz tanait nemcsak elítéli, hanem kárhoztatja is.

b) A nikaia-konstantinápolyi hitvallás keleti formája. Az első két tételen, amely az Atyáról és a Fiúról szól, csak kisebb változtatást eszközöltek. A lényeges változtatást a Szentlélekről szóló részletes tanítás kifejtése jelentette, akit az Atyával és a Fiúval együtt imádni kell, aki az Atyától származik. Az itt bővített hitvallás elfogadásáról nincs megbízható bizonyíték egészen a khalkedóni zsinatig (451).

c) A nikaia-konstantinápolyi hitvallás nyugati formája. Abban különbözik a keleti formától, hogy a Szentlélek kettős származását vallja: az Atyától és a Fiútól; ezt a dogmatikus tételt a teológia „Filioque-tannak”¹⁰ nevezi. Hivatalosan először 589-ben, a Hispániában tartott toledói zsinat fogadta el. A zsinati határozatot valószínűleg az arianizmus¹¹ elleni fellépés motiválta.

9 Hiszek egy Istenben, a mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak teremtőjében. Hiszek az egy Úrban, Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában, aki az Atyától született az idők kezdete előtt. Isten az Istentől, világosság a világosságtól, valóságos Isten valóságos Istentől. Született, de nem teremtmény, az Atyával egylényegű (homousziosz) és minden általa lett. Értünk, emberekért, a mi üdvösségünkért leszállott a mennyből. Megtestesült a Szentlélek erejéből Szűz Máriától és emberré lett. Poncius Pilátus alatt értünk keresztre feszítették, kínhalált szenvedett és eltemették. Harmadnapra feltámadott az Írások szerint, fölment a mennybe, ott ül az Atyának jobbján, de újra eljön dicsőségben, ítélni élőket és holtakat, és országának nem lesz vége. Hiszek a Szentlélekben, Urunkban és éltetőnkben, aki az Atyától származik, akit éppúgy imádunk és dicsőítünk, mint az Atyát és a Fiút. Ő szólt a próféták szavával. Hiszek az egy, szent, katolikus (egyetemes) és apostoli egyházban; vallom az egy keresztséget a bűnök bocsánatára; várom a holtak föltámadását és az eljövendő örök életet. Ámen.

Vö. Tony Lane: *A keresztény gondolkodás rövid története*. Budapest 2001. 38–39.

10 A hitvallás 8. pontjában a nyugati egyház a „qui ex Patre procedit” helyett a „qui ex Patre Filioque procedit” kijelentést használta. A Filioque azt jelenti, hogy a szentlélek nem egyedül az Atyától való, hanem az Atyától és a Fiútól is.

11 Az arianizmus Arius/Areiosz (kb. 260–336) alexandriai presbiter nevéből származik. Arius a Fiúnak az Atyához való viszonyáról azt tanította, hogy a Fiú nem egylényegű (homousziosz) az Atyával hanem csak hasobló lényegű (homoiusziosz). Felfogását legfőképpen Athanasziosszal szemben védelmezte.

Az athanaszioszi hitvallás¹²

Eredetére megbízható adataink nincsenek, csak a 9. század óta tulajdonítják Athanasziosz¹³ alexandriai püspöknek, akinek a neve tekintélyt adott a bizonytalan eredetű hitvallásnak. Később megdőlt az atanázi szerzőség, a szakemberek ma úgy vélik, hogy ez a hitvallás-forma a nyugati egyházban keletkezett, Augustinus iskolájából származik. Két részből áll – amiből a szakemberek arra következtetnek, hogy két szerző külön munkája, és egy harmadik személy szerkesztette egybe. Az első rész a szentháromság tanát igazolja, a második rész a khalkedóni zsinaton elfogadott krisztológiát tartalmazza.¹⁴ A hitvallás háromszor kárhoztatja¹⁵ azokat, akik a hitvallás hitelveivel nem értenek egyet (az elején, a végén és a közepén). E háromszori ismétlés nagyon sértőnek hangzott, különösen amikor a nyilvános istentiszteleten az énekkar elénekelte. Napjainkban, ha formailag fenn is maradt a keresztény egyházak többségében, ez csak azért van, mert „rögzíti a szentháromságról szóló helyes tanítást”.¹⁶

A reformáció korának és az utána következő időszaknak a tanbeli hitvallásai gyakran hivatkoztak az ógyház hitvallásaira, és igényt tartanak az ezekkel való lényeges konszenzusra. Ezek a hitvallások abban különböztek az ógyházi hitvallásoktól, hogy csak a keresztény hit lényegéről adtak számot, és nem épültek bele olyan szorosan a liturgiai keretbe. Sok egyházban ma is helyük van az ógyházi hitvallásoknak a liturgiai életben, bár nem mindenik egyház tulajdonít ilyen jelentőséget ezeknek a krédóknak.

Az unitárius reformáció az ógyházi hitvallások közül az apostoli hitvallást tette magáévá, és nem volt különösebb szándéka újabb hitvallást megfogalmazni: „Akarjuk, hogy az apostoli hitforma legyen a mi hitvallásunk, mindazért, mert az Isten örök igéjével megegyezik, mindazért, mivel azon tudomány összegét ma-

12 A szó szoros értelmében a hitvallás inkább hitelvi megalapozásnak tűnik, mint hitvallásnak. Két elég terjedelmes szakaszból áll: az egyik a szentháromságról, a másik Jézus Krisztus személyéről szól. De kiemeli azt is, miként kell gondolkoznunk és beszélnünk Istenről – illetve az istentisztelet helyes módját is meghatározza.

13 Athanasziosz életére és munkásságára nézve, Lásd: Vanyó László: *Az ókeresztény egyház irodalma*. Budapest 1980. (Szent Athanasziosz, 565–579); Vanyó László: *Az ókeresztény írók lexikona*. Budapest 2004. 57–65.

14 McGrath, i. m. 40-41.

15 Az ún. átokformulák a hitvallás elfogadásának a kötelezőségére hívják fel a figyelmet, például „Aki üdvözülni akar, annak mindeneelőtt szükséges a katolikus hitet megtartani, s ha valaki a hitet nem őrzi meg teljes egészében és sértetlenül, kétségkívül örökre elvesz”, vagy „Ez a katolikus hit, amelyet ha valaki erősen és hűségesen nem vall, nem üdvözülhet” (a katolikus hit jelen esetben a keresztény hitre vonatkozik). Vö. Lane, i. m. 81–82.

16 Kozma Zsolt (szerk.): *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*. Kolozsvár 2005. 139.

gába foglalja, amely az üdvösségre szükséges, s mert hitünk benne megnyugodhatik.”¹⁷ Sőt, hitelődeink úgy vélték, hogy az apostoli hitvallás egyetemes elfogadása mentheti meg a kereszténységet a különböző irányzatokra való szakadástól, sőt, csak az teremtheti meg az egységet: „El kell pusztulni az sokféle hitvallásnak is, melyek nincsenek tévelygés nélkül, hogy csak az egy apostoli credo maradjon meg és hogy mi és az apostolokkal (Actor 2) egy tudományban lehessünk. Mert még mind ez ideig semmi egyéb hitnek vallását be nem hagytuk menni a mi catechizmusunkba, amelyben az igaz tudománynak sommája tanítatik, hanem csak a credót, amelyben mind ez világi s mind másvilági jókról bizonyosságunk van, hogy más nélkül nem szűkölködünk.”¹⁸ Igaz azonban az is, hogy a Jézusról szóló tételnél megjegyzik: „Nem vizsgáljuk szörszálhasogatóan az álbölcsekkel, vajon az Atyának lényegéből vagy személyéből származott-e, mert ezekről a Szent Írás sehol sem emlékszik meg.”¹⁹

Figyelemreméltó, hogyan és miért ajánlja Dávid Ferenc a népnek az apostoli hitvallást: „A népek pedig, akik írást nem tudnak, vegyék elő az apostoli credót és a Krisztustól szerzettetett imádságot, miben semmi sincsen az egy személyű (állatú) Istenről, sem az három Istenekről, kik egyek és egyenlőképpen örökkévalók.”²⁰

Hitelődeink kedvező viszonyulását az apostoli hitvalláshoz – véleményem szerint – az is meghatározhatta, hogy a hitvallásból egyáltalán nem mutatható ki egyértelműen a szentháromság dogmája, csak trinitásról, háromságról van szó, abban az értelemben, hogy egymást követően tárgyalja Isten, majd Jézus személyét, és tesz említést végül a szentlélekről.

Dávid Ferenc és követői által használt hitvallás szövege a következő volt:

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, menynek és földnek teremtőjében
 És Jézus Krisztusban, Ő egyetlenegy fiában, a mi urunkban,
 ki fogantatott szentlélektől, született szűz Máriától,
 szenvedett, Poncius Pilátusnak alatta megfeszítettet, meghalt, eltemettetett,
 Harmadnapon halottaiból feltámadt, mennyekbe felment,
 Ül a mindenható Atya Istennek jobbjára felől,
 Onnan léssen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat.
 Hiszem a szentlelket,
 A közönséges keresztény szent gyülekezetet,
 Bűnöknek bocsánatját,

17 Benczédi Pál: *Az unitárius hitelvek kifejlődése*. Cluj–Kolozsvár, 1934. 22.

18 Dávid Ferenc: *Rövid magyarázat*. Az eredeti kiadás facsimiléjével. Kolozsvár, 1910. 35.

19 Benczédi, i. m. 22.

20 Dávid, i. m. 92.

Testnek feltámadását,
És az örök életet. Ámen.²¹

Bár az apostoli hitvallást alapirratnak tekintették, elődeink mégis – a szük-
ségleteknek megfelelően – sok hitvallási iratot fogalmaztak meg, és tettek nyilván-
nossá, ezeknek felmérése és értékelése egy külön dolgozat tárgyát képezhetné.²²

Szentábrahámi Lombárd Mihály hittani munkájában arra a kérdésre, hogy
mi a hitvallás? A következő választ adja: „A hit megvallása, vagy a hitvalló ke-
gyesség, nem egyéb, mint az emberek előtt való őszinte, nyílt és természetes nyi-
latkozattétel az isteni kijelentéshez alkalmazkodó vallásról és ennek cikkelyeiről.
Ez egy olyan szimbólum (symbolum), mely által a keresztények a nem kereszté-
nyektől és önmaguk közt is megkülönböztetnek.”²³ Szentábrahámi azonban nem
mondja meg, hogy azok a „cikkelyek” mit tartalmaznak, inkább arra fekteti a
hangsúlyt, hogy hogyan kell vallást tenni.

Az apostoli hitvallást tanították a 19. század második feléig megjelent uni-
tárius káték is.²⁴

Az unitárius teológiában és egyházi gyakorlatban a lényeges változást a hit-
vallásra vonatkozóan Ferencz József alapozta meg az 1875-ben megjelent kátéjá-
nak harmadik kiadásában. Amíg az első és második kiadásban az apostoli hitval-
lást tanította, a harmadik kiadásban a hitvallás – különösen a Jézusról szóló rész
– rövidebben jelenik meg. Ferencz József a magyarázatban azzal érvel, hogy a
„rövidített” hitvallás az apostoli hitforma lényegét fejezi ki.²⁵ A hitvallást az uni-
táriusok azóta „javígtatták”, és egyházunk szimbóluma lett. Legutóbb zsinati ha-
tározattal a vargyasi zsinaton fogadták el 1999. november 16–17-én.

Hasonlítsuk össze az 1875-ben közölt hitvallást az 1999-ben elfogadott hit-
vallással:

21 Borbély István: *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században*. Kolozsvár, 1914. 17.

22 Unitárius vonatkozásban a keresztény hitvallások történetével Gálfi Lőrinc foglalkozott *A Hit-
vallások története* című kéziratos munkájában (Kolozsvár, 1916), azonban csak nagyon szük-
szavúan szól az unitárius vagy a szabadelvű hitvallásokról. Gálfi munkája a szimbolika teológia
elnevezésű teológiai tudomány követelményeinek tesz eleget.

23 Szentábrahámi Lombárd Mihály: *A keresztény hittudomány összege az unitáriusok szerint*. La-
tin nyelvből fordította Derzsi Károly. Kolozsvár, 1899. 212.

24 Természetesen kivételt képez az 1845-ben megjelent Channing–Thacher–Krizsa-féle káté. Vö.
Erdő János: *Egy névtelen káté 1845-ből*. Channing, E. W. kátéja Kriza János átdolgozásában.
Keresztény Magvető 81 (1975) 154–158.

25 Rezi Elek: *Teológia és népszolgálat*. Kolozsvár, 2007. 75.

Az 1875-ben közölt hitvallás:²⁶

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, menynek és földnek teremtőjében.
Hiszek Jézus Krisztusban, az Atya Istennek egyszülött fiában, a mi Urunkban.
Hiszem a szentlelket.
Hiszek egy közönséges keresztény Anyaszentegyházat.
Hiszem a bűnöknek bocsánatját,
És az örök életet. Ámen.

Az 1999-ben közölt hitvallás:²⁷

Hiszek egy Istenben, az élet teremtőjében és gondviselő Atyánkban.
Hiszek Jézusban, Isten legjobb fiában, a mi igaz tanítómesterünkben.
Hiszem a szentlelket.
Hiszek az Unitárius Keresztény Anyaszentegyház hivatásában.
Hiszem a bűnbocsánatot
És az örök életet. Ámen.

A hitvalláshoz való erdélyi unitárius viszonyulást befolyásolta az angol és észak-amerikai unitárius álláspont is, amely a 20. század első felében olyan hangokat szólaltatott meg, hogy nincs szükség „hivatalos” hitvallásra, mert az korlátozza az egyén szabadságát, „lelkiismereti kényszert” eredményezhet. Ezt a hatást vélem felfedezni abban a kijelentésben, amely az angol unitarizmus felfogása alapján leszögezi: „Hitvallást nem kell megállapítani, mert habár mi örömmel valljuk meg hitünket, mégsem öntjük formába, s nem támasztunk azok érdekében olyan igényeket, mintha az igazság végső megállapításai volnának.”²⁸ Az ilyen természetű szemléletmód indította el aztán, pár év múlva, a hitvallási reformkísérleteket (1939, 1940), amikor is képtelenebbnél képtelenebb hitvallási javaslatok születtek.²⁹ Említésre méltó, hogy 1937-ben a Szabadelvű Keresztények és

26 *Unitárius Káté, tekintettel a konfirmációi vallástanításra.* Írta Ferencz József hittantanár és a kolozsvári eklézsia rendes papja. Kolozsvart, 1875. 20.

27 *Az Unitárius Egyház Isteniszteleti és szertartásrendje.* Jövähagyta az 1999. november 16–17 napjain Vargyason tartott Zsinat 7/1999 és 10/1999 Jkv. Határozataival, és elrendelte az istentiszteleti és szertartási rend kötelező érvényű bevezetését. Kolozsvár, 2000. 17–18.

28 Benczédi Pál: *A hitvallások értéke.* Keresztény Magvető, LXV (1933) 6.

29 Fikker János: *Az unitárius vallás az új káté küszöbén.* Keresztény Magvető, LXXI (1940) 30.

Gyulai Zoltán: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához.* I. Rátio és lélek Uo.106.

Kelemen Árpád: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához.* Uo. 118.

Nagy Béla: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához.* Uo. 121.

Szabó István: *Egységes teológiai nevelést.* Uo. 113.

Zoltán Sándor: *Unitárius vallás és unitárius hiszekegy.* Uo. 49.

Ürmösi Károly: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához.* Uo. 125.

Vallásos Szabadság Nemzetközi Társulatának oxfordi konferenciáján a küldöttek (23 nemzet 300 képviselő) elfogadtak egy hitvallást, és szorgalmazták, hogy azt minden szabadelvű keresztény templomban 1937 októberének második vasárnapján olvassák fel.³⁰ Érdekes – de még inkább érthetetlen –, hogy az erélyi unitáriusokat annak szelleme nem nagyon ragadta meg, főleg a reformistákét nem. Érdemes idéznünk ezt az apostoli hitvallás gerincére épülő hitvallást:

Hiszünk:

1. Isten szeretetében és igazságosságában
- 2. Minden egyes emberi lélek végtelen értékében, a lelkiismereti szabadsághoz való jogában és az egyetemes testvériség megvalósítására való elkötelezettségben
3. Jézus életének és tanításainak feltétlen értékében, szellemének soha meg nem szűnő hatásában
4. Isten szent lelkének állandó tevékenységében a kijelentés folytonossága által.³¹

A reformisták ezzel szemben előszeretettel hagyták ki a szentlelket, a bűnbocsánatot és más tételeket. Ezért írja felháborodottan Nagy Béla lelkész: „Hogy a keresztény anyaszentegyházat, a szent lelket és a bűnbocsánatot kihagyjuk a hitformáinkból, ezt egyházunk elleni merényletnek tartom úgy befele, mint kifele.”³²

Átgondolva a „bőséges” reformjavaslatokat, anélkül, hogy a jobbítási, sőt korszerűsítési szándékokat figyelmen kívül hagynánk, meg kell állapítanunk, hogy alapjában véve az egyetlen indokolt bővítésnek az emberről szóló hitval-

30 Erdő János: *A Szabadelvű Keresztények és Vallásos Szabadság Nemzetközi Társulatának Konferenciája*. Oxford. Manchester College. 1937. augusztus 3–8. LXIX (1937) 215–216.

31 Erdő, i. m. 216.

32 Nagy Béla: *Hozzászólások a káté és a Hiszekegy reformjához*. Keresztény Magvető, LXXII (1940) 125.

lási tételt tarthatjuk elfogadhatónak. Napjaink angol³³ és amerikai³⁴ unitárius teológiai álláspontja már nem beszél hitvallásról, hanem alapelvekről és célokról

33 *The Principles of the Unitarian and Free Christian Churches in Great Britain*

We believe that:

everyone has the right to seek truth and meaning for themselves. The fundamental tools for doing this are your own life experience, your reflection upon it, your intuitive understanding and the promptings of your own conscience the best setting for this is a community that welcomes you for who you are, complete with your beliefs, doubts and questions.

We can be called religious 'liberals'

religious because we unite to celebrate and affirm values that embrace and reflect a greater reality than self. liberal because we claim no exclusive revelation or status for ourselves; because we afford respect and toleration to those who follow different paths of faith.

We are called Unitarians

because of our traditional insistence on divine unity, the oneness of God.

because we affirm the essential unity of humankind and of creation.

34 *The Principles of the Unitarian Universalist Association*

We, the member congregations of the Unitarian Universalist Association, covenant to affirm and promote

The inherent worth and dignity of every person;

Justice, equity and compassion in human relations;

Acceptance of one another and encouragement to spiritual growth in our congregations;

A free and responsible search for truth and meaning;

The right of conscience and the use of the democratic process within our congregations and in society at large;

The goal of world community with peace, liberty and justice for all;

Respect for the interdependent web of all existence of which we are a part.

The living tradition which we share draws from many sources:

Direct experience of that transcending mystery and wonder, affirmed in all cultures, which moves us to a renewal of the spirit and an openness to the forces which create and uphold life;

Words and deeds of prophetic women and men which challenge us to confront powers and structures of evil with justice, compassion and the transforming power of love;

Wisdom from the world's religions which inspires us in our ethical and spiritual life;

Jewish and Christian teachings which call us to respond to God's love by loving our neighbours as ourselves;

Humanist teachings which counsel us to heed the guidance of reason and the results of science, and warn us against idolatries of the mind and spirit;

Spiritual teachings of Earth-centered traditions which celebrate the sacred circle of life and instruct us to live in harmony with the rhythms of nature.

Grateful for the religious pluralism which enriches and ennobles our faith, we are inspired to deepen our understanding and expand our vision. As free congregations we enter into this covenant, promising to one another our mutual trust and support.

The Purposes of the Unitarian Universalist Association

The Unitarian Universalist Association shall devote its resources to and exercise its corporate powers for religious, educational and humanitarian purposes. The primary purpose of the Association is to serve the needs of its member congregations, organize new congregations, extend and strengthen Unitarian Universalist institutions and implement its principles.

(*principles and purposes*), amelyekből teljesen kimaradt Isten, Jézus, a bűnbocsánat – és még sorolhatnók. Az alapelvek beszélnek minden személy értékéről és méltóságáról, igazságosságról, méltányosságról, együttérzésről, lelkiismereti és vallásszabadságról, a demokratikus folyamatok támogatásáról, az igazság szabad és felelősségteljes kutatásáról, a béke megvalósításáról a világ népeinek közösségében. Ezek az alapelvek mind helytállóak, de hiányzik a keresztény teológiai megalapozottság. Ezeknek az alapelveknek a foglatatát úgy tekinthetjük, mint szociáletikai és emberjogi nyilatkozattételt. Ez a szempont érvényesül az unitárius nemzetközi szervezet, az Unitárius Univerzalista Nemzetközi Tanács identitás-meghatározásában is.³⁵

Az erdélyi unitarizmusához teológiailag közel álló szabadelvű észak-írországi – alá nem író – presbiterianusok³⁶ mindmáig megőrizték a keresztény alapértékeket. Hitelevi meggyőződésükből a Biblia tanításán alapuló vallásosság sugárzik.³⁷

The Association declares and affirms its special responsibility, and that of its member congregations and organizations, to promote the full participation of persons in all of its and their activities and in the full range of human endeavor without regard to race, ethnicity, gender, disability, affectional or sexual orientation, age, language, citizenship status, economic status, or national origin and without requiring adherence to any particular interpretation of religion or to any particular religious belief or creed.

Nothing herein shall be deemed to infringe upon the individual freedom of belief which is inherent in the Universalist and Unitarian heritages or to conflict with any statement of purpose, covenant, or bond of union used by any congregation unless such is used as a credal test. Vö. www.uua.org

35 We, the member groups of the International Council of Unitarians and Universalists, affirming our belief in religious community based on:

liberty of conscience and individual thought in matters of faith,

the inherent worth and dignity of every person.

justice and compassion in human relations,

Responsible stewardship of earth's living system,

and our commitment to democratic principles,

declare our purposes to be:

to serve the Infinite Spirit of Life and the human community, by strengthening the worldwide Unitarian and Universalist faith,

to affirm the variety and richness of our living traditions,

to facilitate mutual support among member organizations,

to promote our ideals and principles around the world,

to provide models of liberal religious response,

to the human condition which upholds our common values.

Vö. <http://www.icuu.net>

36 The Non Subscribing Presbyterian Church of Ireland

37 We declare allegiance to the principle that:

the teaching of Christ must take precedence over the doctrines of a later time, and

Az Erdélyi Unitárius Egyház identitásának meghatározása érdekében mind befele (az egyházban), mind kifelé (külvilág felé) szükség van a keresztény töltött hitvallás további fenntartására. Ez a szükséglet a hitvallás inkluzív jellegéből következik; de nem hallgathatjuk el az exkluzív jelleget sem.

Melyek a hitvallás inkluzív vonásai?

– A hitvallás kifejezésre juttatja, megismerteti egy keresztény közösség (felekezet) önazonosságának alapvető tételeit: Mit hiszek? Mi a hitbeli meggyőződésem azáltal, hogy az adott egyházhoz tartozom. A mi esetünkben: Mit hiszek mint unitárius? Miért vagyok unitárius? A kérdésekre adott válaszokat mindig pozitívan kell megfogalmazni, mert a negatív értelmű megfogalmazással magamról nem mondok el semmit, hiszen ha tagadó a válasz, akkor újabb kérdések születhetnek: ha azokat *nem hiszed*, akkor mit *hiszel*?³⁸

– A hitvallás „fék és ösztöke”.³⁹ Mutatja a hitfelfogás útját, és azáltal megóv a tévelygéstől, a bizonytalankodástól a hit dolgaiban. Ebből következik apologetikus jellege. Az unitarizmus történetében gyakran találkozunk olyan élethelyzetekkel, amikor az egyház fennmaradása érdekében az elfogadott „hivatalos” hitvallás mellett ún. *vallástételeket* fogalmaztak meg, amelyekben a hitelvi tisztázások mellett buzgóságra, állhatatosságra, kitartásra intették a híveket. Egyik szép példája ennek Almási Gergely Mihály püspök és Szentábrahámi L. Mihály kolozsvári lelkész által aláírt vallástétel, amelyet *Nemes Vitézlő Ravasz István urannak, úgymint a korondi Unitaria Ecclesia Fő Megyebírójának és az ő kegyelmével együtt az egész Ecclesiának* címeztek. Az okot így fogalmazták meg: „Szomorú szívvel halljuk, hogy a mi Szerelmes Atyánkfiái szakadoznak a hitnek dolgaiban.”⁴⁰

Christian unity is to be sought, not in the uniformity of creed but in a common standard of duty and adherence to the commandments set out in the Holy Bible.

OUR FAITH

is governed by the Scriptures of the Old and New Testaments of the Holy Bible asserts and upholds the right of each and every individual to search these scriptural records for themselves and to use reason and personal conscience to discover God's Divine Truth removes Human Tests and Confessions of Faith that restrict private judgement and prevent free enquiry

upholds the beautiful simplicity of the great commandments as defined by Jesus Christ: "You must love the Lord your God with all your heart, with all your soul and all your mind" and "You must love your neighbour as yourself"

38 Az unitárius hittételek kifejezése állító módszerének a következetes használatára már a 19. század második felében felhívja a figyelmet Simén Domokos, Vö. Simén Domokos: *Mi az unitarizmus? Pozitívum vagy negatívum?* Keresztény Magvető VII (1872) 315–332.

39 Török István – Kocsis Elemér – Szücs Ferenc: *Dogmatikai prolegomena*. Budapest 2000. 120.

40 Jakab Elek: *Confessio fidei, quam Consistorium Unitariorum singulis Unitariis praescripsit inter 1692 et 1724*. Keresztény Magvető X (1875) 158.

– A hitvallás azáltal, hogy sarkalatos, alapvető és központi, az egész egyház életét egyetemlegesen és döntően érintő igazságokat nyilvánít ki, közösségi tudatra ébreszt, annak a közösségnek vagyok a tagja, amelynek tagjai ugyanazt „hiszik és vallják”.

– A hitvallások az egyház hitét fejezik ki, és jóllehet az egyház minden egyes tagja részesedik ebben a hitben, és készséget mutat azonosulni a hitvallás tételeivel, nem teszi feleslegessé a személyes bizonyágtételt sem. Az egyénnek meg kell találnia azokat a közös szempontokat, amely az egyház hitvallása és egyéni vallásossága kölcsönösségét mozdítja elő. De óvakodni kell a túlzott individualizmustól, mert az megbotránkoztathatja a közösség tagjait. Ezt azért szeretném hangsúlyozni, mert napjaink társadalmának egyik divatos törekvése az egyén személyes életének, hitének túlzott felértékelése.

– A hitvallás közösségi jellege még inkább nyilvánvaló, ha az beépül az istentiszteleti, liturgiai életbe. A mi liturgiai életünkben két alkalommal van jelen a hitvallás-tétel: a konfirmálás és a temetési szertartás eseteiben. Felmerül a kérdés: beépüljön-e az istentiszteleti életbe is?

– A hitvallás kinyilvánítása empátiával kell hogy történjék, mert az nemcsak egy formula száraz ismétlése, hanem bizonyágtétel, *tett*, közlés, sőt igazi átéléssel imádsággá is válhat.

Melyek a hitvallás exkluzív sajátosságai?

– A hitvallások határokat vonhatnak a keresztyén közösségek között, mert sajátos hittételeket emelnek ki, sajátos szempontokat érvényesítenek. Még az ún. közös egyetemes hitvallások esetében is fennállnak az értelmezésbeli különbségek.

– A hitvallások konfesszionalizmust eredményezhetnek. Török István református teológus helyesen állapította meg: „A konfesszionalizmus az a magatartás, amikor egy dokumentumként kezelt hitvallás birtokában valamelyik felekezet az igazság kizárólagos és végérvényes birtokosának vallja magát, minden más keresztyén felekezettel szemben. Ez a magatartás az igazi hitvallás, az ökumenikus lelkület, a párbeszédre való készség legnagyobb akadályja lehet.”⁴¹

– A hitvallás deklaratív és normatív módon való értelmezése kiközösíthet, kizárhat egy adott keresztyén felekezetet a keresztyének nagy családjából. Sőt, a polémikus, kárhoztató hangnem sértő. Az ilyen hangnemet megszólaltató hitvallás a ma emberének értékítélete szerint szánalomra méltó. Meg kell jegyeznünk itt azt is, hogy a fundamentalista szemlélet nem sokat mérlegeli a szánalmat, következetesen kitar az általa tételezett „igazhitűség” mellett. A fundamentalista szemlélet megszólaltatója eretnekeknek tekinti azokat, akik más hitvallást fogadnak el, mint ő.

41 Török-Kocsis-Szűcs, i. m.

– A Biblia-központú merev protestáns felfogás a hitvallás értékét a Bibliához való szigorú ragaszkodásnak tekinti. Példaként egy megállapítást idézek: „Hitvallásaink fénye az igétől kölcsönzött fény, hitvallásaink tekintélye a megvallott ige tekintélyének tükröződése csupán, s addig a határig terjed, ameddig helyesen vallják meg az igét”.⁴² Ez a merev álláspont kizárja, elutasítja azt a felfogást, amelyet az unitárius és szabadelvű kereszténység tanít, hogy az isteni kijelentés a Biblia mellett más utakon is érkezett/érkezik az emberiséghez.

A napjainkban érvényes hitvallásunkkal kapcsolatosan gyakran merült fel a kérdés: nem kellene-e változtatni a strukturális elrendezésén, mert az egyfajta szentháromsági formulát tükröz? Én személy szerint nem tartom helytelennek hitvallásunknak az apostoli hitvallás gerincére felépülő strukturális elrendezését, mert Dávid Ferencsel és követőivel egyetértve az egyáltalán nem jelent szentháromság-vallást. A jövőre nézve viszont meggondolandó, hogy az unitárius teológiai felfogás alapján a szentlélekről szóló tételt érdemes-e továbbra is külön tételként fenntartani. Az egyáltalán nem merülhet fel, hogy kihagyjuk hitvallásunkból! Kétségtelenül szorgalmaznék egy, az emberről szóló hitvallási tétel beiktatását, mint pl. „Hiszek az emberben, mint Isten gyermekének hivatásában.” Ennek a hitvallási tételnek megvan a bibliai alapja és keresztényi lelkülete.

Hitvallásunk a liturgiai keretbe alig épül bele. A konfirmáció alkalmával hangzik el a konfirmáló ifjak ajkáról. Egy másik alkalom a temetési szertartás, amikor a sírnál a lelkész felszólítja a jelenlevő unitáriusokat, hogy vallják meg unitárius hitüket. Javasolnám, hogy az úrvacsoraosztás alkalmakor, az úrvacsoraosztást követő záró ima után és az áldáskérés előtt közösen mondja el a gyülekezet a hitvallást. Úgy vélem, hogy ezáltal az úrvacsora közösségi jellegének méltósága még hangsúlyosabbá válhatna.

Befejezésül hangsúlyozni szeretném, hogy a hitvallás mint a felekezeti identitástudat kifejezője csak azok számára bír normatív erővel, akik azt lelkiismereti meggyőződésükkel és vallásos öntudatukkal összeegyeztethetőnek tartják. Ebben rejlik a hitvallás progresszivitásának a lehetősége is a hitvallás statikusságával szemben. Erdő János megállapítása mindig időszerű: „Mi megtanultuk a múltból, hogy sok idő és tapasztalat szükséges, amíg az ember eljut annak a felismerésére, hogy egyetlen dogma sem érdemli meg, hogy érette szembeszálljunk és vétkezzünk az emberség és a szeretet ellen.”⁴³

42 Török–Kocsis–Szűcs, i. m. 134.

43 Erdő János: *Teológiai tanulmányok*. Kolozsvár, 1996. 86.

BALÁZS MIHÁLY

A KOLOZSVÁRI HELTAI-NYOMDA
ÉS A KRAKKÓI ALEKSY RODECKI¹

A kolozsvári Unitárius Püspökség Levéltára sok más kortörténeti dokumentum között megőrzött számunkra egy olyan kódexet is, amelyben a városi és az egyházi élet különféle hivatalos aktusai és alkalmi számára olvashatók mintaszövegek. A 17. század végére datálható *stylionarium* az ilyen összeállításokban megszokott gyakorlatnak megfelelően a korábbi időszakból idéz követendő mintákat, hogy megkönnyítse az ilyenek megfogalmazására kényszerülők dolgát.² A megbízó vagy meghatalmazó levél (*epistola procuratoria*) egyik példájaként a következő sorokat olvashatjuk.

Nos Stephanus Puellacher primarius et Michael Kathonaj regius iudices civitatis regiae Coloswariensis memoriae commendamus per praesentes, quod prudens circumspectus Caspar Helthi iuratus civis et confrater noster coram nobis personaliter constitutus significavit, qualiter ipse scilicet typographus celebris huius regni Trasyvaniae annis superioribus certas suas matrices graecas sub fide restitutionis futurae circumspecto seni Alexio Rodetio similiter typographo industrioso mutuo concessisset brevi tempore iterum reducendas seu remittendas. Quarum repetitioni, simulque reductioni discretum virum Nicolaum Conradum concivem nostrum ac honestum juvenem Gregorium Caesar typographum (de quorum fide et industria sibi satis notum esset) praefecisset atque ordinasset, prout idem Caspar Helthi praefecit et ordinavit coram nobis publice ac manifeste. Dans ipsis sive eorum alterutri potentiam videlicet exhibitoriam praescriptas graeces matrices a praefato domino Alexio Rodetio repetendi reducendi vel remittendi. Imo si res postulavit propterea etiam judicialiter ipsum Alexium Rodetium requirendi, contraque ipsum procurens alios constituendi de huic quietandi ac omnia iuribus ipsius Caspar Helthi personaliter ibidem adesset. Datum item et firmum se promittens habituram quicquid per ipsos Nicolaum Conradum et Gregorem Caesar vel earum alter utrum suo nomine dictum factum et procuratum fuerit

1 Megjelent a következő kötetben: „Szabad-ötletek...” Szőke György tiszteletére barátaitól és tanítványaitól, szerk. Kabdebó Lóránt, Ruttkay Helga, Szabóné Huszárik Mária, Miskolc, 2004, 183–187.

2 A korábban a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában őrzött példányról lásd: *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj-Napoca*. Ed by Elemér Lakó, Szeged, 1997.1391.

in promissis minori sigillo civitatis nostrae (quo nos Judices in similibus utimur) roboratorum mediante datum in iam dicta civitate Coloswar die etc.

A bürokráciában való boldogulást szolgáló mintasorokban tehát az áll, hogy Heltai Gáspár kolozsvári esküdtpolgár és nyomdász rövid időre kölcsönadta görög betűkészletét egy bizonyos Alexius Rodecius névre hallgató nyomdásznak. Ugyanez a Heltai most azzal bízta meg tekintélyes polgártársát, Nicolaus Conradust, valamint az ifjú nyomdászmester Gregorius Caesart, hogy a betűkészlet visszaküldéséről gondoskodjanak.³ A megbízás arra is vonatkozik, hogy – ha szükségessé válna – jogi úton érvék el a visszaszolgáltatást.

Bár a szöveg másolója a keltezés pontos időpontját már nem írta le, a datálás megközelítő megállapításával, illetőleg a szövegben olvasható nyomdászattörténeti adatok háttérének kihüvelyezésével nem egészen érdektelen művelődéstörténeti mozzanatok vázolhatók fel.

A dokumentum keletkezésének időpontjához egészen közel visz bennünket, hogy első szavai megadják a város két legjelentősebb tisztségviselőjének, a bírónak és a királybíróknak a nevét. Az utókorra rendezett levéltárat hagyó Kolozsvár esetében ugyanis az abban rendszeresen dolgozó tudósok munkájának eredményeképpen a 16–17. század bizonyos évtizedeire egészen pontosan tudjuk, kik töltötték be ezeket a tisztségeket. Így megállapítható, hogy a hosszú életű, még 1637-ben is bíróként szereplő Steffen Pulacher, illetőleg a Mihály havasalföldi vajda által kivégeztetett Kathonai Mihály kettőse ebben az összetételben 1593-ban és 1595-ben állt a város élén.⁴ E két esztendő valamelyikében fogalmazódott meg tehát ez a megbízás.

Hogy pontosan melyikben, azt akkor mondhatjuk meg, ha közelebről is megvizsgáljuk mibenlétét.

Mint láthattuk, a görög betűket a megbízó ifjú Heltai Gáspár⁵, aki az 1580-as évek elején vette át a nagy hírű kolozsvári nyomda vezetését, nem valamilyik erdélyi vagy magyarországi társától követeli vissza. Aleksey Rodecki ugyanis annak a nem kevésbé jelentős nyomdának a megalapítója és tulajdonosa volt,

3 A megbízottakról közelebbi adatokkal nem rendelkezünk. A Conradus család több tagjától maradt ránk possessor bejegyzések. Ezek hamarosan megjelennek Bíró Gyöngyi összeállításában, amely kolozsvári unitáriusok könyvanyagát dolgozza fel.

4 Lásd Jakó Zsigmond kézíratos összeállítását a város tisztségviselőiről. Továbbá Kiss András, *Források és értelmezések*. Bukarest, 1994. 379. 453.; Binder Pál, *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Bukarest, 1982. 277–279.

5 Róla lásd: Szabó T. Attila, *Ifjú Heltai Gáspár élete és helyesírása ismeretéhez*. In: Acta Historiae Litterarum Segediensis X–XI. 1972. 12–27. és in: Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek V. Bukarest, 1981. 314–337. Továbbá: Új Magyar Irodalmi Lexikon (főszerkesztő: Péter László. Bp. 1994.) szócikkét Szabó András tollából.

amely 1574 és 1600 között Krakkóban adott ki antitrinitárius írásokat, hogy aztán a veje, Sebastian Sternacki tulajdonába kerülve 1638-ig, a kényszerű bezárásig Rakówban folytassa tevékenységét. Jóllehet e rendkívüli fontosságú műhelyről alapos monográfia is született,⁶ a görög betűkészlet típusát és eredetét nem vizsgálták behatóbban, így a fenti levélben említett összefüggés is teljesen ismeretlen a szakemberek előtt. A kérdéskört érintő egyetlen lengyelországi publikáció ugyanakkor regisztrálni tudta, hogy a nyomda 1593-mal kezdődően más görög betűtípust használ, mint a megelőző évek kiadványaiban.⁷ Eredetéről azonban semmi bizonyosat nem tudott állítani, csupán azt a hipotézist fogalmazta meg, hogy a bázeli vagy németországi műhelyek valamelyikéből származhat, s legközelebb hozzá az a betűtípus áll, amelyet a híres Froben-nyomda használt az 1535-ben megjelent Újszövetség kiadásakor. Janina Czerniatowicz ugyanakkor megvizsgálta ebből a szempontból a Rodecki–Sternacki műhely 17. századi kiadványait is, s megállapította, hogy egészen 1638-ig ezt a betűtípust használta a görög szövegek kinyomtatásánál. Ilyen előzmények után tehát a lengyelországi művelődéstörténészek számára is újdonság és meglepetés, hogy V. Ecsedy Judit kérésre elvégzett, s ezúttal is köszönettel vett vizsgálatai minden kétséget kizáróan megállapították: a mondott betűtípus azonos azzal, amit a Heltai-nyomda használt görög szövegrészleteket is tartalmazó kiadványaiban. Bár a készlet mozgását illetően végleges eredményt majd akkor mondhatunk, ha a két műhely minden szóba jöhető kiadványát áttanulmányoztuk, a meghatalmazó levélben olvashatókat a fenti nyomdászattörténeti megfigyelésekkel szembesítve az események a következőképpen rekonstruálhatók:

A betűkészlet 1593 táján kerülhetett át Kolozsvárról Krakkóba, valószínűleg azt követően, hogy 1592-ben még kinyomtatták Károlyi Péter görög nyelvtanát, amely ismert módon Melanchton grammatikájának volt a kivonata.⁸ Ekkor azonban még valószínűleg csupán néhány esztendeig lehetett Rodecki használatában, s a levelünkben említett visszaszerzési kísérlet minden bizonnyal eredményes volt, hiszen 1598-ból és 1599-ből két olyan nyomtatvánnyal is rendelkezünk Kolozsvárról, amelyek használták ezeket a betűket: az egyik Enyedi György alább

6 Alodia Kawecka Gryczowa, *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974.; lásd még a szerzőnő szócikkét a *Słownik Polski Biograficzny* 31. kötetében. Továbbá *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Tom. 1. Małopolska. Ed. Alodia Kawecka Gryczowa.

7 Janina Czerniatowicz, *Rola drukarstwa greckiego w rozwoju piśmiennictwa naukowego w polsce do połowy XVII wieku*. Kraków i Zamość. In: *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk. 1976.

8 *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*. Ed. Borsa Gedeon és társai. Bp. 1971. 691. (A továbbiakban RMNY)

még említendő *Explicationes*⁹ című munkája volt, a másik pedig egy logikai kézikönyv.¹⁰ Úgy tűnik, hogy ezt követően került át a készlet immár véglegesen Lengyelországba. Ennek hátteréről persze nagyon keveset tudunk, ám az közismert, hogy a 17. század első évtizedének drámai politikai eseményei és a nyomda eszközeinek elhasználódása szinte teljes mértékben megbénították a kolozsvári nyomdászatot, s ahhoz egészen kivételes ravaszkodásra és ügyeskedésre volt szükség, hogy az unitáriusok egy-egy teológiai jellegű kiadványt megjelentessenek. A kutatásnak azt is sikerült feltárnia, hogy a század második évtizedének derekán nagy anyagi áldozattal tudta a város a műhelyt felújítani, s egy új nyomdásznak, Makai Nyírő Jánosnak a kezébe helyezni.¹¹ Az ő műhelyében jelent meg aztán 1619-ben és 1620-ban Enyedi művének Toroczkai Máté által készített magyar fordítása, amely azonban a görög nyelvű szövegbetéteket már nem görög betűkkel, hanem latin betűs átírásban adja. Ebből talán szabad arra következtetni, hogy a betűkészlet ekkorra már véglegesen átkerült Lengyelországba.

A két műhelynek az ezekből az adatokból kihüvelyezhető s a szakemberek szerint egyáltalán nem szokványos együttműködése a kelet-közép-európai antitrinitarizmus története szempontjából is rendkívül tanulságos. Egyfelől ismételten ráirányítja a figyelmet arra, hogy Enyedi György *Explicationes* című művének megjelentetése mennyire fontos, s ugyanakkor milyen koncentrált erőfeszítéseket igénylő vállalkozás volt. Az erdélyi unitáriusok nagyon szívós munkával teremtették elő az anyagiakat és az ún. technikai hátteret, hogy aztán egy jól megválasztott pillanatban a politikai anarchiát kihasználva kinyomtassák a munkát. Emlekeztetnék itt arra, hogy Káldos János nagyon logikusnak látszó gondolatmenete szerint a Prágából Kolozsvárra bemenekülő, s lemondását megbánva a fejedelmi székbe visszaülni akaró Báthori Zsigmond kiszolgáltatottságát használták ki a cenzúrával sújtott unitáriusok a könyv kivételzámba menő megjelentetésére.¹² Másfelől ez a szokatlanul intenzív együttműködés teszi még érthetőbbé azt a tervet, hogy e nagy mű Toroczkai Máté által elkészített magyar fordítását Rakówban akarják kiadni. Ötvös András bíró erről készült későbbi feljegyzése ugyan nem közli a pontos időpontot, de a körülményekből valószínűsíthető, hogy az 1610-es évek elején – mindenesetre még az 1615-ben elhunyt Toroczkai püspök életében – a kinti nyomtatást felügyelő küldöttség összeállításáig elmenő tervezés folyt:

9 *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus Trinitatis dogma stabiliri solet.* Kolozsvár. 1598. RMNY 836

10 Fischer Simon, *Dialectices praecepta breviter... proposita.* Kolozsvár. 1599. RMNY 859.

11 Tóth Kálmán, *Könyvnyomtató Makai Nyírő János deák.* In: Kelemen Lajos emlékkönyv. Kolozsvár–Bukarest. 1957. 587–606.

12 Lásd *Bibliotheca Dissidentium, Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, édité par André Séguenny en collaboration avec Irena Backus et Jean Rott, T. XV. Ungarländische Antitrinitarier, II.* György Enyedi von János Káldos unter Mitwirkung von Mihály Balázs. Baden-Baden, 1993.

„Önnen maga Máté Uram arra ígérte magát, hogy bemegyén Rakoara és addig ott leszen, még az nyomtatás véghez megyen, hogy valami fogyatkozást, vagy makulálást benne ne tennének. De akkor az üdőben sok háborúk, változások mind itt az országban, s mind Magyarországbán forognak vala, de mindazáltal nem ítilék őkegyelmek velem együtt, hogy püspök uram azt a munkát felvegye, mert az eklézsianak addig fogyatkozása lehetett volna, még őkegyelme oda járt volna, így az ő ügyekezetének hátra kellett maradni.”¹³

Talán arra sem fölösleges felhívni a figyelmet, hogy amikor a főbíró úr fogyatkozásról és makulálásról beszél, minden valószínűség szerint nem csupán arra gondol, mennyire kockázatos lett volna magyarul nem tudó emberek kezébe adni a nyomtatást. Arról van ugyanis szó, hogy, a bizonyos értelemben szinte kényszerű együttműködés mellett, esetenként nagyon éles polémiák is jellemezték a lengyelországi és erdélyi unitáriusok viszonyát. S igaz ugyan, hogy Enyedi nagy erudícióval megírt műve törekszik egy minden szentháromságtagadó csoportosulás számára vállalható dogmatikai minimum közlésére, ám több bibliai hely értelmezésekor olyan megoldásokat körvonalaz, amelyek csak a radikálisabb nonadorantisták számára voltak elfogadhatóak. Attól is tartani lehetett tehát, hogy a Fausto Sozzini dogmatikai elképzelése mentén egyre inkább egységesülő, s ilyen értelemben egyre inkább szociniánusoknak tekinthető lengyelországi antitrinitáriusok ezt az alkalmat is megragadják arra, hogy bizonyos szövegrészek esetleges kihagyásával gyengítsék a kiadvány nonadorantista jellegét. Bármily nehéz ugyanis ma már ezt megértenünk, az egyes szentháromságtagadó áramlatok közötti különbségek a mögöttük álló hagyományok s a további dogmatikai konzekvenciák okán nem csupán a teológusok, hanem világi emberek és közösségek számára is életbevágóan fontosak voltak. Ellenkező esetben aligha költött volna a kolozsvári városi tanács komoly összeget annak a kilenc Kolozsvár környéki papnak az egy héten keresztül való ellátására, akik azért jöttek össze 1617 januárjában, hogy véglegesítsék a Toroczkai halála után rájuk maradt szöveget, amelyet aztán 1619-ben és 1620-ban nem kis ravaszsággal úgy jelentettek meg Bethlen Gábor távollétében, hogy lényegében lefizették öccsét és helytartóját, Bethlen Istvánt.¹⁴

Mindez persze arra is ráirányíthatja a figyelmünket, hogy a két nyomda együttműködése még olyan időszakban alakult ki, amikor a már kétségtelenül meglévő nagy külső nyomás ellenére a lengyelországi antitrinitarizmus is nagyon sokszínű és heterogén volt. Ne feledjük, hogy Rodecki nyomdájában nem csupán azok a művek jelentek meg az 1580-as években, amelyek valamiképpen a szoci-

13 Közölve Tóth Kálmán fent idézett tanulmányának függelékében (604–606.). Az ott betűhiv szöveget ártírtuk.

14 Lásd az RMNY 1187. és 1222. tételeknél elmondottakat, amelyek nagymértékben támaszkodnak Tóth Kálmán dolgozatára.

nianizmus kiépülését szolgálták, hanem itt látta meg a napvilágot több rendkívüli fontosságú nonadorantista mű is. Rodecki adta ki két ízben is a Dávid Ferenc védelemében összeállított antológiát (*Defensio Francisci Davidis*, 1581–1582), nála jelent meg az 1570-es évek radikális nonadorantista antitrinitarizmusának nagyon jelentős szöveganyaga (*Tractatus aliquot christianae religionis*, 1583), de ő vállalkozott egy vallásfilozófiai szempontból is nagyon mély és merész szöveg közreadására is (Christian Francken, *Praecipuarum enumeratio causarum...* 1584), amely annak okait keresi, hogy az oly sok dogmatikai kérdésben megosztott keresztények többsége miért egységes mégis abban, hogy ragaszkodik a szentháromság téveszméjéhez. Egy sor olyan mű is itt jelent tehát meg, amelyet Fausto Sozzini az antitrinitárius ügyet diszkreditáló, istentelen és zsidózó szellemű alkotásnak tekintett, s amelyet a harc logikája szerint olykor hevesebben támadott, mint katolikus vagy református ellenfelei munkáit.

A PÁLYAKEZDŐ KELEMEN LAJOS¹

Amikor a konferencia programjában olvastam, hogy Gyarmati Zsolt, a Csíki Székely Múzeum igazgatója is hasonló jellegű előadást tart, nevezetesen Kelemen Lajos fiatakoráról, naplójegyzeteiről, arra gondoltam, hogy megváltoztatom a témát, és egy átfogóbb címet adok mondandómnak, de végül mégsem tettem, már csak azért sem, mert a tollhegyre tűzött témát többféle látószögből is szemügyre lehet venni. A történetírás posztmodern diskurzusa ugyanis kimondja, hogy nem létezik egyetlen igazság, mert ahány olvasat, annyi részigazság van. Felhasználva a tudomány eredményeit, a kutató mindig hozzáteszi a saját értékrendjét, a saját világnézetét, felfogásából leszűrít ítéletét, ami által hiteles lesz ugyan az alkotás, de sosem lehet a valóság egyetlen üdvözítő objektív leírója.² Ennek mentén én is úgy gondolom, hogy ha egyáltalán lesznek átfedések a két előadás között, azok árnyaltabbá teszik a kelemenlajosi diskurzust.

Kelemen Lajos Művészettörténeti tanulmányok (1977) című munkája első kötetéhez Szabó T. Attila írt bevezető tanulmányt, és ennek egyik jegyzetében szólt először arról, hogy a tudós életrajzának felvázolására csak két megbízható forrás állott rendelkezésére: „a) Kelemen Lajosnak 1942-ből való, sajnos rövid önéletrajza és b) a csaknem négy évtizedes személyes kapcsolat rendjén a tőle hallott sok-sok életrajzi adalék.”³ Akkor még nem volt kutatható az a hatalmas írott örökség, amelyet Kelemen Lajos az Unitárius Egyházra hagyott, és amelyet közvetlen halála után a kolozsvári Román Állami Levéltár önkényesen lefoglalt és elszállított. Ebben az anyagban található ugyanis Kelemen Lajosnak az a több füzetből álló naplófeljegyzése, amelyet a 90-es évek vége felé tettek kutathatóvá. A napló alapos áttanulmányozása nélkül valóban nem lehet egész vertikálításában megérteni azt az életutat, amelyet a nagy tudós bejárt. Gyarmati Zsolttal 1997-ben szinte egyszerre fedeztük fel a naplófolyamot, amikor egy Kelemen Lajosról szóló előadásra készülve átmentem az Állami Levéltárba kutatni. Tudatosan kerestem ott Kelemen Lajos naplóját, hiszen Unitárius Levéltárunkban őrizzük töredékes hagyatékát, amit az állam nem vitt el, és köztük van az 1927.

1 A Maros Megyei Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2007. október 26–27-én Kelemen Lajos születésének 130. évfordulójára szervezett emlékkonferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 vö. Gyáni Gábor: Miről szól a történelem? Posztmodern kihívás a történetírásban. = Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése, Bp., 11–30.

3 Molnár B. Lehel: Kelemen Lajos önéletrajza. = Keresztény Magvető 1997. (103. évf.) 228.

június 30-a és 1933. július 19-e között vezetett naplótöredéke⁴, amelyből arra következtettem, hogy az egésznek valahol előzménynek és folytatásnak is kell lennie.

Kelemen Lajos egymásba illesztett dupla füzet méretű lapokra írta rá gondolatait, hol fekete, hol pedig kék tintát használva. A jellegzetes nagyon vékony tollhegyeket használó Kelemen Lajos kézírása jól olvasható, de bejegyzései rapszodikusán követik egymást. Van, amikor naponta vezette naplóját, de olykor két vagy több hétig is hallgatott. A hosszabb kihagyások után aztán rendszeresen beszámolt az eltelt idő eseményeiről⁵.

A napló teljes anyagát sikerült átolvasnom, és főleg az Unitárius Egyházzal kapcsolatos feljegyzéseit lemásoltam.⁶ Jelen dolgozat elsősorban eme naplórészek alapján Kelemen Lajosnak az egyházunkkal való ifjúkori kapcsolatát szeretné feltárni.

Kelemen Lajos elemi- és középiskolai tanulmányait szülővárosában, Marosvásárhelyen, a híres és nagy múltú Református Főgimnáziumban végezte 1886 és 1896 között. Horváth József igazgató nem igazán kedvelte Kelemen Lajost, és amikor annak rendje és módja szerint az egyik református lelkész személyesen kérte legátusnak Kelelent, az igazgató kijelentette „inkább pápistát vagy zsidót, de unitáriust nem engedek legációba.”⁷ Nevelői közül egyedül történelemtanáráról, Koncz Józsefről beszélt megkülönböztetett tisztelettel és hálával, hiszen ő indította el életpályáján. Koncz József akkoriban a Kollégiumi Nagykönyvtár őrje volt, és Kelemen Lajos, amint Szabó T. Attila írja: „ebben a kincses házban ismerkedett meg azzal a büvölettel, a kutatás szenvedélyével, amely aztán egész életén végigkísérte.”⁸ Kibontakozó érdeklődésére nagy hatással volt Orbán Balázs monumentális műve, a Székelyföld leírása, Kövári László: Erdély régiségei című könyve és nem utolsósorban anyai nagyapja, a 48-as honvéd Csomoss Miklós visszaemlékezései a szabadságharcra. Mindezek Kelemen Lajost honismereti kirándulások szervezésére buzdították, és ezek során fedezte fel a maroszentkirályi, a maroszentannai és nyárádszentlászlói falfestményeket, valamint az ádámosi unitárius templomban a legrégebbi erdélyi – a mohácsi csata évéből való (1526) – mennyezetfestményt. Hetedik gimnazista korában azon töprengett, hogy a kollégiumi önképzőkör főjegyzői tisztségét elvállalja-e. Korai naplófeljegyzéseiben így

4 Kelemen Lajos hagyatéka. 35. Naplótöredék. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára.

5 A napló alapos elemzésével Gyarmati Zsolt foglalkozott a Kelemen Lajos ifjúkori naplójegyzetei című tanulmányában. = Gyarmati Zsolt: Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán. Ariadné könyvek. Kolozsvár, 2005. 248–348.

6 Itt meg kell jegyeznünk, hogy Sas Péter magyarországi kutató Kelemen Lajos naplójának (1896–1938) kiadásán dolgozik.

7 Kolozsvári Állami Levéltár. Fond/40. Kelemen Lajos naplója. 1894. december 27. feljegyzése. Továbbiakban: Napló.

8 Vö: Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1977. 9.

ír: „Én unitárius vagyok, s meggyőződésemmel, hogy vallásom igaz. Kérdés, hogy az igazgató [Horváth József] elnézné, hogy főjegyző legyek.”⁹

A kollégium 1895-ös értesítőjéből megtudhatjuk, hogy abban az évben az önképzőkör egyik aljegyzője lett, a következő évben, utolsó éves korában pedig főjegyző. Az érettségire készülő Kelemen Lajos maturanduszhoz illő módon gondolkodott a jövője felől, és 1895. október 13-án a következőket jegyezte fel naplójába: „Tisztában vagyok életem céljával. Ha Isten megsegít, leszek tanár, s megírom a Mezőség leírását, ha pedig nem lehetek: leszek hivatalnok, szerényen meghúszom magam, szerzek könyveket és élek egyedül. Ha tanár lehetek: akkor tartok sok virágot magamnak és könyveket, mert a virág egész mennyországgá teszi a szobát. [...] Megházasodni 1904 előtt nem szabad. Ha megcsal reményem, akkor nem házasodom meg soha, hanem gyűjtök pénzt, s emelem családomat. [...] Jó barátaimat segítem, s gyermeköket nevelem.”¹⁰ A szubjektum személyes lelki rezdülései olvashatók ki ezekből a sorokból, és az önmagát szétosztó, másokért való élésnek tudatos előrevetítése is kirajzolódik.

Kelemen Lajos a Millennium évében érettségizett. Itt meg kell jegyezni, hogy Kelemen Lajos 1942-ben írt önéletrajzában az áll, hogy dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár kormányképviselőként jelent meg az érettségi vizsgájukon. A professzor visszaemlékezett az ígéretes ifjú által két évvel korábban hozzá küldött oklevélmásolatára, és a történelemből jól vizsgázó diákot nemcsak egyetemi továbbtanulásra buzdította, hanem szándékának megvalósításában támogatásáról is biztosította.¹¹ Csetri Elek *A diák Kelemen Lajos* című 1982-ben a Hét hasábjain közölt írásában arról értekezik, hogy a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban többek között megtalálta Kelemen Lajos érettségi bizonyítványának közjegyzői másolatát. Ebből kiderül, Csetrit idézve, hogy „szóbeli forrás alapján eddig úgy tudták, hogy a középiskolát végző Kelemen érettségi elnöke Szádeczky Lajos, az akkori kolozsvári egyetem neves történészprofesszora volt. Most az érettségi bizonyítvány ismeretében helyébe az elnöki tisztségbe Dósa Elek nevét kell iktatnunk.”¹² Csetri Elek nem említi meg, hogy Szádeczky akkor milyen szerepet játszott az érettségin, és ez azt sejteti, hogy Szádeczkyról úgy gondolja, hogy jelen sem volt a vizsgán. A nyomtatásban is megjelent marosvásárhelyi Református Kollégium 1896. évi értesítője alapján megerősíthetjük Csetri Elek megállapítását, miszerint 1896-ban Dósa Elek kollégiumi főgondnok elnökölt, és hozzá-

9 Napló, 1895. február 26. feljegyzés.

10 Napló, 1895. október 13. feljegyzés.

11 Vö.: Molnár B. Lehel: Kelemen Lajos önéletrajza. = Keresztény Magvető 1997. (103. évf.) 230.

12 Lásd: Csetri Elek: A diák Kelemen Lajos. = Hét. 13. évf. 1982. 19. sz. 9–11., Kovács István: Adatok Kelemen Lajos élettörténetéhez. = Keresztény Magvető. 1982. (88. évf.) 89–91.

tehetjük, hogy Kelemen Lajos legendásan híres memóriája sem csalt, amikor Szádeczkyre mint kormánybiztosra emlékezett vissza.¹³

Apja Kelemen Lajost a jobb keresetet biztosító jogi pályára szánta, de ő az ésszerű szülői megfontolástól eltérően a tanári hivatást választotta. Ma már egyértelműen állíthatjuk, hogy egyéniségéhez ez a pálya biztosított legmegfelelőbb működési teret.

Felkerült Kolozsvárra, és a Ferenc József Tudományegyetem történelem-földrajz szakát végezte el 1901-ben. A teljes jogú tanári képesítéshez szükséges vizsgát 1908-ban tette le.

Kelemen Lajos még egyetemista korában került szorosabb kapcsolatba egyházával. Boros György, az Unitárius Teológiai Akadémia akkori tanára, későbbi püspök, az 1898-as EME közgyűlésén beszélt a fiatal tanárjelölt Kelemen Lajossal arról, hogy vegyen részt a február 23-i soron következő Dávid Ferenc Egylet felolvasásokat szervező bizottsági ülésén. Tulajdonképpen ettől számíthatjuk azt az időpontot, amikor kisebb-nagyobb intenzitással bekapcsolódott az egyház életébe.

Kelemen Lajos, Szabó T. Attilát idézve, „alapos, történettudományi ismeretekkel, a korszerű forráshasználat kívánalmainak tudatosításával a levéltári munkára felkészülten”¹⁴ hagyta el az egyetem padjait. Személyi keret hiányában 1902-től az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára helyett a múzeumi Könyvtárhoz került napidíjasként.

Az egyetem után Kelemen szeretett volna az Unitárius Kollégiumban is tanítani, de mindez csak 1905-ben valósult meg, amikor az akkori igazgató, Gál Kelemen, többszöri kérésére elvállalta a történelem óraadói megbízatást. Erre vonatkozóan is beszédes Kelemen naplója, amelyben a szubjektív történelem elevenedik meg, azaz a történések személyes átélése. Bepillantást nyerhetünk a 20. század első éveiben egy olyan közhivatalnok mikrovilágába, aki a társas kapcsolatok horizontján identitását keresi.

1905. február 10-én írja, hogy „Kibékültem az unitáriusokkal.” Ezt követően naplójában hosszasan eszeteli Gál Kelemen igazgatónak megbántódása okait, amelyek négy évvel korábban történtek, és amiről látszólag a kollégium első embere nem is tudott. Kelemen Lajos úgy érezte, hogy igazságtalanul jártak el vele szemben, amikor nem kapott segédtanári állást, és a Kollégium igazgatósága nem egyenlő mértékkel mért, amikor új tanárt alkalmazott. Kelemen Lajos, aki földrajzszakos is volt, többek között felröpta, hogy két évvel korábban helyette egy olyan kollégáját bízták meg a földrajz tanításával, akinek történelem–latin szakos végzettsége volt. Kelemen a társas kapcsolatok rendjén is azt tapasztalta, hogy a Kollégiumban azok az emberek, akiket korábban közelinek érzett, kevés kivétel-

13 Lásd: A marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium, Értésítője az 1895–96. iskolai évről. 85.

14 Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1977. 12.

től eltekintve lenézik, és keserű hangon mondja, hogy: „a tanári szobába belépve köszöntem, és senki sem fogadta. Máskor egyik másik arra nézett vagy biccentett a fejével, de úgy, mintha nem szívesen, drága pénzért tenné. Ehhez nem voltam hozzá szokva és nem is akartam megszokni.” A tanárok ezen magatartását teljesen kihegyezve szembe állította addigi munkahelyi tapasztalataival mondván: „A könyvtárnál én csak napidíjas vagyok, [...] de senki sem tart magánál alábbvalónál.”¹⁵ Végül az igazgató, Gál Kelemen, sajnálatát fejezte ki a történetekért, és Kelemen Lajos annak jeléül, hogy őszintén elfelejtí, ahogy ő fogalmaz „a múlt keserűségét”, elvállalta a magyar történelem tanítását egy osztályban, de csak díjtalanul.

Nagy elégtétel volt Kelemen Lajos számára, hogy azon évben tanítványait, a 4. gimnazistákat, jó eredménnyel vizsgáztatta. Az a tény, hogy naplójában egyes diákjainak a nevét is megemlíti, nevezetesen: „még Tallár is előszedte magát, Borbély Béla gyengén mondta el, amit mondott, de tudta” bizonyítja, hogy milyen fontos számára az olyan diákokkal való törődés is, akik amúgy gyengébb képességűek voltak. A másokra való odafigyeléssel tulajdonképpen olyan embertípussal azonosítja önmagát, aki sosem tesz különbséget ember és ember között, és lelkileg elégtétel számára, hogy ő nem olyan, ő más, mint azok, akik vele szemben lenézően viseltettek. Végső fokon azt mondhatjuk, hogy önazonosságát, identitását legitimizálja ezzel.

Az 1905-ös tanév végén Gál Kelemen igazgató megkérdezte Kelemen Lajostól, hogy vállalja-e továbbra is a tanítást, és felkérte, hogy adja be kérvényét tekintettel arra, hogy a tanári alkalmaztatások ügye napirenden volt. Kelemen Lajos önérzetesen visszautasította ezt. Ahogy írja feljegyzéseiben: „valamit elfogadni, vagy kérni egészen más.”¹⁶ Kelemen Lajos azzal érvelt, hogy az elmúlt iskolai évben szükség volt rá a tanári karban, és ezért tanított, de azt akkor nem kellett kérvényeznie, majd így folytatja: „Az egyházamat szeretem, s ha szükség, szívesen állok a szolgálatára, de kunyerálni nem fogok. Nem pályázom senki tanszékére, nincsenek ott aspirációim, nem keresem senki kegyét.”¹⁷ Tulajdonképpen Kelemen Lajos tudatában volt felkészültségének, és nem akart olyan tesztületbe bekerülni – szavait idézve: „ahol nálamnál korban, képesítésben és képességben kisebb emberek is dönthetnek a kérésem felett éppen akkor, amikor úgy is elég biztos állásom van.”¹⁸ Ez a kijelentése egyfajta minősítése is egyben az akkori fiatal tanároknak, és az ő döntésüket nem tudta volna összeegyeztetni büszke önérzetével.

15 Napló, 1905. február 10. feljegyzés.

16 Uo. 1905. július 23. feljegyzés.

17 Ua.

18 Ua.

Napidíjas állását még elég biztosnak érezte, de sajnos ez nem tartott sokáig. Anyagi nehézségekkel küzdött, ami tulajdonképpen egész életén végigkísérte. 1907. június 26-án naplójában így ír: „Életemnek újra fordulójánál állok. Vagy most, vagy egy év múlva mégis kimegyek tanárnak az unitárius Kollégiumba. Hosszú tépelődés, sok küzdelem után határoztam erre magamat. Ki tudja, mi lesz a jövőm? Keserőséggel hagyom oda megszokott és magam elé szabott pályámat, hol annyi kitartás, szeretet, önzetlen szolgálat és teher alatt terveim nem váltak be. Más úton próbálok tehát céljaim felé haladni. Erre azonban nem annyira az én akaratom, mint a véletlen, sors vezet. Teljesen érzem ezt, és aggódva indulok az utamra azzal az érzéssel, hogy <sic fata volnere>. Isten segítsen meg!”¹⁹

Az Egyházi Képviselő Tanács 100 évvel ezelőtt, 1907. július 27-én helyettes tanárnak választotta, s tanári képesítő vizsgája után azonnal rendes tanárrá kívánta előléptetni, ami 1908-ban meg is történt. Tanári kinevezésének körülményeiről szólva Kelemen Lajos naplójában hosszasan ír arról, hogy ő nem volt hajlandó most sem pályázni az állásra, de Gál Kelemen igazgató megnyugtatta, hogy nem is kell pályáznia, ellenben szükségük van rá, és ne kösse magát a gyengén javadalmozott könyvtári álláshoz. Kelemen Lajos attól tette függővé végleges döntését, hogy mit szól majd mindehhez munkáltatója, Erdélyi Pál, a könyvtár igazgatója. Az akkori nehéz helyzetben Erdélyi Pál semmi jóval sem biztathatta Kelemet mondván: „Nagyon sajnálnám, ha meg kellene válnunk, de ahhoz nincs lelkem, hogy ezzel az ajánlattal szemben marasszam. [...] Igen jól tudja, hogy megbecsültem munkásságát s nekünk az esetleges távozása veszteség, de mégis azt mondom, hogy inkább menjen. [...] Onnan még mindig visszajöhet, ha nem találná jól magát.”²⁰

Kelemen Lajos döntött, de semmit sem bízott a véletlenre, és egy emlékeztetőt terjesztett fel Gál Kelemen igazgatónak, hogy milyen feltételekkel vállalja a tanítást. (Ezt függelékben közöljük.) Ezeket teljesíthetőnek tartották, és Kelemen Lajost meghívták történelem–földrajz tanárnak, a kinevezése pedig csak formáság volt. Székfoglaló beszédét 1908. május 21-én: *Kolozsvár ostroma és fölmentése a kuruc ostromzár alól 1704-ben* címmel tartotta meg.²¹ Pedagógusként egy évtizeden keresztül, 1918 májusáig dolgozott.

1908-ban az Unitárius Egyház levéltárosi állásának a betöltésére is felkérték. Kelemen Lajos tulajdonképpeni levéltárosi pályafutását egyházunk levéltárosaként kezdte el. Ferencz József akkori unitárius püspök a következő elismerő szavak kíséretében adta át Kelemen Lajosnak az egyház levéltárát: „[...] ismerve Önnek odaadó buzgóságát és hűségét, E. K. Tanácsunk teljes bizalommal adja át

19 Uo. 1907. június. 26. feljegyzés.

20 Uo. 1907. július 30. feljegyzés.

21 Lásd: Kelemen Lajos: *Kolozsvár ostroma és fölmentése a kuruc ostromzár alól 1704.* = A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője. XXIX. évf. 1907–1908. 35–41.

a levéltárt. Meg vagyunk győződve, hogy okos elmével, legjobb belátása szerint teszi meg rendezését, és őrzi az abban levő becses iratokat, amit bizalommal el is várunk.”²²

Kelemen Lajos életében bekövetkezett fordulópontnak mondta tanári kinevezését. Eddig a fordulópontig próbáltam rávilágítani pályakezdésének apróbb részleteire, vagyis a jelen horizontjában feltáruló múltjának mikrovilágára. Láthattuk örömeit, vívódásait, erkölcsi tartását és azt, ahogy sokszor ostorozó szigorral mutatott rá a környezetében tapasztalt visszásságokra. Vizsgálódásunk eme rövid, mindössze néhány évnyi időmetszetéből is kirajzolódik az a kelemenlajosi lelki profil, amely által jobban megérthetjük, hogy miként is zajlott e fiatalember élete a konkrét lokáció és idő határai közt.

Függelék

Gál Kelemen, a Kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatójának, kérésére Kelemen Lajos egy emlékeztetőt nyújtott be, amelyben tanári alkalmazásának feltételeit írta le.

„I. Leginkább szeretném, ha alkalmaztatásom kérdése egy évre elodáztatnék. Ezalatt az Erdélyi Múzeum kéziratárának munkában levő katalógusát elkészíthetném, s diplomámat megszerezve, 1908 szeptemberében rendes tanár lehetnék. Addig mostani helyettes tanár kollegám is rendes helyet találhatna, s időközi távozása esetére kötelezném magam, hogy megüresülő helyét azonnal elfoglalom.

Odáig a kontaktust az addigi gyakorlattal az óraadó tanárság révén az intézettel fenntarthatnák.

II. Ha alkalmaztatásom az 1907–08 iskolai év elejétől kezdődnék, akkor annak biztosítását kívánnám, mit Igazgató úr kilátásba helyezett, ti., hogy tanári diplomám megszerzése napjától kezdve mindjárt véglegesen alkalmazott lehetek.

Ideiglenes jellegű alkalmaztatásra semmi esetre sem vállalkozom.

Jelenleg évi 1440 kor. napi díjjal alkalmazott könyvtári segédtsízt vagyok ugyan, de e gyenge díjazás mellett, anyagi gondjaim között is szívesen várok még arra a két évre, míg emberileg biztosra számítható előmenetelem bekövetkezik, mintsem csak két hónapot is harminc évbe ember létemre függő, bizonytalan és bizalmatlankodó ideiglenes alkalmaztatásban töltsék.

²² Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára. Egyházi Képviselő Tanács Jegyzőkönyvi kivonata 1908. 148/1908.

Alkalmaztatásomnak már jelzett feltételéről akár hivatalos értesítésben, akár hasonló érvényű más, lehetséges alakban írásbeli biztosítást kérek.

Erre a kívánságra nem a pusztá bizalmatlankodás, hanem az életből merített az a tapasztalat vezet, hogy a csak személyes természetű ígéretek a személyekkel változhatnak.

A teljesíthetés és 1907 szeptemberében kezdődhető alkalmaztatásom esetére az 1907–08 tanévre továbbá kérem azt a két szíves kedvezést, hogy a.) óráimat legelsősorban a magyar történelemből és a földrajzból kapjam, de mindenesetre csak szaktárgyaimat tanítsam.

b.) mellékfoglalkoztatásom (jegyzőség stb.) ne legyen.

Két utóbbi kérésem indoka az, hogy ily módon a paedagogia vizsgálatokra könnyebben és hamarabb készülhetek el. Kérem továbbá, hogy a szakvizsgám után eltöltött éveimből azok, amelyekben a főgimnáziumban is tanítottam, szolgálati éveimbe a lehetőségig beszámíttassanak.

Végül akár az I. akár a II. esetben kérem a pályázati kéréstől való eltekintést, mert a múltakban annyira exponáltam magam már amellet, hogy a Kollégiumban állást nem kérek, miszerint most a kérelmezés számomra lehetetlenség.

Ha ez lehetetlen, akkor minden más kérésemet és kívánságomat kérem tárgytalannak tekinteni.

Kolozsvár, 1907. június 18.

K. L.²³

23 Napló, 1907. július 30. este. Továbbá augusztus 5., 7. és 9. este.

PÁL JÁNOS

ÚJABB ADALÉKOK A MEDGYESI MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ

Ahhoz, hogy átláthatóbb képet alkothassunk a Varga Béla unitárius püspök lemondása (1940. november 7.) és Józán Miklós megválasztása (1941. június 29.) között eltelt nyolc hónapos, ellentétekkel terhelt időszakról, és hogy jobban megérthessük annak eseményeit, elengedhetetlenül szükséges említést tennünk a harmincas évek közepén kibontakozó, az egyházi közgondolkodásban „medgyesi mozgalom” néven ismertté vált szervezkedésről, amely az unitárius egyháztörténelemben új fejezetet nyitott precedens nélküli püspök-lemondató akciójával. A mozgalom *casus belli*-je az a bonyolult probléma-komplexum volt, amelyet a korabeli állampolitikai, gazdasági, egyházpolitikai konjunktúra generált és amelynek megoldására a mozgalom résztvevői képtelennek kiáltották ki az egyház kormányzó garnitúráját. Az alábbiakban ezen okok vázolt bemutatására teszünk kísérletet.

A trianoni békeszerződést követő másfél évtized az Unitárius Egyház addig tartó lendületét megtörte. Alapítványi birtokainak kisajátítása, az iskolai államszegély megvonása súlyos gazdasági helyzetet idézett elő az egyház életében, ami kihatással volt – az állandó hatósági üldözés mellett – egyháztársadalmi, kulturális életére is.

A helyzetet – és az egyházban uralkodó közállapotok miatti elégedetlenséget – súlyosbította az ezzel párhuzamosan, Ferencz József¹ püspökségének

1 Ferencz József püspök mellett Boros György a kor legrepresentatívabb, legmeghatározóbb egyházi személyisége. Az egyházi és erdélyi közművelődés egyik kiemelkedő alakja. Jelentős szerepe van az egyháztársadalmi szervezetek létrehozásában: 1885-ben megalapítja a Dávid Ferenc Egyletet, de vezető szerepet tölt be az Unitárius Nőszövetség és Unitárius Lelkészkör létrehozásában is. Nevéhez fűződik az *Unitárius Közlöny* (1888) egyházi lap megalapítása. Az ő érdeme továbbá a lelkészképzés egyetemi szintre emelése is. Az unitárius lelkészképző intézet dékánja és tanára. 1910-ben főjegyzővé választják. A Ferenc József Tudományegyetem angol nyelvtanára, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület igazgató-választmányja, az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmányja, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Gondoskodó Társaság, a Kossuth-Asztaltársaság tagja. Az első világháború után a magyar kormány felkérésére részt vállal a béketárgyalások előkészítésében: Hollandiában, Franciaországban, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban a protestáns egyházak vezetőivel találkozik, hogy tájékoztassa azokat a valós erdélyi helyzetről. Ez irányú tevékenysége miatt két évig nem térhet haza, és csak hosszas tárgyalások után kapott román állampolgárságot.

(1876–1928) vége felé az egyházi hierarchiában jelentkező – és Boros György² püspöksége (1928–1938) idejében csúcspontját elérő – nepotizmus.³ Máthé Zsigmond szerint az elégedetlenség Ferencz József püspök idején akkor jelentkezett, midőn az öreg püspök által kinevezett Kovács Kálmán (rokonai szálak fűzték a püspökhöz) kvázi magához ragadta az egyház kormányzását, de mivel minden döntését a püspök ellenjegyezte, ez utóbbi iránti tiszteletből senki sem merte Kovácsot döntéseieért felelősségre vonni, illetve támadni.⁴ Ez a helyzet – írta Máthé visszaemlékezésében – tovább folytatódott Boros idején, midőn vele rokonai kapcsolatban álló személyek kerültek meghatározó egyházi tisztségekbe (Puksa Endre jószágigazgató, Lukácsi József jogtanácsos).⁵ Mivel azonban sem korát, sem pedig személyét illetően nem rendelkezett Ferencz József tekintélyével, ezen „hátránya” támadásra adott lehetőséget elégedetlenkedő ellenfelei számára.⁶

Ugyancsak a konfliktusokat kiváltó okok közé sorolhatjuk a fiatalabb nemzedékek mellőzését az egyházkormányzatból.⁷ Ezt a deviáns állapotot a mozgalom mérsékeltebb szárnya alkotmányos eszközökkel, a Szervezeti Szabályzat módosításával szerette volna kiküszöbölni.⁸ A radikálisabb frakció ellenben erőszakos, az egyházi törvények esetleges megszegésének ódiúmát is magára vállalva igyekezett az egyházkormányzaton belül minél rövidebb időn belül kulcspozíciókba jutni az „öregék” félreállítására révén.

Mindezt súlyosbította, hogy a gazdaságilag mélyponton lévő egyház gazdasági és közéleti világháborút követően stagnált vagy éppen (különösképpen az 1929–1933 között bekövetkezett világválság időszakában)⁹ negatív mutatókat produkált. A kialakult helyzetet – elsősorban a fiatalabb nemzedék – a medgyesi mozgalomban részt vevők az öreg püspök és a megöregedett, konzervatív csúcvezetés számlájára írták – az utána kialakult helyzet jelenlegi ismeretében, mondhatjuk –, sokszor jogtalanul. Az elégedetlenséget fokozta a vidéken élő lelkészek tájékozatlansága is, akik előtt (Boros több ízben intézett kirohanást naplójában a

2 Lásd: *Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941*. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 1.) Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmányokkal ellátta Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kolozsvár, 2001.

3 Uo. 27.

4 Máthé Zsigmond: *Emlékezetből a medgyesi találkozóról* in: *KerMagv* 2005. 111. évf. 2. sz. 179–180.

5 Uo. 180.

6 Uo.

7 *Boros.* 28.

8 Máthé: i. m. 180.

9 Úgy gondoljuk, hogy a gazdasági világválság következményei (mindenekelőtt az egyház gazdasági csőddel fenyegető helyzete) nagymértékben hozzájárultak a medgyesi mozgalom kibontakozásához, és ez adta a végső és legerőteljesebb lökést a konfliktusok felszínre kerüléséhez. Nem véletlen tehát, hogy a szervezkedés a válságot követő időszakban konkretizálódott és aktivizálódott.

vidék kormányzási törekvései és tájékozatlansága, tapasztalatlansága ellen) vélhetően kevésbé volt ismeretes a kormány mindenféle egyházi törekvést és jogos követelést megfojtó bürokratikus és kisebbségellenességtől átítatott rendszere, ezért türelmetlenül és sokszor értetlenül szemlélték rohamosan romló gazdasági helyzetüket.

A felsorolt okokon kívül volt még egy elégedetlenséget szülő tényező, amelyről azonban Máthé Zsigmondon kívül egyetlen korabeli forrásunk sem tesz említést, és amely az egyházkormányzat szerkezeti felépítésének egy igencsak érdekes aspektusára világít rá. Máthé szerint ugyanis nemcsak generációs, hanem hierarchikus konfliktus is létezett, mivel az egyház legfontosabb kormányzó testületeit az „arisztokratikus”, privilegizált elem uralta szinte kizárólagos többséggel.¹⁰ Ebből eredendően abszolút döntéshozatali joggal rendelkeztek, elzárva a ranglétra alsóbb fokain álló lelkészséget és „népi képviselőket” a törvényhozó és végrehajtó hatalomban való hatékony, aktív részvételtől: „Némi eredményt a népképviselő felé sikerült is elérni. A harmincas évek elején már megjelent a fehér harisnya a legfőbb egyházi testületekben is. Ez az eredmény azonban nem elégítette ki a nyugtalankodó fiatalokat, mert lényegében semmi sem történt. Továbbra is földbirtokosok, jogászok, vagyonos osztályhoz tartozó családi tradícióval rendelkező kiváltságosok döntöttek a legfontosabb egyházi kérdésekben. A lelkészek, az egyház hivatásos munkásai és a nép, amelyet képviseltek, a kormányzáson továbbra is kívül maradtak.”¹¹ Az elvileg népképviselőként álló egyházban a hatalmat tehát nem a „nép”, hanem az „arisztokrácia” képviselte és gyakorolta.

A „medgyesi fiatalok” név alatt tömörülő mozgalom Máthét idézve „Demokratikusabb egyházi közigazgatást, népképviselői többséget a főtanácsban, tiszta önzetlen vagyonkezelést, belső békét, megértő együttműködést [...]” óhajtott.¹² Az egyházi élet megreformálását pedig a püspök személyének eltávolításával szerették volna kezdeni, akit – a többi korosztályos tisztviselővel együtt –, előrehaladott kora miatt alkalmatlannak találtak az egyházkormányzati feladatok elvégzésére az impériumváltás és a világválság következtében kialakult új gazdasági és politikai konstellációban. Úgy tűnik azonban, hogy Boros György esete nem volt egyedi, előzmény nélküli, és egy, a harmincas években elindult folyamatnak volt az utolsó és egyben lezáró áldozata. Egy olyan folyamatnak, melyhez mintát Makkai Sándor református és Majláth Gusztáv Károly katolikus püspökök szolgáltattak, és amelynek koncepciója szerint az egyházi életben jelentkező kérdések megoldását az anakronisztikus rendszert képviselő és ennek szellemében kormányzó püspök lemondatása jelentette. Ezt a Gaal György által említett felte-

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo. 181.

vést¹³ látszik erősíteni az a beadvány melyet hatvannégy egyházi tanácsos 1936. november 11-én nyújtott át a püspöknek: „Mi úgy látjuk – áll a beadványban –, hogy Méltóságod fáradt, idős ember már ahhoz, hogy egyházunk élete kibontakozásában a megfelelő nagy szerepet vállalni képes volna, hogy teljes mértékben értékeljük azt a több mint félszázados egyházi feladatvállalást, melyet Méltóságod részéről láttunk, azonban most az a meggyőződésünk, hogy önmagának, híveinek és egyházának úgy hozna nagy áldozatot, ha a többi erdélyi püspökhöz hasonlóan lemondana állásáról.”¹⁴

Az egyházi élet új alapokra való helyezését, az egyházban uralkodó közállapotok megváltoztatását, gazdasági gondok megoldását őszintén akarók közé azonban már a szervezkedés kezdeti szakaszában többen kerültek be – és váltak hangadókká – olyanok, akik az egyházi ranglétrán való felemelkedés eszközét látták a reformmozgalomban. Az egyházi élet megreformálását célul kitűző „medgyesi mozgalom”, mivel kezdeményezői között több volt az opportunizmusból, érdekből motivált személy, pozíciókért folytatott harccá laposodott tehát a végére.

Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az egyházi vezérkarba ekkor bekerültek – Varga Béla kivételével, aki nem vett részt a mozgalomban, sem pedig semmiféle más akcióban¹⁵ – mind jelen voltak azon az ominózus medgyesi gyűlésen, amely programjában az egyházi élet megreformálását, aktivizálását tűzte ki célul, de ami – amint azt az eredmények is mutatják – a végén csupán csak feszültségeket gerjesztő váltást eredményezett a csúcsvezetésben. Állításunk alátámasztására elegendő ha megnézzük, hogy Boros és „társai” eltávolítása után a mozgalom kulcsszereplői milyen tisztségeket töltöttek be. Fikker János,¹⁶ Simén

13 Gaal György Boros György naplójához írott recenziója In KerMagv 2001. 107. évf. 3–4. sz. 299.

14 Boros... 50.

15 Kovács Sándor szerint „Varga Béla nem vett részt egyetlen tanácskozáson sem, és nem is szervezett pártot magának, az egyházi tanácsosoknak megküldött körlevélen kívül nincs tudomásunk arról, hogy a »medgyesi fiatalok« mozgalomába bármi módon befolyt volna.” Boros 28. Az *Unitárius Jövendő (UJ)* és *Unitárius Egyház (UE)* hasábjain polemizáló két tábor („medgyesiek” és a Borossal együtt távozásra kényszerítettek) írásai között valóban nem található olyan cikk, amely felelőssé tette volna Varga Bélát a kialakult helyzetért, jóllehet ő került a püspöki székbe. Boros naplójában többször is következetesen hangsúlyozta és állította, hogy az összekövés egyik legfőbb támogatója és inspirálója a püspöki székre törő Varga. Tudomásunk van azonban arról, hogy Varga írásban szólítja fel az egyházi főtanácsi tagokat: ne válasszák meg a megüresedett püspöki tisztségbe.

16 Kövendi és kocsordi lelkész. 1939–1944 között az Unitárius Teológiai Akadémia tanára. Kolozsvárra kerülése után az egyházpolitika és közélet egyik legjelentősebb alakja és formálója 1944 őszéig.

Dániel¹⁷ teológiai tanárok, Pataki András¹⁸ jószágfelügyelő, Árkosi Tamás¹⁹ közügyigazgató, Fazakas János²⁰ egyházi jogtanácsos, Kiss Elek²¹ főjegyző lett. A fontos főgondnokság tisztséget szintén két a mozgalommal szimpatizáló személyrel töltötték be: Gál Miklóssal²² és Elekes Domokossal.²³ Boros György január 14-i naplóbejegyzése is ezekben a személyekben látta a medgyesi mozgalom égisze alatt a hatalmat megkaparintani akarókat.²⁴ De idézzük Máthét, aki nem ellenfélként, hanem mint medgyesi szimpatizáns jutott ugyanerre a következtetésre: „Amint az később nyilvánvalóvá lett, némelyik esperesnek voltak a mozgalommal más, ott és akkor még nem hangoztatott céljai is. Olyan törekvések, amelyek az egyéni sértődöttség, a minden áron való érvényesülni akarás, feltűnési vágy stb. hevítt. Ez hamar nyilvánvalóvá lett, amint a mozgalom szervezőinek első számú programpontját, Boros püspök lemondásra kényszerítését siker koronázta. Ezt igazolja az, hogy a következő főtanácsi ülések határozataival Fikker, Simén teológiai tanári széket kapott, Pataki jószágigazgató lett, Fazakas János teljhatalomra tett szert jogi, vagyoni és közigazgatási döntésekben, Árkosi Tamás közigazgatási tisztséget nyert, a mozgalom székhelyének lelkésze, Bende Béla a jól jövedelmező kövendi lelkészi állást kapta. A mozgalommal szimpatizáló Gál Miklós, Elekes Domokos főgondnokok lettek.”²⁵ Visszaemlékezésében Pál Tamás küiküllödombói lelkész hasonlóképpen nyilatkozott. Szerinte még a medgyesi mozgalom előtt, az előkészületek kezdeti szakaszában, a szervezkedés „spiritus rektorai” megállapodtak abban, hogy ki melyik tisztséget fogja betölteni.²⁶ Medgyesen pedig a gyűlést sikerült úgy levezetniük, hogy a teljesen tájéko-

17 Lelkész az Unitárius Teológiai Akadémia gyakorlati tanszékének tanára, egyházi főjegyző.

18 Várfalvi lelkész.

19 Sinfalvi lelkész, aranyostordai esperes, egyházi közügyigazgató. A második bécsi döntés után a dél-erdélyi Unitárius Egyházat irányító kétszemélyes elnökség egyházi tagja.

20 Ügyvéd, egyházi jogtanácsos.

21 Kíssolymosi lelkész, majd 1921-től az Unitárius Teológiai Akadémia tanára. 1938-tól főjegyző. 1946 őszén a székelykeresztúri zsinat püspökké választja és 1971-ben bekövetkezett haláláig tölti be ezt a tisztséget. Az egyház közéletének egyik legmeghatározóbb alakja volt Kolozsvárra kerülése után.

22 Ügyvéd, 1932–1939 között Torda-Aranyos vármegye képviselője a román törvényhozásban. 1938–1951 között egyházi főgondnok. A dél-erdélyi Unitárius Egyházat irányító kéttagú elnökség világi képviselője.

23 Ügyvéd, a székelykeresztúri egyházkör és a Báró Orbán Balázs Unitárius Főgimnázium felügyelőgondnoka. 1938–1941 között az egyház főgondnoka.

24 *Boros* i.m. 187.

25 Máthé: i.m. 182.

26 Pál Tamás Lőrinczi László lelkészhez 1975-ben írott levele. Közli Molnár B. Lehel in. *Ker-Magv* 2005. 111. 3. sz. 231.

zatlan, eredeti tervekről mit sem tudó résztvevők az ő jelöléseiket fogadták el és szavazták meg.²⁷

A Boros erőszakos lemondatásával végződött őrségváltás sok világit elriasztott az egyháztól.²⁸ Kiss Elek főjegyzővé választása miatt pedig Ferenczy Géza főgondnok mondott le.²⁹ Varga Béla püspökké választásával azonban nem csillapodtak le a kedélyek. A püspöki székért folytatott küzdelemben alulmaradó Kiss Elek a rendelkezésünkre álló források szerint továbbra sem mondott le e tisztség megszerzéséről. Az általa e célból folytatott aknamunka, – melyet Varga Béla lemondó nyilatkozatában pártoskodás néven említ – súlyos belső zavart idézett elő az egyház életében. Ezzel párosult (az *Unitárius Jövendő* és *Unitárius Egyház* hasábjain megjelenő fokozottan polemikus hangvételű írások erre engednek következtetni) az újonnan hatalomra kerültek kormányzati tapasztalatlansága, amely a püspöklemondatás kapcsán jelentkező erkölcsi válságot gazdaságival súlyosbította.

27 Uo.

28 Ekkor mondott le Szent-Iványi József főgondnok, Fazakas Miklós és Szent-Iványi Gábor körü felügyelő gondnokok.

29 1937. november 20-án Bedő Ferenc felügyelő gondnok 45 főtanácsi tanácstag aláírásával a következő beadvánnyal fordult az EKT-hoz: „Tekintettel a beállott országos politikai helyzetre (parlament felosztása s az új választások december 22–23-ra való elrendelése), s tekintettel egyházi tanácsosaink anyagi viszonyaira, tisztelettel kérjük a folyó évre tervezett Főtanácsot elhalasztani, mert most egy Főtanácsra és azután püspökvalasztó zsinatra felutazni igen költséges. s ezért összevontan, az esedékes Főtanács tárgysorozatát kérjük a zsinati-főtanács tárgysorozatába felvenni. Ugyanakkor kérjük a zsinati-főtanács tárgysorozatába felvenni a püspöki, főgondnoki és főjegyzői állások betöltését is.” *Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára* (továbbiakban UEGYLt.) Ft. Á. 106/2272/937 A fenti kérésen kívül még öt hasonló tartalmú kérés érkezett az EKT-hoz. 52 aláírást tartalmazva. UEGYLt. Ft. Á. 106/ ad 2272/937 December 30-án az EKT elutasította, hogy Bedő Ferencék főjegyző választásra és Fazakas János teológiai tanári állás betöltésére vonatkozó kéréseik felvétessenek a Főtanács által tárgyalandó pontok közé. UEGYLt. Ft. Á. 105/2404/937 A Fazakas által beadott – főjegyzőre és tanári állásra vonatkozó – EKT határozat elleni fellebbezését ez utóbbi 1938. január 14-én azzal a javaslattal terjesztette a Főtanács elé, hogy a „fellebbezésnek ne méltóztassék helyet adni.” UEGYLt. Ft. Á. 107/2420/937 Az 1938 januárjában tartott Főtanács elutasította a Főtanácsi Bizottság azon javaslatát, hogy az utasítsa el mind az EKT, mind pedig Fazakas javaslatát, és egy a megválasztott püspök királynak tett esküvétele után összeült rendkívüli Főtanács döntson a megüresedett állások betöltéséről. Mindez azt jelentette, hogy a főjegyzőváltás elől elhárultak a technikai akadályok. A főjegyzőválasztásnak volt azonban egy alkotmányos akadálya is. Bár Vargát püspökké választották ezen a Főtanácson, ő még nem mondott le főjegyzői tiszteréről (Ft. jkv. 1938. jan. 16-17. 23.). Az egyház Szervezeti Szabályzatában pedig az állt. és erre hivatkozott Ferenczy, hogy meg nem üresedett állás betöltése nem engedélyezett. Mivel a Főtanács a főjegyzői állás betöltése mellett döntött, Ferenczy Géza lemondott. A helyét átvevő Gál Miklós főgondnok engedve a nyomásnak elrendelte a főjegyzőválasztást, melyet Kiss Elek, Kovács Lajos, Vári Albert, Szent-Iványi Sándor és Benczédi Pál ellenében nyert meg 106 szavazattal a leadott 120-ból. Ft. jkv. 1938. január 16–17. 25.

Hogy az „ellenzékbe” jutottak vádjai – tapasztalatlanság, személyes ambíciók, machiavellizmus³⁰ – nem voltak alaptalanok, idézzük újból Máthé Zsigmondot, aki a hatalomátvétel utáni időszakról a következőképpen emlékezett: „A medgyesi mozgalom a vezető állásokban lényeges személyi cserét jelentett, de nem hozott üdvös változást az egyházi életben. A tudós püspök nem rendelkezett a kormányzáshoz szükséges élet- és emberismerettel. Vagyonkezelési, jogi, közigazgatási kérdésekben ki volt szolgáltatva a mozgalom vezetőiből verbuválódott, rámenős környezetének. [...] Hogy Medgyes után miként folytak a dolgok [...]. Itt csak annyit mondunk, hogy semmivel sem jobban, mint azelőtt. A mozgalom is elhalványult, az állások betöltésével jelentőségét veszítette. A tagok támogatására már nem nagyon volt szükség. [...] Ami a személyemet illeti, hamar bekövetkezett a kiábrándulás. Hamar rájöttem arra, hogy a mozgalom vezetői nem önzetlen emberek, és nem válogatósak az eszközökben, amelyekkel céljaikat elérni próbálták.”³¹ A nagy reményekkel és célokkal induló medgyesi mozgalom tehát a vezéregyéniségek személyes ambícióinak realizálásával kifulladás, és a kítűzött reformok megvalósíthatatlanok maradtak. Máthé Sándor az *Unitárius Egyház* lapjain ugyancsak a reformmozgalom kifulladását róttá fel, melynek egyik kézzelfogható jele, hogy az újonnan megválasztott püspök programja nem kap elegendő támogatást azok részéről, akiket a reformok végrehajtásának szándékával juttattak pozíciókba.³²

A hagyományos, konzervatív alapokon álló vezetőséget váratlanul érte a „medgyesi mozgalom” erőteljes és váratlan akciója. Ugyanakkor szokatlan volt

30 Máthé Zsigmond: *Emlékezetből a medgyesi találkozóról* in. KerMagv 2005. 111. évf. 2. sz. 183.

31 Máthé: i. m. 182–183.

32 „Még élénken él emlékezetünkben az a küzdelem, amelyet a reformmozgalom a közel múltban az egyházi megújulás szükségérzete alatt vívott meg – írta. Akkor ennek a mozgalomnak küzdő harcosait sok személyi érdekeltséggel vádolták meg egyesek. [...] Mi, akik csak mint egyszerű közketonák állottuk a posztot ebben a harcban, azzal az érzéssel és tudattal teljesítettük kötelességünket ott és ahová a mozgalom szelleme parancsolt, hogy a reformmozgalomnak nemcsak egy megvívandó harc csupán a célja, de van határozottan és pontosan körülvonalazott célkitűzése is egy új és egészséges egyházi élet megteremtését illetően, és ezért a jövőben is azzal az öntudatos, biztos és határozott kitarással fog dolgozni, mellyel a közelmúltban megvívta a maga harcát. Nem tudom, hogy mások, hogy vannak ezzel a kérdéssel, de én úgy érzem, hogy itt a reformmozgalom adós maradt. [...] úgy érezzük, hogy az akaratot és szándékot jelentő kezdeményező lépéseket mégis csak meg lehetett volna tenni, és meg is kellett volna. A reformmozgalom annak idején azért helyezte el a maga embereit az egyházi élet minden jelentősebb őrhelyein, hogy az alkotó és produktív munkát biztosabban és eredményesebben végezhesse. Ez a tény kényszerít most minket arra, hogy a püspöki programmal szemben sokszorosan érezve az erkölcsi kötelezettséget, érdekében felemeljük szavunkat, és kérjük annak a munkának a megindítását, amely diadalra viszi a püspöki program meglátásait és célkitűzéseit.” Máthé Sándor: *Püspöki program* in. *UE* 1939. XXXII. évf. 3–4. sz. 11–12.

az általuk alkalmazott hangnem és akcióiknak sokszor törvénybe ütköző volta is.³³ Talán ezért is és az általános elégedetlenség (?) következtében voltak ennyire sikeresek, és sikerült keresztülvinniük akarataikat meglehetősen rövid idő alatt.

Hogy a medgyesi mozgalom, mint a reformokért folyó harc, egyben rendszer- és generációváltást is jelentett, azt az *Unitárius Jövendő* márciusi számában névtelenül megjelent cikk is megerősíti: „Egyházi életünkben is lezajlott egy forradalom. A régi rendszer elbukott. Ha a múltra tárgyilagosan visszatekintünk, könnyen megtaláljuk a gyöngye pontokat. Személyiek és tárgyiak egyaránt voltak. A haladó gondolkodású vezetők fokozatosan akarták az újításokat bevezetni, az őrségváltást elrendezni. A feltörő erők órák alatt évek munkáját végezték el.”³⁴ Simén Dániel *Őrségváltás elyben és gyakorlatban* című írása ugyanezt a feltevést erősíti – igaz, ezt tagadni igyekeznek –, midőn az erdélyi magyar közélet és társadalom szerkezeti és ideológiai különbözőségének analógiájára a következőképpen definiálta a két szembenálló tábor: „Az egyik a konzervatívabb szellemet valló, szigorúan a meglévő, megcsontosodott formák és keretek között mozgó, a másik a progresszívebb csoport. Ez a két csoport összetételében kicsiben visszatükrözi az általános erdélyi közszellemet. Az első csoport az „ösztövé” magyar értelmi középosztályhoz tartozik, mely a többségi élet folytonosságából kiszakadva egyedül áll a kisebbségi élet porondján: sem utódja, sem boldog őse nincs. Egyedül áll és kétségbeesve ragaszkodik a meglévő formákhoz s a legtöbb korszerű megmozdulásban és tájékozódásban forradalmat, tekintélyrombolást, prozelitizmust lát. S ha csak teheti, minden erejével elgáncsolja a más utat keresőket. Ez érthető, amennyiben minden új hullámverés az ő elszigetelt világának falait döngeti meg. A másik csoport forma nélküli fürkésző, tájékozódó, gyakran követelőző, mert robbanásig telítve van munkakedvvel. A múltat tiszteletben tartja, de a hagyományban csak alapot lát és nem törvényt.”³⁵ Máthé Zsigmond visszaemlékezésében az egyházi életben jelentkező generációs és ideológiai ellentétek

33 *P-n szavak, de tettek beszélnek* in *UJ* 1940. II. évf. 6. sz. 67. „Egyházi életünkben „Medgyes” minden tekintetben szokatlan, azelőtt ismeretlen változásokat teremtett és honosított meg. [...] Ez alkalommal arról a hangnemről akarok megemlékezni, melyet „medgyes” nyilvános gyűléseinken bevezetett, és a sajtóban is használ. Ez a hangnem kétféleképpen nyilvánul meg: szokatlan erőssége s a pártba nem tartozók lebecsülése és megrágalmazása. Aki utolsó Főtanácsunkon jelen volt, vagy veszi magának a fáradságot, hogy az UE utolsó számait elolvassa, díszes példáit hallhatta, illetőleg olvashatja ennek az importált, komolytalan, úrinak semmiféleképpen nem nevezhető „medgyesi” hangnemnek.” A névtelen cikkíró bevallja, hogy ő és társai magatartásukban is a hagyományok mellett maradtak: „Mi ebben a tekintetben is maradunk régimódiaknak. Olyanoknak, ahogy nagy elődeinktől hallottuk és tanultuk: egymást szerető, kölcsönösen megértő és tisztelő hittestvéreknek. Fenntartjuk és megőrizzük továbbra is egymásközi érintkezésünk hangnemében, szavaink és kifejezéseink megválasztásában a testvéri viszonyt. Uo. 68. Elítélően szól a „medgyesiek” „izgatott, heveskedő” magatartásáról.

34 *Nyugalmi helyzetre van szükségünk* in *UJ* 1940. II. évf. 3. sz. 30.

35 Simén Dániel: *Őrségváltás elyben és gyakorlatban*. In. *UE* 1938. XXXI. évf. 1–2. sz. 4.

érezeltetésének referenciapontja ugyancsak az erdélyi társadalomban ekkor jelentkező hasonló tematikájú és jellegű konfliktusok.³⁶

Bár a fent megfogalmazott megállapítások sok igazat tartalmaztak, és bizonyos kritikák is jogosultaknak bizonyultak, a medgyesi mozgalom abba a hibába esett, hogy hívei meglehetősen sematikusán, leegyszerűsítve látták az egyház problémáit, midőn minden negatívumot az öreg püspök és körének számlájára írtak, ignorálván az olyan tényezőket, mint a földreform, államsegélyek elmaradása és egyéb az állam részéről jövő gazdasági és más jellegű megszorítások. Az öreg püspök által képviselt egyházpolitikai vonalvezetést és a személyével azonosított teljes egyházkormányzatot anakronisztikusnak találták, mely képtelen az új kihívásoknak eleget tenni. Hasonló leegyszerűsített képletet tükrözött problémamegoldó koncepciójuk is: ezt kizárólagosan a vezetőség eltávolításával látták megoldhatónak. A negatívumok közé sorolható továbbá, hogy a mozgalom mindössze egyetlen kérdésben rendelkezett világosan és konkrétan kijelölt programmal, éspedig amely a püspöklemondatásra és hatalomátvételre fókuszált, ellenben egyetlen olyan programot sem dolgozott ki, amely konkrét javaslatokat tartalmazott volna a megoldásra váró problémákra vonatkozóan. Ennek hiánya két interpretációra adhat lehetőséget: *a.* A mozgalom vezető személyiségei, akikre a programok kidolgozása hárult, egyetlen célt tekintettek prioritásnak, a személyes érvényesülést, amelynek egyetlen akadálya a püspök személye és köre volt – a többi kérdés ellenben már csak másodlagos jelentőséggel bírt számukra. *b.* Az elégedetlenkedők olyan radikális és gyors iramú változásokat követeltek, hogy nem maradt idő egy részletes, konkrét megoldásokat tartalmazó program kidolgozására.

Hogy a korábbi egyházkormányzattal meglehetősen sokan voltak elégedetlenek – mint említettük sok esetben a valóság hiányos ismerete miatt is –, arra a mozgalomban résztvevő lelkészek számarányából lehet következtetni. Máthé szerint mintegy 30–40-en voltak jelen Medgyesen.³⁷ A mozgalom fő „hangadóinak” és szervezőinek Fikker János kövendi lelkészt, Árkosi Tamás sinfalvi lelkész-esperest, Fazakas János ügyvéd-jogtanácsost, Tanka Károly felügyelő-gondnokot nevezte meg.³⁸ A „konspiráció” fő koordinátorának Kiss Elek teológiai tanárt tartotta,³⁹ aki az elégedetlenkedőket, személyes érdekektől is indítatva, igyekezett a

36 Máthé: i. m. 180.

37 Uo. 179. [A püspöknek címzett beadványt 66-on írták alá K.S.]

38 Uo.

39 Uo.

maga oldalára állítani. Visszaemlékezésében Pál Tamás is ugyanezen személyeket nevezte meg a szervezkedés szellemi mentorainak és irányítóinak.⁴⁰

Bár az elégedetlenségeknek, mint arra a fentiekben rámutattunk, több összetevője is volt, akadt egy, amely primátussal rendelkezett – és pedig a gazdasági. Ez volt az az elem, amely közös nevezőre hozott minden elégedetlenkedőt, és aminek hangoztatásával – a személyes ambíciókat is szem előtt tartó mozgalmi vezetőknek – sikerült egységes táborba tömöríteni mindazokat, akik Borosékkal szembehelyezkedtek.

A radikális megoldást eredményező püspöklemondatás természetesen az „öregek” egyházkormányzatból való kibuktatását is maga után vonta, elindítva egy olyan méretű belső konfliktust, melyet Varga Béla püspökké választása sem tudott lecsendesíteni, és amelynek utórezgése Józán Miklós püspökké választásáig nyúltak ki. A több mint egy fél évtizedig (1936–1941) elhúzódó zűrzavaros események nem csekély mértékben játszottak közre abban, hogy 1941 júniusában Józant választották püspöknek, akitől az egyházi közélet formálójának nagyobb hányada a helyzet pacifikálását remélte. Mint az a későbbiekben kiderült, nem reménytelenül, hiszen Józannal olyan személy került a püspöki székbe, akinek sikerült rövid időn belül rendet teremtenie az egyház zavaros életében. Igaz, ebben nem csekély mértékben szerepet játszottak azok a nemzetközi politikai események, melyek Erdély északi részének Magyarországhoz csatolását eredményezték. Az új politikai és közjogi helyzetben a konfliktusokat eltompította az egyházi vezetők az egyházat integráló, revitalizáló és számára (az állammal való kapcsolatokban) minél előnyösebb pozíciót kivívandó törekvése.

Végző következtetésként elmondhatjuk, hogy a mozgalom csupán formális és nem minőségi változást eredményezett. Az egyházkormányzati szereplőket ugyan kicserélte, de az egyházi élet minőségi javulásához szükségesnek kikiáltott reformokat, intézkedéseket nem tudta (nem akarta?) megvalósítani, az egyházi élet meghatározó faktorait (gazdaság, harmonikus együttműködés, szakmaiság stb.) képtelen volt érdemben átfőmálni, pozitív irányba terelni. Ennek legnyilvánvalóbb bizonyítéka az egyház továbbra is katasztrofális gazdasági helyzete és a kormányzó testületekben észlelhető egyre hangsúlyozottabb szegregáció, amelynek lappangó előzményei Ferencz József idejére vezethetőek vissza. A mozgalom egyenes következményeként egy élesen és jól kirajzolódó törésvonal jött létre „öregek” (konzervatívok) és „fiatalok” (liberálisok) között, amely Józán megválasztásáig két jól elhatárolható táborra osztotta az egyházi élet közszereplőit. Pál Tamás visszaemlékezése szerint a mozgalom fő szervezői előre kigondolt és alaposan előkészített forgatókönyv szerint jártak el, melynek elsődleges szempontjai a személyes érvényesülés és a hatalmi erőviszonyok teljes átrende-

40 Pál Tamás Lőrinczi László lelkészhez 1975-ben írott levele. Közli Molnár B. Lehel In KerMagy 2005. 111. évf. 3. sz. 231.

zése voltak. Terveikben nem csak a központi vezetői garnitúra kicserélése szerepelt. Ezzel egy időben az egyházkormányzat alsóbb szintjét képviselő esperességeket is hozzájuk hűséges személyekkel kívánták betölteni, az egyházi élet minél teljesebb ellenőrzése végett.⁴¹ Vagyis nem részleges, hanem integrális hatalomátvételt terveztek, amelyet nemcsak az egyház központi, hanem annak alsóbb szintet képviselő intézményeire is szerettek volna kiterjeszteni.

Fontos még megjegyezni, hogy az előzményeiben és okaiban rendkívül összetett konfliktus két eltérő korosztály által képviselt, két eltérő ideológia mentén, felületén bontakozott ki, és az egyházpolitika jövőbeli irányvonalának megszabása körül folyt. Alapvetően két eltérő, világosan artikulált eszmeiség, koncepció konfrontálódott – az öregek által képviselt konzervativizmus és a fiatalabb nemzedék liberalizmusa. (Az előbbi a status quo megőrzésére, az utóbbi éppen ennek megváltoztatására törekedett minden erejével.) Ez az ideológiai antagonizmus lehetetlenítette el – hangsúlyozva a személyes érdekek csöppet sem elhanyagolható jelentőségét –, hogy a két tábor között nem jöhetett létre semmiféle egyezség, és hogy a hatalomváltás teljes mértékű személycserét eredményezett.

Bár a mozgalomban résztvevők túlnyomó többsége konkrét eredményeket kívánt, óhajaik illúziók maradtak, mivel a felülkerekedő személyes érdekek megtorpedózták a megoldásra váró kérdések orvoslását. A sokat sürgetett reformok csupán verbális szinten kerültek szóba, gyakorlatba ültetésükre ellenben semmiféle konkrét lépés nem történt az újonnan pozíciókba kerültek részéről. A nagy erővel indult mozgalom hullámai röviddel Boros lemondatása után lecsillapodtak. Ezt követte egy újabb „lökés”, amely most már az újonnan létrejött erőviszonyokat igyekezett átrendezni, és amelynek hullámain Józán püspökké választása tört meg.

41 Uo.

DR. GAAL GYÖRGY

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM
KÓRHÁZA

A közegészségügyi állapotoknak a 19. század második felében beindult javulását jelzi az iskolakórházak megjelenése. Az akkoriban működő bennlakásos kollégiumok diákjai az országrész számos vidékéről verődtek össze, s gyakran magukkal hoztak valamilyen fertőző betegséget, mely aztán napok alatt elterjedt. A bentlakásban nem volt külön helyiség a betegek elkülönítésére, szükség esetén egy-egy tantermet alakítottak betegszobává, vagy a tanintézetten kívül béreltek átmenetileg helyiséget a fertőző betegek elhelyezésére. A megfelelő felekezeti orvosok rendszerint ingyen kezelték az intézet betegeit, de néha ápolónőt is fel kellett fogadni.¹ Bár az iskolatörténetek ritkán részletezik a betegellátás helyzetét, néhány utalást találunk rá, hogy majd minden tanintézetben gondoskodni kellett a betegek ellátásáról. A marosvásárhelyi Református Kollégiumban például 1860-ban az addigi sütőházat alakítják át kórháznak, majd 1871-ben új épületben helyezik el a betegszobákat.² A nagyenyedi kollégiumnak szintén ekkoriban a Magyar utcában volt külön kórházépülete, mely négy szobából és az ápolónői lakásból állott. Főleg a ragályos betegeket különítették itt el.³

A kevésbé tájékozott azt hihetné, hogy Kolozsvárt, ahol Orvos-sebészi Tanintézet, majd egyetemi kar működött, s az Országos Karolina Kórház gyógyította a betegeket, sokkal jobb volt a helyzet. Kétségtelenül önzetlen orvost könnyebb volt találni, de a betegek elhelyezése alig volt megoldható. Még a század végén is az óvári kolostorépületben működő belgyógyászatnak csak három kórterme volt 24 ágygal, s itt működött a gyermek-ambulatórium is. A fertőzők elkülönítésére sem volt lehetőség. Szükség esetén ide utalták be a gyermekeket. Csak az 1899 őszen megnyitott Míkó utcai Belgyógyászati Klinika a maga 100 ágyával nyújtott megbízható kezelési lehetőségeket. Különösen 1901-től javult a helyzet, amikor a Trefort utcában megnyílt a fertőző osztály. Az 1910-es évek elején ka-

-
- 1 Benczédi Gegely: *A kolozsvári Unitárius Főgimnázium kórháza alapítása és első évi története*. Keresztény Magvető, 1874. 237–245. A továbbiakban: Benczédi: *Unit. Főgimm. kórháza*
 - 2 Koncz József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollegium története*. Marosvásárhely, 1896. 730.
 - 3 Ikafalvi Diénes Jenő: *Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén*. Cluj-Kolozsvár, 1924. 26.; *150 éves a nagyenyedi tanítóképzés 1853–2003*. Marosvásárhely, 2003. 37.

pott tanszéket a gyermekgyógyászat, de külön kórházat részére csak 1917-ben nyitottak a Majális utcában.⁴

A kolozsvári 1557-ben alapított Unitárius Kollégiumban is állandó gondot jelentettek a járványos betegségek. Ilyenkor a kórházban sem lévén hely, az iskola kellett, hogy megoldja a szenvedők elhelyezését. 1867-ben például egyszerre nyolcan feküdtek hólyagos himlőben, részükre egy tantermet kellett kiüríteni, s ápolónőt is fogadtak. Különben a diákok igen féltek a közkórházba feküdni, mert tudták, hogy onnan sokan holtan kerültek ki. Ez nyilván azért volt, mert a leg-súlyosabb eseteket utalták oda. Szinte évente a kis diákközösség egy-két tagja elhunyt.

A helyzet megváltoztatására az első lépést özv. Fejér Mártonné Gyergyai Rozália (1829–1919) tette meg.⁵ Az egyház fennállásának háromszázados évfordulóján, 1868-ban tartott zsinaton jelentette be, hogy az 1865-ben elhunyt férje, kövendi Fejér Márton emlékének megörökítésére 2000 forintos alapítványt tesz „betegségbe esett szegény tanuló ifjak segélyezésére”. Ennek hatodrésztét tőkésíteni kellett, hogy abból majd a „városon lakó, a lehetőségig unitárius gyakorló-orvosnak, ki mint ilyen az oskola orvosa lévén, felkérendő lesz az oskola koronkénti meglátogatására s a beteg szegény tanuló ifjak gyógyítására” tiszteletdíj adassék. Az alapítványtevő arra is gondolt, hogy idővel az orvost felkérjék: „iskolánkban, főleg papjelölteknek, hetenként egy-két órát adjon oly célból, hogy azok a betegek körüli teendőkre nézve némi ismeretet szerezve képesek legyenek falukon híveiknek szükség esetében, míg orvos érkezik, segélyt nyújtani.” Ekkor még a teológia is a kollégium keretében működött.

A következő lépést már az iskola vezetősége és diáksága tette meg. Benczédi Gergely igazgató 1870. januárjában összehívta a kollégiumi ifjúságot, s bejelentette Fejérné alapítványának célját, s felszólította az ifjúságot, hogy a kivitelezés megkönnyítésére létesítsenek egyletet. „A közelebbi esztendőik minde-
nikében pusztító nyomait látjuk a halál öldöklő angyalának, mely kicsiny seregünket mindannyiszor érzékeny csapással látogatta meg. S ha okát kerestük e csapásnak, csaknem mindig abban leltük fel azt, hogy különben is szegény pályatársainknak betegségökben a kellő ápolást és gondozást nélkülözniök kellett” – idézi a jegyzőkönyv⁶ az igazgató érvelését. A fiatalok rögtön megalakítják a Betegápoló és Temetkezési Egyletet. Derzsi Károly elnöklete alatt tizenkéttagú

4 Gaal György: *A kolozsvári egyetem orvosi karának épületei és építkezései*. Orvostudományi Értesítő, 71. köt. (1998) 273–279.

5 Benczédi: *Unit. Főgimn. kórháza*; Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568-1900)*. II. köt. [Kolozsvár], 1935. 202–205.

6 *Az Unitárius Főiskola ifjúsága által alapított „Betegápoló és Temetkezési Egylet” alapszabálya s tárgyainak jegyzőkönyve*. Kézirat a kolozsvári Állami Levéltárban. Fond 164/20. Ugyanerről: *A Betegápoló és Temetkezési Egylet jegyzőkönyve*. Kézirat az Unitárius Egyház Levéltárban.

választmányra bízzák a további szervezést. Egyrészt gyűjteni kezdenek, másrészt kidolgozzák az egylet alapszabályait. Az 1870 szeptemberében az Egyházi Képviselőtanács (EKT) által jóváhagyott hét paragrafusos alapszabály⁷ már intézkedik orvos felkéréséről, akinek évi 50 Ft fizetséget ígérnek, alkalmilag ápolónő felfogadásáról. Minden VI–VIII. gimnazista és teológus a tagsághoz tartozik. A belépéskor 50, utána félévenként 10 krajcár tagdíjat kötelesek fizetni. Évente tőkenövelő táncestélyeket rendeznek. Rögtön két jegyzőkönyvet és egy Aranykönyvet is megnyitnak. Az utóbbiban 279-ig sorolják fel az alapító tagokat és adományait. A legnagyobb adományok 2–3 Ft körüliek, de sokan csak 20 krajcárral szerepelnek. 1873-ban és a következő évben sikeres táncestélyt rendeznek. A jegyzőkönyv utolsó beírása 1875 júniusából való. Akkor az egylet tőkénének kezelését az EKT-ra bízzák – s úgy tűnik, ezzel fölöslegessé válik az egyletesdi. Ezután az EKT megbízásából a kollégium igazgatósága gyűjti be a „tagdíjakat”, s gondoskodik a segélyek kiutalásáról. Az EKT 1872-től keresi a módját egy betegszoba létesítésének.⁸

Egy újabb nagylelkű adomány lényegesen megváltoztatja a helyzetet. Kelemen Benő (1792–1883) szucsági unitárius nagybirtokos az EKT 1873. június 22-i ülésén bejelenti, hogy megvásárolta a kollégiumépület mögötti, a Görbeszappan utca sarkán lévő házas telket, s kóroda céljára az iskolának ajándékozza.⁹ Még az év novemberében neje és két lánya nevében alapítólevelet bocsát ki, melyben a kórház berendezéséről, fenntartásáról gondoskodik.¹⁰ Többek közt megígéri, hogy élete fogytáig jövedelme tized részével a kórházat fogja támogatni. A ketszoba-konyhás épületben egyelőre egy betegszobát rendeztek be, a másik szobában és a konyhában a betegápoló, Kecskeméti Elek kapott lakást. Tervezték, hogy még egy szobát építenek a betegek részére. A betegek gyógyítását dr. Gálffy Endre unitárius orvos vállalta magára, a rendszeres ellátás a betegápoló dolga lett, a felügyeletet a kollégiumigazgatóra bízták. Az igazgató, Benczédi Gergely, felállította a kórházi leltárkönyv¹¹ megőrizte az első, az alapítótól származó berendezés 51 tételt magába foglaló számbavételét: 3 festett ágy, 3 festett szék, 3 festett asztalka, 1 festett gyalog árnyékszék, 3 cserép mosdótál és 3 cserép éjjeliedény, 3 üveg félkupás és 3 ivópohár, 3 törülközőkendő és 3 kis asztalkendő, 1 zöldmázaz vizeskanna, 1 függő éjjeli lámpa, 3 szalmazsák, 6 lepedő, 3 párna 3 párnahajjal, 3 szőr és 3 gyapot takarózó pokróc. Az ekkor felállított és az 1901/2-es tan-

7 Szövege: *Aranykönyv 1874*. Kézirat az Unitárius Egyház Levéltárában.

8 Vö. Gál Kelemen: *i. m. i. h.*

9 Különlélek. *Kelemen Benő*. Keresztény Magvető, 1873. 301–302.

10 *Egyházi Főtanácsunk közgyűlése*. Uo. 1873. 349–364.; Benczédi: *Unit. Főgimn. kórháza*

11 *A kolozsvári Unitárius Főiskola kórháza leltára*. Kézirat a kolozsvári Állami Levéltárban. Fond nr. 164/24.

évig gondosan vezetett betegedési naplóból¹² megtudható, hogy 1873. december 29-től 1874. január 6-ig feküdt itt az első beteg, Németh István bölöni származású IV. gimnazista, betegségének körülírása: „erős lázas állapot, fő-, torok- és hasfájással”. 23 forint 12 krajcárt költöttek rá. Ebben a tanévben még tízen feküdtek a kórházban, a következőben már 40-en, kik közül hárman elhunytak. Az évtized végéig tanévenként általában 20–30 tanulót vesznek nyilvántartásba.

A leltárkönyv 1877. április 20-i bejegyzéséből kitűnik: „A Collegium kórháza, mely eddig a Collegium háta megett [a] Görbe Szappan utca szegletén volt, szűk és romladozott volta miatt elcseréltetvén özv. Pál Károlyné azon telkével, mely Kurta Szappan utca végén, a Szamos-árkon innen, jobb kézre a tűzoltó toronnyal átellenben fekszik...”. május elsején kiköltöznek az épületből, s a „szép nagy, három utcára nyíló telekre” szeptemberig felépítik az új kórházépületet.¹³ Az építkezést kölcsönpénzből végzik, de remélik, hogy akadnak jótevő támogatók. Ez a Malomárok melletti telek akkor a Tímár utca 8. számú volt, ma a Dávid Ferenc utca 21. szám alatt található. Területe 212 négyszögölet, 761 m²-t tett ki, ami kétségtelenül már akkor is tekintélyes belvárosi teleknek számított. Erre, mint a telekkönyvi bejegyzésekből kitűnik, két épületet emeltek, mindkettő kétszobás (s feltételezhetően konyha-előszobás) volt.¹⁴ Ezek a Malomárok felőli oldalon épültek, a telek közepén kutat ástak. Az egyik épületben az ápoló lakott családjával, a másik épület két helyiségében működött a „kórház”. A tágas udvart Kőváry László felügyelő gondnok, a neves történész ültette be fákkal és díszbokrokkal. Ide 1878 szeptemberétől új ápolót alkalmaztak Barabás Károly személyében, „aki csupán a lakásért elvállalta a betegek ápolását”. „Ki kell emelnem a jelenlegi ápolónk lelkiismeretes buzgóságát, előzékenységét, nemes bánásmódját s áldozatkészségét a betegek irányában” – olvasható az igazgatói jelentésben. Későbbi jelentésekből kitűnik, hogy Barabás felesége is rendszeresen részt vett a betegek ellátásában.

Az új kórházban a felszerelés csak lassanként javult, gazdagodott. Évről évre közlik az értesítők¹⁵ az adományokat. Maga Gálffy doktor látta leginkább a hiányosságokat, így 1884-ben egy sodrony vaságyat ajándékozott a nehéz bete-

12 *A kolozsvári Unitarius collegium kórházának betegedési naplója*. Kézirat a kolozsvári Állami Levéltárban. Fond nr. 164/16.

13 *Iskolai értesítő*. Keresztény Magvető, 1877. 214–220. A Leltárkönyv kézírásos bejegyzésében valószínűleg tévedésből írták a „jobb kézre” kifejezést, mert a Malomárok fele haladva a telek balra esik. Az is furcsa, hogy az Egyházi Képviselőtanács (EKT) jegyzőkönyvében (67/1918) miért emlegetik ezt Marschelek Ferenc-féle teleknek. A Bodányi Sándor-féle 1869-es házbirtokos-jegyzékben az akkor Külső Szappan utca 8. számú ház még Muszka Mihály tulajdona. A nyomtatott füzetbe valaki rá is írta Muszka nevére: Unitárius Kórház.

14 A kolozsvári 676. helyrajzi szám, 1976-ig a 22619. sz. telekkönyvben volt nyilvántartva.

15 Értesítő az Unitárius Vallásközönség iskoláiról az 1879–80-ik tanévben (1893/94-től A kolozsvári Unitárius Főiskola Értesítője; 1896/97-től A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője) a

gek számára, a következő esztendőben lepedőket, pokrócokat. Mások evőeszközt, szalmazsákot, párnát, ágytakarót, törülközőt, faliórát juttatnak az intézménynek. Néha még vásárlásra is jut pénz: függőnyt, orvosi és szobahőmérőt, gumipárnát, jégzacskót a kórházi alapból vesznek. A telken még csak a kútból nyerik a vizet, de 1881 októberében szükségesnek mutatkozik egy fakád vásárlása, 1889-ben pedig az igazgató ajándékoz egy horganylemez kádat a kórháznak. Ebben az évben a második iskolaorvos, dr. Bartók István hagyatékából 63 „igen becses, ritka műeszköz”-zel gazdagszik a leltár. 1890-ben „egy hordozható úrszéket” vásárol az EKT a kórház részére.

A kórház szerepe és helyzete 1901 őszétől némileg módosul. Ekkor ugyanis megnyitják a kollégium új, Pákei Lajos tervezte modern épületét.¹⁶ Ebben már a II. emelet Berde Mózes utcai szárnyába egy 46 m²-es betegszobát és melléje egy 11 m²-es rendelőt alakítanak ki. Ettől fogva megoszlanak a betegek: a könnyebb, nem fertőző kórházban szenvedők a betegszobába, az elkülönítendő pedig a külön kórházba kerülnek. Így az ide beutaltak száma csökken. Csak az új iskolaorvos, az 1906-ban beiktatott Tompa János hívja fel a figyelmet rá, hogy „a kollégium kórházának hátránya az, hogy nincsen vízvezetéke, csatornázása és fürdőszobája, ami pedig az itt ápolt ragályos betegek gyógyítása céljából szükséges volna”.¹⁷ A következő évben már bevezetik a vizet és a csatornázást, s az előszoba felét fürdőszobává alakítják. A szobák felújítását a következő évre ígérik. Az eredményről az 1908/9-es értesítőben ez olvasható: „Az intézet kórháza ma már teljesen az egészségügy követelményeinek megfelelőleg van szerelve öt ágyra két szobában, előszobával és fürdőszobával meg klozettel. Minden darab az ágyaktól kezdve az étkező eszközökig új; mintegy 600 K költségbe került a felszerelés.” A továbbiakban még felmerül a villany bevezetésének igénye, de erre csak 1918 őszén kerül sor, amikor már nincs itt betegellátás.

Az értesítők többször is hangsúlyozzák: „Megjegyzendő, hogy vallásfelekezeti különbség nélkül a kórházban az ápolás, fűtés, világítás, mosás és gyógykezelés ingyen történik”. „Csak az ételmezést és gyógyszert térítik meg a tehetősebbek”¹⁸. Fennmaradt az ápoló vezette 1883 és 1889 közötti kórházi „ételmezési könyv”¹⁹, melyben megtaláljuk ápoltanként az ételmezés, gyógyszer, mosás, világítás (petróleum) és fűtés (fa) költségét. Az ételmezés napjára 40 krajcárt tett ki. Egyesek aztán utólag térítik a költségeket. Előfordul, hogy a gyógyszerész

továbbiakban: Értesítő. Az 1879 előtti adatokat kevésbé részletezve az igazgatók a Keresztény Magvetőben *Iskolai értesítések/Értesítés az unitárius iskolákról* főcímmel adták közre.

16 Értesítő 1901–1902.; Vö. *A százéves kollégium*. Írta és szerkesztette: Dr. Gaal György. Kolozsvár, 2001.

17 Értesítő 1906–1907. 161–163.

18 Értesítő 1886–1887. 41–42.

19 *Az Unitárius Főiskola kórháza ételmezési könyve*. Kézirat a kolozsvári Állami Levéltárban. Fond nr. 164/28.

(dr. Hintz György) minden gyógyszert 15% árleszállítással ad a kórházi betegeknek. Ezek az elemistáktól a teológusokig mindegyik korosztályt képviselték.

A betegekről 1902-ig pontos kimutatást nyújt a fennmaradt „betegedési napló”.²⁰ Közli a beteg nevét, születési helyét, vallását, iskolai osztályát, életkorát, a felvétel és kibocsátás idejét, a betegség megnevezését és a betegre fordított költség összegét. A nyilvántartást az ápoló vezette, néha – tanév végén – az igazgató is aláírta. Ennek főbb adatait évenként összesíti a *Keresztény Magvető* „Iskolai értesítések” rovata, majd az 1880-tól megjelenő értesítők *A főtanoda kórháza* című beszámolója. Ezt rendszerint az orvos évi jelentése alapján állította össze az igazgató. Innen kiderül a beutalt betegek száma, a gyógyultan távozóké, továbbá a javult állapotúak és a meghaltak száma is. Aránylag ritka a halálestet, mert a reménytelen eseteket az orvos hazaküldi, esetleg beutalja a Karolina Kórházba. A századfordulótól, mikor megnyílik a városi járványkórház is, az „elkülönítőben” nincs halálestet. 1879/80-ban az első nyomtatott értesítőben 29 betegről kapunk kimutatást, ezekből 27 meggyógyult, egy tüdőgümőkóros és egy hagymázos (tífuszos) meghalt. A gyógyultak betegségei: agylob, toroklob, tüdőlob, hörghurut, gyomorhurut, bélhurut, váltóláz (ebben 7-en feküdtek), térdízületi lob, heveny szárfekély. Két betegnél „színlelés” a diagnózis. A további években még előfordul influenza, orbánc, kanyaró, skarlát, himlő, vörheny, fültömirigylob, mandulalob, mellhártyalob, ronsoló toroklob (diftéria), bujakór, rüh. A nagyobb járványok idején még az iskolát is egy-két hétre kénytelenek bezárni, a diákokat hazaküldik. Az 1880-as évektől az értesítők közlik az ellátott járóbetegek számát is, ez rendszerint többszöröse a beutaltakénak. A fekvőbetegeknél pedig feltüntetik a kórházban töltött napok számát s az egy beutaltra eső nap-átlagot. 1891/92-ben a 19 fekvő beteg 156 napot töltött a kórházban, vagyis átlag 8,21 napot. 1894/95-ben 276 nap (átlag 10,22), 1897/98-ban 48 nap (átlag 16) volt a kihasználtság. Az új épület betegszobájának megnyitása után csak a kórházba beutaltak számát közlik, a többi adatot összemossák a betegszobáéval, úgyhogy nem lehet az adatokat statisztikailag feldolgozni. Az utolsó kórházi jelentést az 1917/18-as értesítő közli, amikor is 9 tanuló 54 napra vette igénybe a kórházat. Ezután a papírhiány miatt az értesítők oldalszáma nagyon lecsökken, elmarad az egészségügyi helyzet részletezése. Különben ez lehetett a kórház működésének is az utolsó esztendeje. Az 1873-tól 1918-ig terjedő 46 tanév alatt 852 beteget kezeltek itt, tehát 18,5 beteg esik egy évre. A hosszú időszakot két alfejezetre oszthatjuk. 1901-ig, az új épület betegszobájának megnyitásáig eltelt 28 év alatt 640 beteg feküdt itt, évente 22 beutalt. A következő 17 évben csak 212, vagyis évi 12,5 fő. Természetesen a városi betegellátás folyamatos javulása és az iskolai „kórház” aránylag primitív feltételei is hozzájárultak a beutalási szám csökkenéséhez.

²⁰ Vö. 12. jegyzettel.

A kollégiumi kórház alapembere az ápoló volt. Ennek működését szabályozta először az iskola igazgatósága: *A kolozsvári Unitárius Főiskola kórházi ápoló[jának] és ápolónőjének szabályrendeletét* az EKT 16/1874 szám alatt fogadta el.²¹ Ez első paragrafusában előírja: „Az illető ápoló- és ápolónőnek értelmes embernek és feddhetetlen jelleműnek kelletik lennie”. A további 17 paragrafusból kiténik, hogy csak azokat veheti fel, akik az orvostól és az igazgatótól származó cédulával jelentkeznek, a betegekkel szelíden, lelkiismeretesen kell bánnia. A helyiségeket és az udvart tisztán kell tartania. Az ágyak mindig készen kell hogy legyenek a betegek fogadására. A mosdótalakat, éjjeliedényeket rendszeresen ki kell ürítenie és takarítania. Az árnyékszék tisztántartása is az ő feladata. Az orvossal szemben udvariasan kell viselkedni, a betegeken észleltekről jelentést tenni, a recepteket kiváltani, s a gyógyszerrel előírás szerint adagolni. Ezek az előírások kibővítve belekerültek az 1902-ben elfogadott 132 paragrafusos *Internátusi szabályzatba*.²² Ennek X. és XI. fejezete (95–132. §) vonatkozik a betegszobára és a betegápolásra. Ezek már az orvos kötelezettségeit is körülírják. A 95. paragrafus leszögezi: „A bennlakó könnyű betegek számára az intézetben betegszoba, a nehezebb betegek számára külön épületben iskolai kórház áll rendelkezésére, utóbbiban betegápolás”. A kórház az igazgató felügyelete alatt áll. Az orvos naponta rendelőórát tart, s ő tesz javaslatot arra, hogy a jelentkező beteg fennjáróként vagy mely helyiségben fekvőként kezeltessek. A továbbiakban a beteg, a látogatók, a betegápoló kötelezettségei olvashatók.

1906-ra megszületik *A kolozsvári Unitárius Kollégium iskola orvosának és egészségtan tanárának teendői és kötelességei* című 21 paragrafusos szabályzat.²³ Ez három alapvető feladatot ír elő: az iskola és a tanulók egészségügyi szempontból való ellenőrzése; a kinnlakó tanulók lakásának szükség szerinti ellenőrzése; az egészségtan oktatása. A továbbiakban ezek részletezésére kerül sor. Az orvosnak a tanév elején minden diákot meg kell vizsgálnia, s felsorolást kapunk, hogy milyen szerveket kell ellenőrizni el egészen az idegállapotig. Dönt az esetleges felmentésekről (torna, rajz). A vizsgálatokról jegyzéket kell vezetnie. Naponként reggel fél 8-tól rendelő órát tart, szükség esetén bármikor rendelkezésre áll. Felvéteti, kezeli és elbocsátja a fekvő betegeket. Tagja az igazgatóságnak, ahol egészségügyi kérdésekben szavazati joggal bír. Tanév végén jelentést tesz az igazgatóságnak. E szabályzattal egyszerre lép érvénybe, hogy az iskolaorvost az igazgatóság javaslatára három évenként az egyházi főhatóság nevezi ki.

21 Szövege beírva: *A kolozsvári Unitárius Főtanodában levő egyletek alapszabályainak s különböző utasításoknak jegyzőkönyve* c. kéziratot kötetbe. Kolozsvári Állami Levéltár. Fond nr. 164/27. Továbbá a 12. jegyzetben említett „betegedési napló”-ban (164/16.) is megtalálható egy betett ívlepon.

22 Értesítő 1901–1902. 109–134.

23 Értesítő 1905–1906. 65–68.

Az iskolai kórház főnöke, igazgatója a felügyelő volt. Ez a kezdeti bizonytalankodás után a kollégiumigazgató állandó tisztségévé vált. A gyógyító munkát a kórházi orvos, esetleg az orvosi diplomával rendelkező tanárok vezették. Végrehajtó és alapember az ápoló volt.

A kórház alapítása körül a legtöbbet Benczédi Gergely igazgató (1867–1877) tett.²⁴ Maga is a természettudományokkal foglalkozott. Az ő javaslata alapján alakult meg a Betegápoló és Temetkezési Egylet 1870-ben, ő állította össze a kórház leltárkönyvét, az ápolói szabályrendeletet, az ajándékokról, bevételekről és kiadásokról vezetendő naplót. Ellenőrizte betartásukat, vezetésüket. Benczédi 1874 novemberében átadta a felügyelői tisztséget Derzsi József lelkész-tanárnak, majd 1876 áprilisában Hajós Béla természetrajz tanárra szállt a felügyelet. Ő ekkoriban már a budapesti egyetemen orvosi tanulmányokat folytatott. Úgyhogy az 1877/78-as tanév második felétől tanulmányi szabadságot kért, s a felügyeletet az új igazgató, Kovács János (1877–1891) vállalta magára helyettesként, végül 1879 őszétől ő a kinevezett felügyelő, s ettől fogva az igazgatót illeti meg e tisztség. Kovácsot Ulár Pál (1891–1893), Boros Sándor (1893–1900) követi tisztségében. Nem sokat törődnek a kórházzal. Az új kollégiumépületet megnyitó Gál Kelemen (1900–1925) igazgató figyelme viszont mindenre, így az egészségügyi ellátásra is kiterjed. Két szabályzatát is kidolgozza. Kovács Jánossal egyszerre, 1879-től a pár évvel korábban elhunyt püspök még jó erőben lévő özvegye önként vállalja a segítséget: „Özv. főtisztelendő Kriza Jánosné pedig, mint az igazgatóság által kinevezett felügyelő, lankadatlan szorgalommal látogatta a kórházban a beteget, s hol szóval, hol pedig tettel befolyt betegségek enyhítésére” – írja Kovács János.²⁵ S a püspökne 1895-ben bekövetkezett haláláig megmaradt e tisztségben.

A gyógyító munka a kórház fennállása idején öt orvosra hárult, közülük csak egy tekinthető híres személyiségnek, a többiek az egészségügy és nevelés közkatonái sorába tartoznak. A megnyitáskor Gálffy Endre (1832–1910) lesz a kórházi orvos²⁶. A martonosi Gáli család sarja, mely több vértanút is adott a magyarságnak. Endre két bátyja is harcol az 1848-as forradalomban, közülük az idősebb, János, 1850-ben a nagyszombati börtönben leli halálát. Endre Székelykeresztúron, majd a forradalom után Kolozsvárt a kollégiumban végzi tanulmányait. A kolozsvári Orvos-sebész Tanintézetben kezd az orvostudományokkal ismerkedni, csak 1860-ban Pesten szerez diplomát, egy ideig Balassa János professzor mel-

24 Az igazgatók és tanárok életrajza megtalálható Gál Kelemen *i.m.* utolsó oldalain.

25 *Értesítés az unitárius iskolákról.* Keresztény Magvető, 1879. 219–230.

26 Gálffy (kocsárdi, martonosi és szombatfalvi). In: Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai.* Sepsiszentgyörgy, 2003. 75–78.; Dr. G[elei] J[ózsef]: *Dr. Gálffy Endre.* Unitárius Közlöny, 1910. 99–102.; *Dr. Gálffy Endre.* Keresztény Magvető, 1910. 119.; *Értesítő* 1909–1910. 75–76.

lett segédkedik. Még a 60-as évek elején Kolozsvárt telepszik le, családi orvos, unitárius és főúri (Bánffy, Bethlen, Jósika, Kemény, Teleki) családok fogadják bizalmukba. Mikor a 60-as évek végén megszervezik a honvédséget, tiszteletbeli törzsorvosnak választják. 1879-ben tényleges törzsorvos, 1894-től főtörzsorvos, ami ezredesi rangnak felel meg. Zeneszerető, kertészkedő ember volt. Pesti tanulmányai alatt Brassai Sámuel segítségét élvezte, s utóbb a nagy polihisztort rajongással tisztelte. Gálffy szerette a kollégiumi környezetet, s ingyen vállalta a diákok gyógyítását még a kórház megnyitása előtt is. Adományaival segítette a kórház működését. 1886-ban mondott le a kórház vezetéséről, s idősebb korában – bár egyháztanácsosnak is megválasztották –, meglehetősen visszavonultságban élt. Házsongárdi sírjába mást temettek, de megfordított gránit síroszlopa feliratával ma is látható.²⁷

Gálffy mellett két fiatal, induló orvosa is volt az unitáriusoknak, mindkettő a kolozsvári kollégium végzettje. Osztyáltársak voltak, majd Bécsben is egyszerre szereztek diplomát: Gyergyai Árpád (1845–1881) és Bartók István (1845–1889). Iskolájuk iránti hálójukat nemcsak azzal fejezték ki, hogy gyógyították a megbetegedett diákokat, ambulánsan kezelték őket, ha kellett Gálffyt helyettesítették a kórházban, hanem „póttanárként” tanítottak is állattant, növénytant. Az orvosdoktorok tanárkodása a XVIII. századig nem volt ritka jelenség, de a 19. század vége felé a két pálya meglehetősen eltávolodott.²⁸ Gyergyai a vérátömlesztés erdélyi úttörőjeként, az antiszeptikus sebészet terjesztőjeként hírnévre tett szert, neve a lexikonokban is olvasható. Korai halála megakadályozta pályája kiteljesedését.²⁹ Bartók István viszont főhivatásul választotta a tanári munkát.³⁰ A sepsiszentiványi Bartók családból született Székelyudvarhelyen, nagyapja, apja, nagybátya is orvos volt. Egy évig Szilágysomlyón dolgozott gyakorló orvosként, majd 1872-ben a kolozsvári városi Polgári Fiúiskolában helyezkedett el természetrajz-földrajz tanárként. Haláláig ez volt főállása. 1874-től az Unitárius Kollégiumban heti 6–9 órában tanította a természettudományokat. Ugyanattól az évtől a Gengenbauer-féle leányiskolában, 1877-től pedig a Kereskedelmi

27 A sírfelirat: „Dr. Gálffy / Endre / 1832–1910 / Gálffy Endréné / született / Makkai Katalin / 1845–1920 / Bányai Kálmánné / született / Gálffy Róza / 1868–1920 / Bányai Kálmán / nyug. tábornok / 1868– 1949”. A hant felőli oldalon most Popovici Mircea családjának feliratai olvashatók. A sír a Fekete-kertben, Józán Miklós püspök nyughelyének szomszédságában található.

28 Vö. Gaal György: *Orvosdoktorok a kolozsvári Unitárius Kollégium tanári karában*. Orvostudományi Értesítő, 69. köt. (1996) 299–304. Kötetben: Uő.: *Műzsák és erények jegyében*. Kolozsvár, 2001. 94–107.

29 Vö. Gaal György: *Id. Gyergyai Árpád, a vérátömlesztés és az antiszeptikus sebészet erdélyi úttörője*. Orvostudományi Értesítő, 68. köt. (1995) 227–231. Kötetben: Uő.: *Műzsák és erények jegyében*. Kolozsvár, 2001. 347–357. Gyergyai az alapítványtevő Fejérmé Gyergyai Rozália unokaöccse volt.

30 Boros Gy[örgy]: *Dr. Bartók István (Arcképpel)*. Unitárius Közlöny, 1889. 202–205.

Akadémián is órákat vállalt. Hetente több mint 40 órát tanított. Elsők közt tette le 1881/82-ben az egészségtan tanári vizsgát, 1884-től a teológusoknak (III. év heti 2 óra), 1887-től a VII. gimnazistáknak is egészségtan-órákat tartott. A sok óra mellett naponta 11-től déli 1 óráig a lakásán rendelt, otthon látta el a Kereskedelmi Akadémia és a Mária Valéria Árvaház betegeit. Mint szenvedélyes könyv- és óragyűjtőt is számon tartották. Gálffy lemondása után 1886-ban természetesen Bartók vállalta el a kollégiumi kórház vezetését. Itt mindössze három évig tevékenykedett. Igazgatója a Polgári Fiúiskolából, Ferenczi Zoltán neves irodalmár így jellemezte orvosi munkáját: „bárha ismerte a legújabb gyógyító módszereket, nem szívesen folyamodott hozzájuk, s e tekintetben a régi és új iskolának mintegy határvonalán állott.”³¹ Bartók cikkeket, tanulmányokat is közölt – szinte mind az iskolai egészségtan köréből – a *Keresztény Magvetőben* (1881–1887), a *Család és Iskolában*, a Polgári Fiúiskola értesítőiben (1885/86; 1887/88). Családot nem alapított, így – szívszélhűdés okozta hirtelen halálát követően – 429 darab orvosi műszerét és 1589 kötet könyvét az Unitárius Kollégiumra hagyta.³² Ez hálából síremlék készíttetését tervezte. Mi nem akadtunk nyomára.

Az új iskolaorvos és a kollégiumi kórház orvosa szintén egy tanítvány, Veress Lajos (1850?–1908) városi alorvos, utóbb tiszti orvos lesz. 1877-ben Kolozsvárt szerez diplomát, majd egészségtan-tanári képesítést is. Ő már „csak” orvosként dolgozik, megkapja az évi 50 forintot a kórházi munkájáért, továbbá a teológiai és középiskolai órák díját. A VII. gimnazistáknak Fodor József *Egészségtan* könyve alapján adja elő a táplálkozással, lakással, foglalkozással, a test ápolásával, fertőző betegségekkel és véletlen veszedelmekkel kapcsolatos ismereteket.³³ Az ő idejében kezdődnek az őszi, tanév eleji egészségügyi vizsgálatok. 1891-től a szembetegeket (trachoma) szeptemberben és februárban is kiszűrjük. 1900-tól a városi főorvos, dr. Scheitz Vilmos is részt vesz a szemvizsgálatokon. 1901-től az orvos az őszi szemlén az általános egészségi állapotot is vizsgálja, megállapítja, kiket kell testnevelésből, esetleg rajzból felmenteni. Az új épület rendelőjében az orvos naponta köteles fogadóórát tartani. Jelentkeznek is a diákok. Van tanév, hogy száznál több megvizsgált, kezelt betegről szól a jelentés. Ugyancsak az ő idejében, a 20. század első éveiben kezdődik a bennlakó tanulók rendszeres oltása és újraoltása. Veress súlyos betegsége miatt már 1906-ban kénytelen lemondani iskolai állásáról, egy évi fekvés után 1908 szeptemberében éri a halál. Ő volt a leghosszabb ideig, 18 éven át a kollégium orvosa. A tanári

31 Ferenczi Zoltán: *Az igazgató jelentése*. A kolozsvári városi nyilvános községi Polgári Fiúiskola tizedik értesítője. 1889–90. 18–22.

32 Értesítő 1889–1890. 42., 46–51.

33 Értesítő 1900–1901. 77.

kar és a diákság testületileg kivonult temetésére. „Az ifjúság barátja, nemes szívű kartárs költözött el benne” – állapította meg Gál Kelemen.³⁴

1906-ban a kollégium igazgatósága nem talált unitárius felekezetű orvost, aki az iskolai teendőket vállalja, így a református vallású, de az 1885-ben a kollégiumban érettségizett kisborosnyói Tompa János (1866–1922) városi tisztí orvosra esett a választás. Ő 1890-ben végezte a kolozsvári egyetemet, egészségtan-tanári diplomát is szerzett. Egy darabig a közegészségtani tanszék tanársegéde volt, majd Vajdahunyadon orvoskodott. 1895-ben választották kolozsvári tisztí orvosnak, 1911-ben tiszteletbeli főorvos lett. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvosi szakosztályában is tevékenykedett. Ő már az 1906-tól életbe lépő kollégiumi iskolaorvosi szabályzat szerint működött, alkalmazását az EKT három-évenként meghosszabbította. Rögtön alkalmazásakor feltűnt neki a kollégiumi kórház elhanyagolt állapota, s a lehetőségekhez képest javított azon (vízvezeték, új berendezés). Tevékenysége főleg az új épülethez kötődik, de mikor 1914-ben a világháború kitörésekor katonai kórház céljára lefoglalták a kollégiumépületet, kénytelen volt az elavult Tímár utcai szobákba utalni a súlyosabb betegeket. 1914-ben a felsőosztályosok és a teológusok külön kiképzést kaptak Konrádi Dániel mentőegyesületi főorvostól a sebesült katonák kórházi ápolására. Még az 1913/14-es tanévben Tompa létesítette a kollégium egészségügyi szertárát. Ebben 17 henger alakú üvegben elhelyezett szerv volt: agy, ép és gümőkóros tüdő, gégegümőkór, bélgümőkór, mirigygümőkór, ép és zsugorodott máj, ép és zsugorodott vese (Bright-kóros), lép, tízfuszos bélrészlet, vérhasas bélrészlet, ép szív, nagy ütőér elmeszesedés, gégediftéria, gégeében lévő bujakóros fekély. Továbbá 17 festett falitábla anatómiai ábrákkal, kóros jelenségekkel.³⁵ Tompa akkor nem sejtette, hogy a háborús események miatt évekig felfüggesztik az egészségtan-tanítást. Tompa betegsége miatt már 1921 tavaszától nem teljesíthette kötelezettségeit. Matusovszky András járási orvos helyettesítette. Koszorúmegváltásból a kollégiumban Tompa János emlékalapot hoztak létre.³⁶ Sírja a Házsongárdi temetőben.³⁷

A kollégiumi kórház Tompa orvosi szolgálata idején csendesen elhal, ki-megy használatból. Itt megemlítjük, hogy 1921 őszétől dr. Márkos György (1888–1961) unitárius vallású orvost alkalmazta az EKT egészségtan-tanárnak

34 Értésítő 1908–1909. 40.: Gyász hírek. *Dr. Veress Lajos*. Keresztény Magvető, 1908. 295.; Unitárius Közlöny, 1908. 189–190.

35 *Egészségtani szertár*. Értésítő 1913–1914. 114.

36 *Dr. Tompa János halála*. Ellenzék, 1922. febr. 2.; *Dr. Tompa János meghalt*. Ujság, 1922. febr. 2. Értésítő 1921–1922. 28.

37 A bekerített sírkert a Korbuly (Barcsay)-kripta mögött, közvetlenül a Lutheránus temető déli kerítésén felül található, fejkövén e felirat: „Itt nyugszik / Kis-Borosnyói / Dr. Tompa János / városi főorvos / 1866–1922”

és intézeti orvosnak. Kisebb megszakítással az 1948-as államosításig töltötte be ezt a tisztséget. Ő volt az első szakosodott gyermekorvosa az iskolának.³⁸

Érdekességként említjük, hogy 1891-től pár éven át dr. Adler Albert (1894-től Aczél Albert) „a fogfájásban szenvedőket ingyen kezelte”.

A betegápoló a kollégiumi kórházban 1878-tól Barabás Károly (1843–1919) volt. Rendszerint elismerő szavakat olvashatunk az értesítőkben munkásságáról. Tulajdonképpen túlélte a kórházat. Az 1918 utáni orvosi jelentéseket nem sikerült a levéltárban megtalálnunk, így nehéz évhez kötni a kórház bezárását. Már 1918 áprilisában felmerül a kórháztelek eladásának az ügye az EKT-ban. A Jogügyi Bizottság leszögezi, hogy csak akkor adható el a telek, ha más helyet jelölnek ki a kórház részére. Alkalmos épület lenne a Szamos utca 24. szám alatti háromszobás ház, de az egyelőre nem szabadítható fel, Márkos Albert tanár lakik benne.³⁹ Még 1918 novemberében Barabás kérésére bevezetik a villanyt. Feltételezhetően 1919-ben a kórház helyiségeit kiutalják Nagy József unitárius elemi iskolai tanítónak. A felszerelést pedig a padlásra viszik. Barabás halála után a feleségét bízzák meg a kórházi javak kezelésével. Ő aztán konfliktusba kerül Nagy tanítóval, aki 1922-ben 3 évi áldatlan helyzetet emleget.⁴⁰ Végül az egyház perli Barabásné és leányát, hogy távozzanak a lakásból. 1920-ban egy vállalkozó nyári mulatót szeretne a telken létesíteni tekepályával, zenepavilonnal. Ekkor állapítják meg, hogy az ingatlanban „egészségtelen, rendkívül nedves, rozoga lakások” vannak.⁴¹ Kis túlzással azt is állítják, hogy a kórházban már 5–6 éve nem feküdt gyermek. A kórház története 1918 táján ér véget.

Az épület utótörténetéhez tartozik, hogy a padlásról az 1925/26-os tanévben elviszik az orvosi felszerelést, s ami használható, azt a főépületben működő betegszobában helyezik el.⁴² 1927-ben a kórházi telket az egyház saját nyugdíjpénztárának engedi át. Az pedig az 1930-as évek elején egy kétemeletes bérházat építtet rája, melyet aztán a kommunizmus idején államosítanak. A „kórházépület” lebontásakor kerülhetett ki az a terméskő tábla, mely ma az egyik második emeleti teológiai helyiségben hányódik e felirattal:

UNITÁRIUS FŐTANODA
KÓRHÁZA
Alapította Kelemen Benjámin
1873-ban

38 Sírja a Kertek temetői parcellában Gálffy Zsigmond igazgató nyughelye mellett található, beton típusú öntvény e felirattal: „Dr. Márkos György / gyermekorvos / igazgató főorvos / 1888–1961 / Dr. Márkos Györgyné / szül. Bora Anna / 1894–1979. »Az igaznak emlékezete áldott«”

39 1918/67., 103., 443., 444. sz. az Egyházi Képviselőtanács jegyzőkönyvében

40 Jószaágfelügyelőségi ügyek. Timár u. 8–9. sz. Nagy József beadványa 1922. május 6.

41 Uo. Jelentés 1920. ápr. 21-i dátummal.

42 Értesítő 1925–1926. 50.

ORBÁN ERIKA

A POZITÍV DEVIANCIÁRÓL ÁLTALÁBAN – ÉS NÉHÁNY PÉLDA TÜKRÉBEN

Hogy az alábbi tanulmányhoz az Olvasó kedvet kapjon, előljáróban következék egy történet. Nincs csattanója. A lényeg, hogy jelzi: valami folyamatban, átalakulóban van.

Kétségkívül élnek közöttünk olyanok, akiknek (nagy) hatása lehet/van a közösségekre. Ennek jelentőségét nem kérdőjelezhetjük meg. Néhány évvel ezelőtt egy fiatal pár egyházi házasság-megáldásban részesült. A szertartást végző pap – „reform-párti” lévén – e rendkívüli alkalomra némi változtatást eszközölt a liturgiában, amivel el is nyerte mind a házasulandók, mind az ünneplő gyülekezet tetszését. Az egyházi vezetőség viszont feddésben részesítette, és „visszatértette” a hatályos normákhoz (jelen esetben a pontosan meghatározott szertartásrendhez), megtiltva a további változtatásokat. És, bár az útmutatás hivatalosan megtörtént, „underground” módon, bizonyos körökben (pl. ifjúsági egyleteken, találkozókön) mégis, azóta is folyamatosan történnek próbálkozások a liturgia-normák „megsértésére”.

Amint a fenti példa is tükrözi, a „másság” szoros összefüggésben áll az ellenőrzéssel, szabályozással. Tudományosan szólva: nem beszélhetünk devianciáról – vagyis az általánostól való eltérésről – társadalmi (esetünkben egyházi) kontroll nélkül, amely egy referencia-csoport vagy -személy által felállított értékrend és normarendszer által valósul meg. Bár ezek sajátosan szociológiai fogalmak, tartalmuk, jelentésük átszövi életünk szinte minden területét. Gondoljunk csak arra, hány élethelyzetben mondjuk: „Ez nem normális!” – Óvodában, ha túl mozgékony a gyerek, iskolában, ha koraérett és túteljesít, falun, ha a gazda gyógynövényt termeszt, vagy sertés helyett struccot tart, vagy ha gondjaink vannak, és félelmetes gondolataink tette kelnek, netán szélsőséges vallásosságot gyakorlunk... Mégis, mi a normális? Mi a norma? Ki határozza meg, és mi szabályozza azt? És tulajdonképpen mit fed a „nem normális” megállapítás? Csak azt, hogy *más* – vagy azt is, hogy *rosszabb*? Esetleg *jobb*? És ha a „nem normális” cselekedetnek, személynek jó „kimenetele”, hatása van a közösségre nézve, meddig marad az „nem normális”? Miképp válhat elfogadottá? E kérdések mentén kutakodom, mert azt tapasztalom – a hagyomány folyamat- és biztonságérzetet keltő jellege mellett vagy ellenére –, e posztmodern világban egyre inkább kitágulnak a határok a teológiában s a lelkigondozásban (is), és a(z egyház-)társadalmi kontrollt kiteljesítő normák sokkal inkább „helyi (közösségi) specialitások” lesznek, mint amennyire eddig voltak.

Mi a deviancia?

Hagyományos értelmezés szerint¹ a deviancia fogalma többnyire negatív tartalommal él a köztudatban. Az elfogadhatatlan, ellenséges, törvénszegő viselkedésmintákat és egyéneket bélyegzik deviánsnak, ami egyben értékítélet. A magyar nyelvű szakirodalom leggyakrabban az állami törvénykezés által is szabályozott bűnözés, és a különböző kultúra-függő, etikai, vallási „bűnös” cselekedetek és magatartásminták gyűjtőneveként használja.

A deviancia szociológiáját tárgyalva a legnagyobb kihívás, hogy megértsük, bizonyos viselkedések miért/mikor minősülnek deviánsnak, és miért fontos ezeknek a viselkedéseknek a megértése – szociológiai szempontból. Elsődleges cél lehet, hogy eloszlassuk a deviáns egyének és csoportok körüli egyoldalú közhiedelmet azáltal, hogy kifejlesztjük a tisztább (meg)értését: hogyan keletkezik, és mi a meghatározása a devianciának. Ezzel a probléma kellős közepében vagyunk, hisz az egyes kutatók között sincs teljes egyetértés: ki, mi deviáns, mi a negatív és pozitív deviancia, és ez utóbbi egyáltalán létezik-e mint olyan.

E dolgozat kísérlet a deviancia fogalmának tágabb értelmezés szerinti körüljárására, egyfajta „egyensúly-állítás” céljából, illetve a pozitív deviancia legfőbb jellemzőinek feltárása érdekében. A legelterjedtebb meghatározások közül az egyetlen érvényes és elfogadható (jelen esetben) a Giddens-féle lehet: „olyan normáknak vagy normarendszereknek a megszegése, amelyeket egy közösség vagy társadalom jelentős része elfogad.” Ha még pontosabban szeretnék fogalmazni, akkor hozzátenném: *tudatos* megszegése. Három összetevője van ennek a Giddens-féle meghatározásnak: normák, *értékek* – egy *közösség*, társadalom, amely ezeket felállítja, ahol érvényesek e normák – és a „megszegés”, ami egy *másfajta* cselekvés. Hogy könnyebben megközelítsük a pozitív deviancia fogalmát, jó volna látni e három komponens közti dinamikát: hogyan változik egy közösség normarendszere a „másfajta” cselekedetek hatására, illetve a meglévő értékek miképp mozgatják, befolyásolják a közösséget viszonyulásában. Hiszen kísérletek igazolják e folyamat kétirányú voltát: nemcsak a törvények, normák (melyeket meg lehet szegni) szabályozzák egy csoport, közösség viselkedését, életét, hanem új magatartásformák is alakítják az emberi együttélés írott és „hallgatólagos” szabályait.²

A pozitív deviancia fogalma a pozitív szervezeti működések tanulmányozásának elindulásával szivárgott be a szociológiába, illetőleg a szervezet-pszichológiába. A kutatók abból indulnak ki, hogy a hagyományos deviancia-értelmezések

1 A Webster Szótár szerint, nagyon tágan értelmezve: deviancia – egy különbözőség, eltávolodás vagy megszegése a normáknak, gyakran negatív és elfogadhatatlan viselkedést eredményez.

2 A pozitív deviancia szempontjából jelentősége van ennek a sorrendnek: normák–törvények–viselkedés–törvények–normák.

nem nyújtanak teljes képet a különböző munkahelyi, szervezeti vagy társas viselkedések megértésében. Remélik, hogy a pozitív deviancia fogalmának kifejlődésével, egy sajátos nyelvezet kialakulásával megvalósul az a fogalmi keret, amely által érthetővé és értelmezhetővé válnak pozitív „norma-bontó” viselkedések is.

A pozitív deviancia (PD) meghatározása³

Ahhoz, hogy megközelítsük a PD fogalmát, először számba kell vennünk az egyik legkutatottabb szociológiai téma, a deviancia irodalmát. A múlt század elejétől kezdve a deviáns viselkedések tanulmányozása sokat felfedett az ember társas voltának jellemzőiről. A korai deviancia-kutatások inkább az *erkölcsileg kifogásolható, tiltott vagy értéktelen* társadalmi jelenségek vagy a *káros, bántó és megbotránkoztató* magatartások tanulmányozására korlátozódtak. Később a *funkcionális szemlélet* (a deviáns szerepe a társadalmi rend fenntartásában), majd a *társadalmi reakciós szemlélet* (a deviáns karrier kialakulása) került középpontba. A jelenkori kutatások az emberi viselkedés változásának függvényeit a *társadalmi rend(szer), a kontroll és a változás* tényezőiben vélik felfedezni, azok által vizsgálják. Bár a kezdetektől sokat változott a deviancia kutatása, a szakemberek többsége valamiben mégis megegyezik. Szinte kivétel nélkül valahányan negatívan közelítik meg a témát: káros viselkedések, marginalizált személyek stb.⁴ Feltételezhetően ez az alapállás is befolyásolta az egyes kutatások eredményeit. Az a néhány kutató pedig (Wilkins, Ben-Yehuda, Dodge), aki kísérletet tett a PD tanulmányozására, erős ellenkezésbe ütközött abban a tekintetben, hogy a jelenség/fogalom egyáltalán létezik-e.

A szociológia irodalma négy fontos tényező szerint értékeli a devianciát, ezek a *statisztikai, a túlkonformitási, a reakciós* és a *normatív* tényezők.⁵ Vizsgáljuk meg, ezek szerint találkozhatunk-e PD-vel egy-egy közösségen, szervezeten, csoporton belül.

A statisztikai tényező szerint

Valószínűleg ez a legáltalánosabban ismert tényező, amely azért „terjedt el”, mert összefügg azzal, amit mi általában a deviánsokról képzelünk. Tömören: e tényező a *többségtől eltérő*, és a „normálisan” megtapasztalttól különböző viselkedésekre vonatkozik. Statisztikai értelemben deviánsak azok, akik olyan cselekedetekbe bocsátkoznak, amilyenbe a csoport többsége nem. Így nézve azok is

3 A pozitív devianciára a továbbiakban PD-ként utalok.

4 Sagarin egy 1975-ös összegzés kapcsán a negyven különböző deviancia-meghatározás között csak kettőt talált, mely nem negatív módon közelítette meg a fogalmat.

5 Spreitzer, M.G., Sonenshein, S. – Toward the Construct Definition of Positive Deviance

deviánsak például, akik rövidnadrágban vagy nagyestélyiben mennek iskolába, amikor a többség „hétköznapien” öltözik.

Ezt a tényezőt figyelembe véve pozitív deviánsakat könnyűszerrel találhatunk különböző szervezeteknél, csoportokban. Quinn-ék szerint⁶ pozitív deviánsak azok, akik egy „rendes körülmények közötti” viselkedés-skálán a „szélső jobb” oldalon helyezkednek el. Ezek skálája igen széles, lehet egy világklasszis sportoló, de akár egy belülről fűtött menedzser is pozitív deviáns. Kortárs csoportjukból az effélék azáltal tűnnek ki, hogy a rendes körülmények között szokásosnak tekinthető viselkedésgörbén ők a szélső jobb oldalra helyezhetőek. És mivel „rendes körülmények között elterjedt”-nek („normálisnak”) vélhető számos viselkedésforma, eszerint deviánsnak – akár negatívan, akár pozitívan deviánsnak – is minősülhet mindenféle cselekedet. Leslie Wilkins szerint a PD szent(eskedő) viselkedés formájában van jelen társas világunkban.⁷ Nagyon szemléletesen ő is az emberi magatartások úgynevezett „haranggörbe”-szerű előfordulásairól beszél. A „haranggörbe” közepén helyezkednek el a „normálisnak” minősülő cselekedetek, és a két ellentétes végén a bűnök vagy nagyon komoly bűncselekmények, illetve a végletesen jó („szent”) viselkedésformák.

A PD statisztika szerinti megkülönböztetése hasznos ugyan, de megvannak a korlátai. Csak a kisebbségbeli számarány dönti el, hogy valaki deviáns-e, akár pozitív, akár negatív értelemben. De hogy hol vannak (ha vannak) pontosan a határok, e tényező szerint nem világos. Michael Jordan karrierje csúcsán például messze kimagaslott a kosárlabdázók közül, és a statisztikai szemlélet szerint pozitív deviáns volt. Hasonlóan, egy sakk-nagymester is pozitív deviáns. De mi van például egy mesterien köpködő egyénnel, vagy egy minduntalan bőfögővel?! Ezekkel a statisztikai deviancia nem tud mit kezdeni. Azt tartja, egyszerűen a saját kategóriájában kell mérni („általánosan elterjedt köpködés”). A pozitív közösségi tanulmányok, a közösségfejlesztés, a szociológia vagy a pozitív pszichológia szempontjából ez nem fontos.

A deviancia-jelenségek statisztikai megközelítésének gyengéje, hogy kizárólag ennek alapján nem választhatjuk szét, mely általánosan elfogadott viselkedésminták fontosak, és melyek kevésbé a pozitív szervezeti kutatók és a közösségek számára. Tehát elégtelen a PD leírására is.

A túlzott konformitás tényezője

E szemlélet szerint a PD tulajdonképpen a *normákhoz viszonyított túlzott konformitás*. Ez a fajta pronormatív viselkedés épp attól válik deviánsná, hogy egy referenciacsoport által helyesnek ítélt határok *főlé* terjed. Példa erre, amit köznapi nyelven munkamániának hívunk. Amikor egy cselekedet (pl. testépítés,

6 Uo.

7 Jones, A. L. – Random Acts of Kindness: a Teaching Tool for Positive Deviance

számítógép-használat, hosszútávfutás) amolyan függőség általi diszfunkcióhoz vezet, azt jelenti, hogy a túlzott konformitás a „hagyományos” deviancia csapdájába esett. Ilyenkor az egyén életét már függősége határozza meg, és nem beszélhetünk PD-ről.

A reakciós tényező

A reakciós szemlélet a devianciát aszerint vizsgálja, hogy *egy cselekedetre milyen reakciók érkeznek a külvilágból*. E megítélés szerint (hagyományosan) egy cselekedet deviánsnak minősül, ha a környezet által negatív megítélést vált ki, mint amilyen a nyilvános megbélyegzés vagy büntetés. A negatív reakciók hiánya pedig azt jelzi: nincs deviáns viselkedés. Egyes kutatók elmarasztalják ezt a megközelítést, mivel figyelmen kívül hagyja a belső szemléleten alapuló (intuitív) deviáns magatartást. Ha például egy rablót nem kapnak rajta, a közösség részéről elmarad a negatív reakció, következésképp a negatív deviánsként való megbélyegzés is. A deviáns tett elkövetését is tanúsítani kell tehát, és a negatív megítélésnek is be kell következnie – e szemlélet szerint.

Ez utóbbi „követelmény” miatt a kimagaslóan jó, erényes cselekedetek e szemlélet szerint nem minősülnek deviánsnak. Nem így Wilkins szerint, aki az elsők között foglalkozott a PD-vel, és épp a kimagaslóan jó, „szent” cselekedeteket minősítette PD-nek. És bár szemléletében túlhaladott, egyediségében épp azért jelentős, mert a későbbi, '80-as, '90-es években készült tanulmányok – e reakciós szemlélet jegyében – inkább vitatják a PD létezését, mintsem tanulmányozzák azt. Erich Good szerint nincs is ilyen jelenség (*reductio ad absurdum*), és vele egyetért Sagarin is, aki azt állítja: a jó, pozitív vagy elfogadható deviancia oximoron, tehát fogalmi ellentmondás. Good azt állítja, hogy a pozitív címke nem a deviancia egy formájára utal, hiszen nem vezet stigmatizációhoz, társadalmi lefokozáshoz vagy hitelvesztéshez.⁸ Vagyis a deviancia mindig negatív, mert a megbélyegzés csak negatív viselkedés következménye lehet.

A normatív tényező

A fenti megközelítési módokat mind hiányosnak vagy *részben* elfogadhatónak véelve most lássuk a normatív megközelítést, amely a legalkalmasabbnak látszik a PD körülírására. Giddenshez hasonlóan Dodge is e szellemben vallja: a deviancia egyszerűen a normáktól való eltávolodás.⁹ Bár a szervezeti kutatások terén ez a szemlélet is inkább negatív módon érvényesült (főleg a lopás és a hazugság dinamikáját vizsgálták), az utóbbi években¹⁰ körvonalazódott, mit vonhat maga után a deviancia egy „építőbb” jellegű megközelítése. Eszerint a követ-

8 Jones, A. L.

9 Spreitzer, M.G., Sonenshein, S.

10 Uo.: Warren (2003), Spreitzer, M.G., Sonenshein, S. (2003)

kezőképpen alakult a PD normatív meghatározása: *szándékos viselkedés, amely előnyös (dicséretre méltó) módon tér el egy referenciacsoport normáitól*. Ezzel inkább a cselekedet, viselkedés önmagában való természetére fókuszál, mintsem arra, hogy eltér-e a normáktól vagy sem. Vagyis a pozitív deviánst inkább az elvárásoktól való eltávolodás jellemzi.

A reakciós szemlélethez hasonlóan itt is szó van a normáktól való eltávolodásról, de három pontban különbözik is attól. (1) A viselkedést nem föltétlenül követi megbélyegzés. A reakciós szemlélet ennél a pontnál úgy csúszik el, hogy azt mondja: ha a cselekedet nem kerül nyilvánosságra, akkor nem lehet deviáns. A normatív szemlélet szerint önmagában kell egy cselekedetet minősíteni. (2) A reakciós szemléletből nem derül ki, mi okozza, hogy egyes viselkedéseket deviánsnak bélyegeznek. Ahhoz, hogy a környezet egy címkét a deviáns viselkedésre ragasztthasson, értékelő kritériumokra hivatkozik – mint normákra. A normatív szemlélet épp ezeket az értékelő kritériumokat ajánlja. (3) Végül a deviáns viselkedések negatív bélyegét a dicséretesség és előnyösség kritériumával helyettesíti. A devianciajelenségek e normatív szemlélete a dicséretesség „bélyegével” a legteljesebb, hisz világosan meghatározza azokat a legfontosabb viselkedésmódokat, amelyeket mindenkinek követnie kellene, elkerüli az észre nem vett cselekedetek reakciós problémáját, és nem esik a túlzott konformitás által a negatív deviancia csapdájába.

A PD *értékelő, minősítő fogalom*. (F)elismeri a felbukkanó „vezetést”. A normatív szemlélet elítélné a köpködőt, mert az nem felel meg az irányadó elvárásoknak. Ugyanakkor ez a szemlélet nem sorolja az élsportolókat a pozitív deviánsok közé, mert az ő cselekedeteik – a teljesítmények – „ellenkezőjét” képezik az általánosan elfogadott elvárásoknak. Ez a megközelítés a PD-t a szabályos és tipikus viselkedéshez viszi közelebb. Van tehát egy referenciacsoport, amelynek az irányadó elvárásai jellegzetes magatartásmintákat szülnek. Abból nő ki a pozitív deviáns, akit, ha a környezete fölfedez, akkor dicsér, magasztal, jó esetben követ.

Fontos hangsúlyozni, hogy a PD – meghatározása szerint – a *szándék* szerinti jó, dicséretes cselekedetekre összpontosít, *függetlenül a végeredménytől*. Hisz a pozitív szándék nem mindig vezet pozitív végeredményhez, épp ezért kritériumként a szándékosság a fontos, nem pedig a végeredmény.¹¹ Hisz az felvetne egy másik fontos paramétert, az idő kérdését. Meddig kell várni egy pozitív végkifejletre? Mi az időkeret? Hiszen megtörténhet, hogy az eredmény érkezése időben „kicsúszik”. Ezért fontos mindennél inkább a szándéokra összpontosítani a normatív szemlélet keretében.

¹¹ Jones, A. L. cikkében leírja diákjai tapasztalatát, miszerint gyakran egy pozitív szándékú cselekedetet (segítőkészség, jótett) mennyire gyanakodva, ha nem is ellenségesen fogadott a környezet.

Két példa pozitív devianciára: közösségfejlesztés és szervezeti felelősségvállalás

Az alább bemutatásra kerülő két példa igen jól tükrözi, milyen széles skálájú lehet a PD megjelenési és alkalmazási lehetősége. Egyik esetben alultáplált gyerekek étkeztetési szokásán való változtatás volt a cél, a második példa a folyami vakság betegségének radikális visszaszorításáról szól. A példák megegyeznek abban, hogy esetükben széleskörű társadalmi problémára keresett/talált megoldási lehetőségről szólnak, és a pozitív deviancia építő kiaknázása révén egy-egy tágabb közösség élete javult meg.

Jerry Stermin¹², a közösségfejlesztő módszerként felhasznált PD egyik legszakavatottabb alkalmazója azt vallja, hogy a sikeres változ(tat)ás titka egy szervezetben belül¹³ olyan személyek vagy csoportok megtalálásán múlik, akik/ amelyek a közösségi normák áthágásával dolgukat lényegesen jobban végzik társaiknál, és ennek pozitív hatása van életükre. Ők a *pozitív deviáns személyek/ csoportok*. Világszerte, minden közösségben vannak deviáns egyének, akiket szokatlan viselkedésük/viszonyulásuk vagy gyakorlatuk képessé tesz *rendkívüli teljesítményekre, vagy jobb megoldások megtalálására*, és társaiknál – akik számára ugyanazon erőforrások állnak rendelkezésre – sokkal jobban teljesítenek. E pozitív deviánsok azonosítása egy-egy közösségen belül olyan, a környezetben rejtett formában már jelen lévő erőforrásokat tár föl, amelyek költséghatékonyabbak, hosszú távon fenntarthatóak, belülről fakadóak és irányíthatóak.

A hagyományos közösségfejlesztési elméletek kontextusában forradalmi jelentősége van a pozitív deviánsok megtalálásának, mégpedig azért, mert általában *ma alkalmazható* megoldást ajánlunk a közösség adott problémájára. És itt a hangsúly az időtényezőn van: hogy alkotó részvételük, példaadásuk azonnal alkalmazható, bonyolult háttérelvezések és előzetes kutakodás, értékelés nélkül.

Első példám egy 1991 és 1999 között zajló, „Mentsük meg a gyerekeket!” nevű vietnami projekt.¹⁴ Alultáplált gyermekek millió nem voltak abban a helyzetben, hogy megvárják, amíg országuk gazdasági helyzete, a megfelelő ivóvízellátás, az élelmiszer-forgalmazás problémái és az egészségügyi gondok megoldódnak. Mindeme bonyolult háttérproblémák ellenére ők *abban a pillanatban*

12 Jerry Stermin több mint tíz éve sikeresen azon dolgozik, hogy a PD szemléletének és módszerének nemzetközileg elismert hitelt szerezzen. Feleségével együtt, a világ számos országában az egészségesebb táplálkozás, a megfelelő egészségi ellátás, a HIV-fertőzések és a női nemi szervek csonkításának visszaszorítása céljából alkalmazták. Előtte a Harvard Business School kutató-professzora volt.

13 Jelen esetben szervezet alatt minden spontán vagy szervezett közösségtámogatási rendszert, egyesületet, csoportot, szervezetet értek.

14 Stermin, J.: Positive Deviance – A New Paradigm for Addressing Today’s Problems Today

voltak fenyegetve, hogy nem érik el a fizikai és intellektuális adottságaik szerinti lehetőségeiket, vagy éppen életveszélyben vannak.

A közösségen belül a PD vizsgálásának módszerével azonosíthatjuk a pozitív deviáns személyeket. Így felfedezhetjük azokat az *egyedi gyakorlatokat, meggyőződéseket*, amelyek képessé teszik a közösség pozitív deviáns tagját a jobb megoldás megtalálására. Ezzel Vietnamban kimutatták, miként lehetséges, hogy bizonyos számú *nagyon szegény család képes megfelelően táplálni gyermekét*, míg hasonló gazdasági helyzetben levő szomszédai nem. Kiderült, hogy minden szegény családban, ahol egy jótáplált gyermek volt, ott az anya (vagy a gondozó) naponta kiment a rizsföldekre, apró rákokat gyűjtött, és ezt hozzáadta a gyermek ételéhez. Bár teljesen hozzáférhető és ingyenes volt ez az „étrendkiegészítő”, a hagyományos felfogás azt tartotta ezekről az ételekről, hogy illetlen, mi több: veszélyes kis gyermekeknek adni. Ezt a normát kellett fölülírni a PD által. E tápanyagok mellett természetesen voltak más pozitív deviáns „praktikák” is – az etetés gyakorisága, a megfelelő higiénia, a gondozás minősége –, amelyek előnyösen befolyásolták egy gyermek egészségügyi állapotát, függetlenül a pozitív deviáns család anyagi helyzetétől.

E kutatás egyik fontos következménye az volt, hogy nem kellett először megváltoztatni az emberek gazdasági helyzetét ahhoz, hogy egészséges, jól táplált gyermekeik legyenek. Sőt helyi egészségügyi tanácsadók megjegyezték, hogy – szemben a szegény pozitív deviánsokkal – volt jópár gyermek a közösség relatív gazdagabb családjaiból, akik alultápláltságban szenvedtek! A pozitív deviánsok előtérbe állítása által a falubeliek megértették, hogy a jótápláltság (az ő esetükben) nem föltétlenül a gazdagsággal vagy a jóléttel függ össze. És nem föltétlenül kell összességében elemezni, megoldani a probléma-hálózatot, hogy hatékony megoldáshoz jussunk. Ebben az esetben a pozitív deviáns egyéneknek pontosan *ugyanazok az erőforrások* álltak rendelkezésükre, mint „átlagos” társaiknak, akik a referenciacsoportot képezték. Vagyis bármi, amit tettek, amit felhasználtak, elérhető volt szomszédai számára is. A pozitív deviánsok különleges szemléletével és gyakorlataival azonosulva, azokat a közösség előtt is ismertté téve egy olyan sikeres, cselekvésre sarkalló módszerrel gazdagodtunk, amely hatását *ma* fejtí ki, viselkedésbeli változást idézett elő a közösségen belül, de *hosszú távon* is fenntartható.

A második példa a Merck&Co. amerikai gyógyszergyártó céghez kapcsolódik, amely egy véletlen kapcsán felfedezett egy potenciális ellenszert a folyami vakság kezelésére (1978). Tekintettel arra, hogy e betegség elsősorban a *fejldő országokban* pusztított, a vállalat kutatói tudták: eme országok *költségvetése nem fedezné a gyógyszer fejlesztésének és forgalmazásának költségeit*. Mégis úgy döntöttek, hogy a cég vállalja a gyártással és forgalmazással járó költségeket, és teljesen ingyen biztosítja bizonyos országok számára. Nézzük meg, ez a teljesen önzetlen és minden érdektől mentes cselekedet miért jó példa a PD-re.

Általános norma szerint egyetlen ország sem kap „csak úgy” semmit. A szükségben levő térségben ugyanakkor polgári zavargások voltak napirenden, éhség és egyéb ínséges körülmények uralkodtak. Bár a Merck&Co. *szándéka jó volt*, mivel nem volt kikísérletezve a gyógyszer, voltak kockázatos oldalai a dolognak: mellékhatások, a helyi közegészségügyre tett hatásai, a cég jóhíre stb. Harmadsorban az infrastruktúra – gyógyszerészek, orvosok, utak, kommunikáció hiánya – jelentett problémát. És *nem lehetett megjósolni a következményeket*. A cégnek feltételezhetően volt némi rejtett érdeke, reménye, de korántsem állíthatjuk, hogy a döntést ezek az érdekek határozták volna meg. Találgathatunk és feltételezhetünk e „jótettel” kapcsolatban mindenfélét, főleg azután, hogy a Merck&Co. vállalása hosszútávú sikerekkel járt, de fölösleges, mert azt a „pillanatnyi” döntést úgyszemint magyarázhatjuk, és úgy tűnik, csakis, egyértelműen a PD tükrében értékelhető.

A pozitív deviancia és a kapcsolódó elméletek

A PD hiteles körülírásához, meghatározásához feltétlenül szükséges összehasonlítanunk azt néhány kapcsolódó elmélettel. Miben hasonlít, és miben különbözik a polgárok szervezeti viselkedésétől (Organizational Citizenship Behaviors), vannak-e átfedései a szervezetek társadalmi felelősségvállalásával (Corporate Social Responsibility), és hogyan viszonyul a kreativitáshoz, újításhoz.

(a) *A polgárok szervezeti viselkedése* az emberek hivatásszerűen túlmutató, munkahelyi – kitágítva: szomszédsági vagy egyéb közösségi – önkényes, tetszés szerinti magatartását fedí. Nagyjából öt jellemzője van: altruizmus (önzetlenség), tudatosság, sportszerűség (megtartóztatás a „panaszkodástól”), udvariasság és polgári erények. Ezek kétségkívül nincsenek benne egyetlen munkaköri leírásban sem, együttes meglétük pedig semmiképp sem feltételezi a közösség normáitól való eltérést, inkább a szervezet jobb működését segíti. A PD szintén elősegítheti ezt – de nem feltétlenül. Sokkal inkább a referenciacsoport értékeitől való jelentős eltávolodás jellemzi.

(b) *A szervezetek társadalmi felelősségvállalásán* olyan szervezeti tevékenységeket értünk, amelyekből a társadalomnak és lehetőség szerint a programot működtető vállalatnak is haszna származik (emberjogi kérdések, környezetvédelem, jótékonyági adományok, gazdasági fejlesztés stb.). Hogy ezek miért nem mind pozitív deviánsok, azt főképp abból tudhatjuk meg, ahogyan ezt a felelősségvállalást „méri”. Egy vállalat legjellemzőbben a közösségre és a környezetre tett hatása alapján, hírneve szerint minősül, olykor a közösség tagjaival és alkalmazottjaival való viszonya szerint. Nem így a pozitív deviánsok, akik viselkedésükből adódóan szintén hasznosak lehetnek. Ugyanakkor a szervezetek társadalmi felelősségvállalása csak cégekre, vállalatokra vonatkoztatható elmélet, míg a PD egyénekre és szervezetekre is vonatkozhat.

(c) *A kreativitást és újítást* úgy határozhatjuk meg, mint valami újszerűt és hasznosat eredményező jelenséget. De míg az előbbit többnyire egy tulajdonságnak, tevékenységnek, folyamatnak vagy épp következménynek tartjuk, addig az utóbbi inkább egy kreatív ötlet sikeres megvalósítása. A legtöbb esetben azonban a kreativitás vagy az újítás önmagában még nem elég feltétele a PD-nek, hisz nem föltétlenül jelenti a referenciacsoport normáitól való eltávolodást. Bár fordítva ez legtöbbször érvényes: a pozitív deviánsok újítók, néha kreatívak is.

Ezek után a következő jellemzőkben foglalhatjuk össze a PD-t: előnyös, hasznos, dicséretre méltó, önkéntes, a referenciacsoport normájától eltérő viselkedés, amely talán etikailag megkérdőjelezhető, az „átlagos” viselkedés szabályaitól való eltérést (is) jelent, és amelyből épp azért származik haszna a társadalomnak, mert egy ilyen megkérdőjelezhető magatartást ír fölül. Ha a pozitív deviáns egy személy, gyakran pozitív pszichológiai jellemzőket találhatunk személyiség-vonásaiban: intelligencia, hatékonyság, remény, optimizmus, rugalmasság, tudatosság, érzelmi stabilitás, extrovertáltság, barátságosság. Munkája során a gyengeségek javítása helyett a meglévő erősségekre épít. Bár ez a szemlélet messze nem az egyszerű(bb)séget vagy a kockázatmentességet vonja maga után, többnyire döntően befolyásolja a sikert, a teljesítményt. Sajnos azonban nem találtam arra vonatkozó adatokat, hogy a különböző erények – bölcsesség, tudás, bátorság, kitartás, igazságosság, hála, szerénység, humor, spiritualitás – miként határozzák meg a PD kifejlődését és dinamikáját.

A PD alkalmazása, a mérését lehetővé tevő eszközök

Bár a PD-szemléletnek a legbővebben dokumentált sikerei a táplálkozás-fejlesztés területén adódtak¹⁵, számos más téren is kiválóan alkalmazható. Ha egy projektnek a tárgya, célja társadalmi vagy viselkedésbeli változás előidézése, és ha már vannak a közösségben olyanok, akik gyakorolják a kívánt magatartást, a PD megfelelő módszer vagy eszköz lehet a népszerűsítéshez. Fontos megjegyezni, hogy a PD leginkább ott alkalmazható, ahol a megoldandó probléma – ami egy régebbi norma újraértékelése vagy megszegése is lehet – széles körben elterjedt, és akik a kívánt magatartást gyakorolják, kisebbségben vannak (egészségesebb táplálkozás, biztonságosabb szexualitás, alacsonyabb munkanélküliség stb.).

A PD mérése a róla alkotható tapasztalati tudásunk szempontjából fontos. Ezért az elméleti meghatározáshoz nyúlunk vissza: olyan szándékos viselkedések, amelyek lényegesen és tiszteletre méltó módon eltérnek egy referenciacsoport normáitól. Ezt a meghatározást alkalmazva bizonyos magatartásformákat

¹⁵ Jerry Sternin említett írása vagy a Positive Deviance/Hearth – A Resource Guide for Sustainably Rehabilitating Malnourished Children (2003)

vizsgálunk, amelyek együttese szükséges a PD méréséhez. A *szándékosság*on belül értékelhetjük a tett *önkéntes, céltudatos*, saját megítélés szerinti (belső autoritás) jellegét. Egy *referenciacsoport normáitól való eltérés* miatt gyakran *váratlan, nem tervezett* jellege van ennek a viselkedésformának. A cselekedet *erényes* jellegéből fakadóan a PD-nek egyértelműen a *tiszteletre méltó, dicséretes* voltát kell hangsúlyoznunk. Ezáltal az „elkövető” is erényes lesz. Ezeknek a kritériumoknak a különböző mértékű megléte szabályozza a PD-t, és általuk mérhető a hatása is.

A korábban említett pszichológiai tényezők – értelem, önállóság, függetlenség, másra-figyelés, hatékonyság, bátorság – alakulásából is mérhető a PD. A szubjektív jólét, a hosszú távú hatékonyság és az új szervezeti normák kialakulása mind belső hajtóereje, mind következménye lehet a PD-nek.

A PD és a fenntarthatóság

A fejlesztés területén dolgozó szervezetek számára az egyik legnagyobb kihívást a fenntarthatóság elve képezi. A külső „játékosokkal” való együttműködés során az egyének és közösségek életében gyakori a jobbulás, fejlődés. Ezen „javaknak” a külső „játékosok” távozása után is folyamatos fenntartása kivételes jelenség. A hagyományos fejlesztési törekvések szükséglet-alapúak. A kiindulási pont gyakorta a közösség szükségletének felmérése. A program során a közösség a fejlesztési partner által hozzáfér a szükséges forráshoz. Mégis, miután a program lezárul, és a külső végrehajtó partner távozik, a közösségbeliek gyakran „visszaesnek” a program előtti állapotba.

A PD egy radikálisan új szemléletet rejt. A szükséges forrás, a tartalék már megvan *a közösségen belül*, a PD pedig eszköz a közösség számára, hogy megtalálja saját tartalékát. Ezáltal *a közösségi problémákra adandó válasz a közösségen belül található*. Ez a szemlélet nemcsak azt biztosítja, hogy a kritikus erőforrások a közösség birtokában vannak, de azt is, hogy a probléma megoldásának felfedezése is általuk történjék meg és birtokukban is maradjon. A közösségfejlesztési törekvések fenntarthatóságában az efféle „birtoklási” érzet nagyszerű motiváció.

A PD azért szokatlan fejlesztési szemlélet és módszer, mert ahelyett, hogy a közösség gyengeségeire kérdezne: *Mi a gond itt? Mire van szükséged? Hogyan segíthetünk?*, ezt kérdezi: *Melyek a te erőforrásaidd? Mi megy jól itt? Hogyan hasznosíthatod a saját erőforrásaidat*, hogy megoldd a magad problémáit? Alkalmazóik bíznak a bölcsességben és a közösség kiaknázatlan erőforrásaiban.

A normatív PD hangsúlyozása mellett számomra érdekes volt végiggondolni, párhuzamba állítani egy félig (elméletében?) normatív, félig reakciós PD szemléletet is. Hiszen a Jones-féle¹⁶ kísérlet azt mutatja (szándékos, normabontó,

16 Jones, A. L. – Random Acts Of Kindness: a Teaching Tool for Positive Deviance

erényes cselekedetekre is érkezhets negatív reakció), hogy nem lehet/szabad nagyon éles határt vonnunk a PD alakuló, tudományos szempontból (még mindig) több oldalról megközelített értelmezései közé.

Forrásirodalom

- Angela Lewellyn Jones, *Random Acts Of Kindness: A Teaching Tool for Positive Deviance*, in: *Teaching Sociology* 26. 1998. 179–189.
- Fred Luthans, Carolyn M. Youssef, *Emerging Positive Organizational Behavior*, in: *Journal of Management* 33 (2007), 321.
- Gretchen M. Spreitzer, Scott Sonenshein, *Toward the Construct Definition of Positive Deviance*, in: *American Behavioral Scientist* 47 (2004), 828.
- Jerry Sternin, *Positive Deviance – A New Paradigm for Addressing Today's Problems Today*, www.positivedeviance.org/resourceguide.
- Positive Deviance/Hearth – A Resource Guide for Sustainably Rehabilitating Malnourished Children* (2003).

Szószék – Úrasztala – Sziertartások

PÁLFFY TAMÁS SZABOLCS

JÉZUS ÉLETÜNK KENYERE

„És monda az angyal nékik: Ne féljete, mert ime hirdetek néktek nagy örömet, mely az egész népnek öröme léssen: Mert született néktek ma a Megtartó, ki az Úr Krisztus, a Dávid városában.”

*„...én azért jöttem, hogy életük legyen, és bővölködjének.”
(Lk 2,10–11; Jn 10,10b)*

Karácsonyt ünneplő Gyülekezet, kedves Testvéreim!

Ilyenkor, karácsony időszakában vásárlási lázban égünk. Az üzletek zsúfolásig megtelnek vásárlókkal. Az újonnan megnyílt, Marosszentgyörgy és Nagyernye között található nagyméretű áruházba a karácsonyt megelőző hetekben, napokban csak órák utáni sorban állás után lehetett bejutni. Az év folyamán céltudatosan félretett kis pénzünket szeretteinknek szánt meglepetésre fordítottuk. Sokan úgy gondoljuk, hogy a drága ajándékokkal, a fényűzéssel most karácsonykor leróhatjuk az együvé tartozás kötelességét, amelyet szeretetnek nevezünk. Kínos igyekezettel törekszünk ragyogó tisztává varázsolni családi hajlékainkat, s a tőlünk telhető legnagyobb figyelemmel arra összpontosítunk, hogy rendben legyenek a dolgaink. Az üdvözlőlapokon kellemes karácsonyi ünnepeket kívánunk egymásnak, de gondolunk-e arra, hogy ennek megvalósulása csakis tőlünk függ? Ilyenkor bármit tehetünk, ha év közben megfelekedzünk egymásról, mostani buzgóságunk csak porhítás egymás szemébe.

Elgondolkodtató egy kortárs író megállapítása, mely szerint ez a kínos rendezgetés belső, lelki világunk rendezetlenségére utal. Ezt a megállapítást természetesen nem fogadjuk el minden további nélkül, és nem is általánosíthatjuk, de rejtőzik benne egy csipetnyi valóság.

Kedves Testvéreim! Talán szokatlan számotokra, hogy karácsonyi beszédem alap gondolatául a Lukács evangélista szerinti születéstörténeti részlet mellé egy másik verset is választottam János evangéliumából, amely így hangzik: „én azért jöttem, hogy életük legyen, és bővölködjének.” Megérezésem szerint ezek a

bibliai versek karácsony lényegének megragadásában segítenek bennünket, kiégyesítik egymást, s így egybefonódva egy rövid, de sokatmondó üzenetet hordoznak, táviratszerűen így fogalmaznám meg: Jézus az életünk kenyere!

Az angyali örömmüzenet – Jézus világra jöttének bejelentése – mindannyiunk számára ismerős, már gyermekkorunktól szívünkben és lelkünkben hordozzuk.

Vajon felnőtként képesek vagyunk-e gyermeki lélekkel fogadni az örömhírt, nevezetesen azt, hogy megszületett Jézus, aki számunkra a Megtartó? Meg tudja-e tartani Jézus bennünk az embert az embertelenségben? Egyáltalán hálásak vagyunk-e Istennek azért, hogy megajándékozott minket Jézussal, s benne megmutatta, hogy milyenek képzeli el az igaz embert? Mit jelent a mi életünkben Jézus születésének ténye, mély Isten-hite, s ebben gyökerező emberszeretete, kétezer év távlatából is fénylő tanításai?

Jézus tisztán és érthetően mondta, hogy miért is jött ő a világra: „én azért jöttem, hogy életük legyen...”

Életünk legyen! Milyen egyszerűnek tűnik ez a kijelentés, és mégis milyen sokrétű jelentéstartalommal bír. Milyen életünk legyen, testvércim? Testi-, lelki-, szellemi életünk? Az első (vagyis a testi) magától értetődő, sőt ezzel törődünk talán a legtöbbet, mert nem tulajdonítunk kellő figyelmet a jézusi mondásnak, amely szerint: „Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem minden igével, amely Istennek szájából származik.” (Mt 4,4).

Tény az, hogy testi életünk fenntartásához táplálékra van szükségünk. Alapvető táplálékunk a kenyér. Legöregebb öregjeink ma is így nevezik a búzát, a kenyeret: *az Élet*. Félelmetes, tiszteletet parancsoló jelkép. „Soha ne dobd el a kenyérkaréjt, eszedbe ne jusson kitépni a kalászt!” Ezt az évszázados tanítást gyakran hallottam az idősektől. Valahányszor elhangzott a figyelmeztetés, a megmaradás titkát hallottam felcsendülni, s valahogy sohasem támadt kedvem megmosolyogni az időseket. A kenyér tehát megtartó, éltető erő számunkra, s a népi bölcsességek is gyakran említik: „A kenyér jó útítárs.” „Fekete kézzel keresik a fehér kenyeret.” „Ki dolgozni nem szeret, nem érdemel kenyeret.”

Jézus azért született, hogy életünk kenyere lehessen! Isten ajándéka Jézus születése, s ez megtartó erőforrás a keresztyén ember számára, akárcsak az éltető kenyér.

Engedjétek meg, hogy ezt a metaforát, *Jézus életünk kenyere*, egyik magyar nyelvű televíziós csatorna kulturális műsorából látottakkal képszerűsítsem.

Egy Regőczy nevű pap vallomásáról van szó, aki lelkész társaival együtt ártatlanul éveket ült börtönben. Nagyon mostoha körülmények között éltek, apró kis cellában tízen voltak összezsúfolva, s a napi fejadagjuk is csak éppen ahhoz volt elég, hogy éhen ne haljanak. Közeledett karácsony ünnepe, és Regőczy már az első adventi vasárnaptól kezdte félretenni mindennapi kenyéradagját. Társai kérdezték, hogy miért vonja meg magától még azt a kevés kenyeret is, amire ő

azt felelte, hogy meglepetést szeretne készíteni számukra. Szorgosan gyűjtötte a kenyéradagjait, s közben napról napra gyengébb lett. Végre elérkezett karácsony estéje, s a társak meglepetésére Regőczy elővett egy kenyérből formált kis Jézus-szobrot. Egy gyertyacsonk is előkerült, s ezt meggyújtva, s egymásba karolva körülállták a kis Jézus szobrát, s így énekelték a Mennyből az angyal című karácsonyi dalt. A meghitt karácsonyi hangulatot azonban hamarosan megzavarták az örök, akik egy új rabot löktek be a cellába. Ez a férfi alighogy meglátta a többieket, erőtlen hangon kérte őket, hogy adjanak egy kis kenyeret, mert már napok óta nem evett semmit. Regőczy egy pillanat erejéig arra gondolt, hogyha most odaadják a kenyér Jézus szobrocskát, akkor odalesz a karácsonyi hangulat. Ám a következő másodpercben már nagylelkűen adta át a kenyér-Jézust, hiszen rádöbent arra, hogy miért is született meg Jézus : azért, hogy az élet kenyere legyen, s ezáltal Megtartónk is.

Talán felmerül bennünk a kérdés, hogy miképpen lehet Jézus napjainkban is az élet kenyere?

A válasz egyszerű: élnünk kell vele, használnunk kell őt egy életen keresztül. Karácsonykor a kinti hideg ellenére mindenki szívét melegség tölti el. Jó lenne, ha ebből a melegből tartalékolnánk egész évre, mert akkor mi is úgy tudnánk cselekedni, ha úgy hozná az élet, mint Regőczy.

Karácsony ünnepén megtartó, éltető kenyér szavaival így szól hozzánk a jézusi lelkületű költő-óriás:

„Legalább húsz fok hideg van,
Szelek és emberek énekelnek,
A lombok meghaltak, de született egy ember.
Meleg, magvető hitünkről
Komolyan gondolkodnak a földek,
Az utcák biztos szerelemmel
Siető szíveket vezetnek,
Csak a szomorú szeretet latolgatja,
Hogy jó most, ahol nem vágtak ablakot,
Fa nélkül is befül az emberektől...
De hová tesz majd a muskátlikat?
Fölöttünk csengőn, tisztán énekel az ég,
S az újszülött rügyező ágakkal
Lángot rak a fázó homlokok mögé.”

(József Attila: *Karácsony*)

A gondviselő Isten áldja meg karácsonyunkat, hogy öröm- és szeretetteljes legyen az ünnep! Ámen.

PÁLFI DÉNES

FEKETE ÉS PIROS NAPOK

*„Egyetlen napomért sem szégyenkezik szívem”
(Jób 27,6 – katolikus fordítás)*

Az év utolsó óráiban természetes, magától értetődő feltennünk a számonkérő kérdést: milyen is volt ez az esztendő, milyenek voltak napjai?

Ha a falinaptárra tekintünk, láthatjuk, hogy azon fekete- és pirosbetűs napok váltogatták egymást, számszerint 300 feketebetűs és 65 pirosbetűs nap, a hétköznapok és az ünnepnapok arányát jelölve, arra figyelmeztetve bennünket, hogy életünkben ideje van a munkának, és ideje az ünneplésnek, a pihenésnek. Sokan csak a feketebetűs, szürke hétköznapokat látták, a pirosbetűseket nem. Éjt nappallá, ünnepnapot is hétköznapná tevő, test-, lélek- és idegőrlő igyekezet, hajsza, földi kincsekért való szakadatlan rohanás, közömbösség, fásultság „vakította meg” őket. S életükből – sajnálatos módon – kiestek a pirosbetűs napok, az Isten- és emberszeretet, a lelki és szellemi értékek.

Hányan voltak, akiknek életében a szenvedés, a szegénység, a nyomorúság, a gyász, a fájdalom feketebetűssé változtatta a pirosbetűs napokat is! Gondoljunk csak a világ számos táján lejátszódott természeti katasztrófák, árvizek, földrengések, járványok áldozataira, akik könnyeik, súlyos, emberéletet is követelő veszteségeik, az őket ért csapások miatt csak fekete napokat „láttak” ebben az esztendőben. Gondoljunk arra a családra, amelynek tagjai kevéssel karácsony előtt veszítettek el fájó hirtelenséggel egy drága hitvest, szülőt, nagyszülőt, testvért, gyermeket, s amelyben a szeretet ünnepének pirosbetűs napján fekete gyászba borultak a szívek.

Aztán voltak, ha kevesen is, olyanok, akik a „szürke” hétköznapokat is ünneppé, a feketebetűs napokat is pirosbetűssé tudták tenni hitükkel, szeretetükkel, jóságukkal, egymás iránti hűségükkel, ragaszkodásukkal, becsületükkel, emberségükkel, lelkiismeretes munkájukkal, áldozatukkal, lelki és szellemi, igazi értékek gyűjtésével. Egy lelkészt arról kérdeztek meg: hol fogja ünnepelni a karácsonyt, hol tölti a szilvesztert? Mikor azt felelte, hogy otthon, családjában, gyülekezetében, csodálkozva néztek rá: hát nektek ezek nem ünnepek? De igen – válaszolta a lelkész. Csakhogy számunkra az év minden egyes napja ünnep.

Sajnos kevesen vannak, akik így gondolkoznak és élnek, akik életvitelükkel bánatból is örömet, veszteségből is sikert, a hétköznapokból is pirosbetűs ünnepet teremtenek. És sokan azok, akik gyarlóságukkal, emberhez méltatlan életükkel „befeketítik”, elünneptelenítik az évet, s aztán siránkoznak, hogy rossz volt

az esztendő! Az ilyenek nem veszik észre azt sem, hogy fekete- vagy pirosbetűs napjaival, de múlik az esztendő, múlnak az évek, s velük együtt múlik az *élet*, az ő életük is. Éppen ezért, értékelniük kellene az életet, megérteniük, hogy minden nap, sőt minden perc számít és fontos. Milyen érzékletes e tekintetben az alábbi gondolatmenet is: „Hogy megértsd, mennyit ér egy Év, kérdezd meg a diákot, akinek ismételnie kell. Hogy megértsd, mennyit ér egy Hónap, kérdezd meg az anyát, aki koraszülöttet hozott a világra. Hogy megértsd, mennyit ér egy Hét, kérdezd meg a hetilap szerkesztőjét. Hogy megértsd, mennyit ér egy Óra, kérdezd meg a szerelmest, aki találkozóra vár. Hogy megértsd, mennyit ér egy Perc, kérdezd meg az utast, aki lekéste a vonatot. Hogy megértsd, mennyit ér egy Másodperc, kérdezd meg az autóst, aki nem tudta elkerülni a balesetet. Hogy megértsd, mennyit ér egy Tizedmásodperc, kérdezd meg a sportolót, aki csak ezüstérmét nyert az olimpián. Minden Pillanat kincs, ami a tied. És emlékezz, hogy az idő senkire sem vár. A Tegnap történelem, a Holnap rejtelem, a Ma ajándék”.

Ahhoz, hogy ezt felismerjük, sokszor drága árat kell fizetnünk. Igazából akkor érezzük, milyen fontos volt egy év, egy hónap, egy hét, egy nap, egy perc, egy másodperc, amikor már elveszítettük azt. Megfeledkezve arról, hogy Isten minden pillanatot drága kincsként, minden évet felbecsülhetetlen ajándékként ad nekünk azért, hogy lelki értékeinkkel, tehetségeinkkel pirosbetűs nappá tegyük minden napját, „bársonyon futó” perccé minden percét és pillanatát.

Vajon mi ezt tettük-e az Istentől nekünk ajándékozott „rég” évvel? Vajon el tudjuk-e mondani annak végéhez közeledve, a szenvedő, de szenvedéseiben is feddhetetlen Jóbbal: „Egyetlen napomért sem szégyenkezik szívem”? Ott volt-e életemben ennek az évnek napjain, akár piros- akár feketebetűsek voltak azok, a hit, a szeretet, az Isten gyermekéhez méltó magatartás, tiszta, becsületes, feddhetetlen életem tette-e szégyennélkülivé, ünnepivé minden napomat, hogy ma, amikor az óra éjfél mutat, ne kelljen szemlesütve megállnom Isten, s az Ő szavát visszhangzó lelkiismeretem ítélőszéke előtt?

Azt hiszem, nagyon kevesen tudnak őszinte igennel válaszolni a számonkérő kérdésekre. De tehetik azok, akik Istenben bízva éltek napjaikat, zsoldáros lélekkel és tettekkel igazolva hitüket: „Szívemet Hozzád emelem / És Benned bízom, Uram. / És meg nem szégyenítettem, / Nem nevet senki rajtam. / Mert szégyent nem vallanak, / Akik Hozzád esedeznek. / Azok pironkodjanak, / Akik hitetlenül élnek.” (185. ének)

Igennel felelhetnek azok, akiket a szeretet jézusi törvénye vezérelt az év minden napján, s akik így élve elmondhatják az egyik gondolkodóval: „Amint visszatekintünk életünkre, azt látjuk, hogy azokban a pillanatokban éltünk igazán, amikor a szeretet vezérelte cselekedetünket.” (Henry Drummond)

Tiszta szívvel mondhatnak igent azok, akik mindent megtettek annak érdekében, hogy „a gonosz napokban, áron is megvegyék az alkalmakat”, egy szép emberi élet megélésének Isten által felkínált alkalmait, akik nem vesztegették,

tékozolták el idejüket haszontalan földi dolgokra, akiket „nyugtalanít minden visszapillantásnál az elveszett idő gondolata”, s akik tudják: „az az idő tekinthető elveszettnek, melyben nem emberként éltünk.” (D. Bonhoeffer) S akiknek visszanézve a tovatűnő évre nem kell ezt mondaniuk: „Istenem, de elrontottam az életemet!”

Összegezve: csak azok mondhatják el az óév utolsó óráiban: „Egyetlen napomért sem szégyenkezik szívem”, akik Isten segítségével, az év piros- vagy feketebetűs napjain egyaránt meg tudtak maradni embernek, szerető szívű embernek, minden körülményben. Hogy ez mennyire sikerült, azt mindenki maga tudja, ha őszinte önmagával szemben.

De ha nem is sikerül „szégyenkezés nélkül” lezárni az óévet, ne feledjük, hogy Isten, atyai szeretetéből újabb lehetőség és alkalom kínálkozik erre számunkra a rövidesen „megszülető” új évben! Ebben a hitben kérjük Reményik Sándor szavait kölcsön véve: „Ó, Isten, teremts hát a semmiből / Új esztendőt nekünk, / Fehér lapot, hogy írjuk végre rá / Igaz történetünk’: / A szeretet s a jóság álmait.” (*Szilveszter-éjszaka*)

Adja Ő, a mindenható Isten, hogy az új esztendő „fehér lapjára” csak szeretetünk és jóságunk álmai, cselekedetei kerüljenek, s tegyék „szégyennélkülivé”, pirosbetűs ünnepnappá az előttünk álló évnek mind a 365 napját. Ámen.

DR. SZABÓ ÁRPÁD

KARÁCSONY VÁLASZADÁSRA KÉSZTET

Szárnyakon repül az idő, újra itt van karácsony! És minket újra hatalmába kerít a lázas készülődés. Szeretnénk, ha majd, akkor este minden tökéletes lenne: a lakás, a család, az ajándékok, a vacsora; minden gyönyörű és mindenki boldog lenne. Ezt a vágyat még fokozza bennünk a minket körülvevő környezet: a média, az üzlet, a reklám. Pedig ezek csak pótlékokkal töltik meg azt az alapvető vágyat, amely bennünk összhangra, békére, szeretetre, boldogságra, tehát az élet teljességére éhes. Minden évben karácsonykor megpróbáljuk betölteni azt az űrt, amelyet mindennapjaink gépies életgyakorlata támaszt bennünk. De azt is tudjuk, hogy ez az alkalom is csak egy próbálkozás lesz, mert a fentiek, bármennyire vonzóak is, csak szomjunktat oltják, és nem adnak végleges megoldást.

Karácsony, Jézus születésének ünnepe, ami napjainkban a fogyasztói társadalom legnagyobb ünnepévé, a legnagyobb üzletté lett. Ezért fontos számunkra a készülődés zűrzavarában meghallani karácsony üzenetét, elgondolkodni jelentőségén, és elbeszélgetni életet átalakító szépségéről.

A betlehemi születéstörténetet már hosszú idő óta rózsaszín felhő burkolja be: a színes égökkel feldíszített fenyőfák, a betlehemi szereplők változatos, de ugyanakkor megszokott látványa, a megdicsőült tekintetű Mária, akit sem az utazás, sem pedig a szülés nem viselt meg, az öreg és ezért bölcsen háttérbe húzódó József. Mennyei fény, égi zene, térdelő pásztorok, díszes ruhába öltözött keleti bölcsek vagy királyok gazdag ajándékokkal. Kedves, meleg hangulatot árasztó kép, ahol mindenki tudja, hogy mi miért történt, felfogja és érzi a helyzet világtörténeti jelentőségét és méltóságát. Ennek a gyermeket és felnőttet egyaránt elvarázsoló képnek tagadhatatlanul van bibliai alapja.

A születéstörténetek nem Jézus életének első szakaszát akarják elénk vetíteni, hanem nyitányai Máté és Lukács evangéliumának, tehát komoly teológiai kérdésekre választ adó Krisztus-történetek, amelyek már az egész történetet kicsiben elénk tárják. Bevezetnek minket az evangéliumba, amelynek üzenete: Jézusban, Isten választottjában az atyáknak adott ígérek beteljesültek. Ezzel érthetővé válik, hogy az evangélium központi témáját nem a születéstörténetek alkotják. A központ Jézus maga, tanítása, cselekedetei és szenvedése. Evangéliuma, életpéldája és sorsa által állítja elénk azt a konkrét értékrendet, mint mértéket, amelyhez nekünk itt és most igazodnunk kellene.

A történetekben tehát sehol sincs szó „Csendes éjről és égszemű gyermekről”, a jászol és a rongyok a szegénység és az alacsony sorsúak osztályrésze. Jézus születése a rangsorok és értékek átrendezését jelenti. Új alapokra helyezi az

emberek közötti kapcsolatokat Isten emberszeretetének jegyében. Ez a tehetetlen és erőszaktól mentes újszülött kisgyermek jelenti a lelki békességet, az erőszakmentességet, a félelemtől való szabadságot, az élhető viszonyokat, közös boldogságot és boldogulást, más szóval az emberek és a világ üdvösségét. Karácsony éjszakája magában hordozza már Jézus 33 évvel későbbi sorsát: a jászolban fekvő gyermek, úgymond, homlokán hordozza a kereszttel jelét.

Húsvét üzenete provokáló és kényszerítő. A szenvedő és kereszten haldokló Jézus mellett nem lehet úgy elmenni, hogy ne foglaljunk állást. És keresztként illik a szenvedő mellé állni. Ez már számon kérhető, ezért kellemetlen és kényelmetlen. Sokkal egyszerűbb és meghatóbb egy kisgyermek születését megünnepelni, ahol mindenki örül és kedves, ahol nem esik szó súlyos, állásfoglalást kívánó kérdésekről. Érthető tehát, hogy társadalmi szinten karácsony ünnepe tudott a legmélyebben életünk részévé lenni. Az ünnephez kapcsolódó szokások segítségével azok is tudnak ünnepelni, akik nem vallják magukat gyakorló keresztényeknek, vagy még istenhívőnek sem, de történelmi szinten elfogadják, hogy karácsony Jézus születésének ünnepe.

Nekünk, hívő keresztényeknek azonban sokkal nehezebb, sőt kellemetlenebb a helyzetünk. Nekünk karácsonykor is számot kell adnunk, amikor megállunk a betlehemi jászolbölcső előtt, hogy megértettük-e Jézust? Tudjuk-e, hogy mit akart? Mit jelent az általa hozott új értékrend? Milyen félelmek vannak még bennünk? Elvárások, pozíció, pénz, hatalom, kényelmesség, másokra mutogatás, bűnbakkeresés, és sorolhatnánk azokat a buktatókat, amelyek eltérítenek, zsákutcákba visznek minket.

Karácsonykor színt kell vallanunk: tudjuk-e úgy értékekkel megtölteni életünket, ahogyan feldíszítjük a karácsonyfát? Milyen kincsekkel tudunk a Jézus bölcsőjéhez járulni? Visszhangzik-e bennünk karácsony vigasztaló és erőt adó üzenete: „Ne féljete, mert nagy örömet hirdetek ma nektek, amely az egész nép öröme lesz: Üdvözítő született ma nektek.” (Lk 2,11)

DR. SZABÓ ÁRPÁD

A KELETI BÖLCSEK KARÁCSONYI TANÍTÁSA

„Amikor Jézus megszületett a júdeai Betlehemben Heródes király idejében, íme, bölcsek érkeztek napkeletről Jeruzsálembé, és ezt kérdezték: »Hol van a zsidók királya, aki most született? Mert láttuk az ő csillagát, amikor feltűnt, és eljöttünk, hogy imádjuk őt.« Amikor ezt Heródes király meghallotta, nyugtalanság fogta el, és vele együtt az egész Jeruzsálemet. Összehívatta a nép valamennyi főpapját és írástudóját, és megkérdezte tőlük, hol kell megszületnie a Krisztusnak. Azok ezt mondták neki: »A júdeai Betlehemben, mert így írta meg a próféta: Te pedig Betlehem, Júda földje, semmiképpen sem vagy a legjelentéktelenebb Júda fejedelmi városai között, mert fejedelem származik belőled, aki legeltetni fogja népeket, Izraelt.«

Ekkor Heródes titokban hívatta a bölcseket, pontosan megkérdezte tőlük a csillag feltűnésének idejét, majd elküldte őket Betlehembe, és ezt mondta: »Menjetek el, szerezzetek pontos értesüléseket a gyermekről; mihelyt pedig megtaláljátok, adjátok tudomra, hogy én is elmenjek és imádjam őt!«

Miután meghallgatták a királyt, elindultak, és íme, a csillag, amelyet láttak feltűnésekor, előttük ment, amíg meg nem érkeztek, és akkor megállt afölött a hely fölött, ahol a gyermek volt. Amikor meglátták a csillagot, igen nagy volt az örömiük. Bementek a házba, meglátták a gyermeket anyjával, Máriával, és leborulva imádták őt. Kinyitották kincsesládáikat, és ajándékokat adtak neki: aranyat, tömjént és mirhát. Mivel azonban kijelentést kaptak álomban, hogy ne menjenek vissza Heródeshez, más úton tértek vissza hazájukba.” (Mt 2,1–12)

A keleti bölcsekről szóló elbeszélésnek nincs történelmi alapja. Nem úgy történt, mint egy rendkívüli esemény, amilyenről az újságokban olvasunk. Heródes az egyedüli történelmi személy ebben a szép elbeszélésben. A hozzá hasonló személyek hatalommal uralkodnak. Ha valaki azt mondta az ilyen Heródesnek, hogy a szív királya megszületett, akinek hatalma szavai gyengédségén, szeretete mágiikus erején alapul, Heródes azonnal összehívta az írástudókat, az egyház vezetőit, és tanácsot kért, hogy miképpen szabadulhatna meg a megtartótól, mielőtt

az bajt okozna. Hasonló komédiával találkozhatunk a napilapok oldalain, amikor arról olvasunk, hogy a hatalmasok miként mutogatják valláshoz, egyházhoz való tartozásukat, de csak azért, hogy kihasználják saját érdekeikben. Látszólag azt mutatják, hogy ők is hódolni akarnak a világ igazi ura előtt, de valódi szándékuk, hogy eltíporják. Ez a történelem.

De hála Istennek, hogy az a történelem, amiről az újságokban és a történelemkönyvekben olvasunk, nem az egyedüli. Van egy másik világ, ahol beszélhetünk az emberségről, és ez legalább olyan igaz, ha nem igazabb, mint amit a történelem jelent, mert ez a lélek mélyéből tör fel. Az emberi történelem hasonló elbeszéléseit legendának vagy mesének nevezzük. Lehet, hogy csak a mesék hisznek a maguk igazában, és lehet, hogy csak a legendák gondolják, hogy az emberek tiszták és igazak lehetnek, hűségesek önmagukhoz és teremtőjükhöz. De igazaknak kell lenniük, mert Isten jelenik meg bennük, és Isten valósága csak akkor lesz látható, ha az emberi arcok szépségében és a szív igazságában tükröződik. De hogyan fedezhetjük fel egy másik személy szépségét és szívének igazságát? Ezt mondja el nekünk a keleti bölcsek története. A kereszténységnek igaza volt, amikor feldíszítette a születéstörténeteket és átalakította legendákká. A bölcsek és csillagjósok nem képesek arra, hogy felfedjék az igazságot az embereknek, mert az emberek királyok, amikor csillag után mennek, s ezért a bölcsek is királyokká változtak. Hárman voltak, akik keresték a negyediket. Egyikük bizonyára sötét bőrű volt, mert valamennyi legendában a harmadik herceg az éjszakához, az álmokhoz, a földhöz kapcsolódik. Ezek a történetek az emberség kereséséről, a szívhez való zárandoklatról, és Istennek emberi formában való felfedezéséről szólnak. Miért ne hihetnők, hogy egy csillag ragyog minden gyermek bölcsője felett, és ez a csillag elvezet minket arra az útra, amelyen hazaérkezhetünk. Az Éden-kert utáni vágy olyan mélyen gyökerezik lelkünkben, hogy egy percig sem tudunk élni a mi örökkévaló otthonunk látomása nélkül. Ez a látomás ott ragyog felénk, amikor az éjszakák sötétek, mert igen gyakran álmainkban közelebb van hozzánk, mint az öntudat világos nappalaiban.

Újra és újra átéljük ezt a történetet bensőnkben. Mind hordozunk magunkban egy Heródest, aki védeni próbálja magát ésszerű érvekkel, számítógató okossággal, és óvatos valóságtudattal. Mielőtt elérnénk igazi formánkat, ez király-féle alak igyekszik megfélemlíteni minket erőszakosságával és hatalmával. Minden alkalommal, amikor közel vagyunk ehhez az elvárszolt földhöz, a szív kisugárzásához, ez a király felemelkedik trónján, és azt kiáltja, hogy sem az érzések, sem az álmok. Sem a szívünk vágyai, sem eszményeik nem találnak, nem megfelelőek és ezért nem elfogadhatóak világunk számára.

Heródes alkalmazkodást kíván! Csak imádkozhatunk azért, hogy az Úr angyala jelenjen meg minden embernek, és figyelmeztesse, hogy meneküljön ettől a királytól. Igen, mi csak akkor leszünk képesek hazatérni, ha messzire kikerüljük ezt a félelmes királyt. El kell hagynunk a büszke Jeruzsálemet magas

falaival azért, hogy megtalálhassuk a kis Betlehemet, követve életünk fényes csillagát.

Szívünk nagyszerű ígérekkel van tele, amelyeket Isten ujja írt bele, mert az Örökkévaló azt akarja, hogy éljünk. Isten azonban nem csak életet adott, hanem azt akarja, hogy ez az élet látható legyen, és megnyilatkozzék. Képzeljük el, hogy a föld elnémult, a csillagok megálltak útjukon, amikor a keleti bölcsek megtalálták a gyermeket, és tisztességet tettek neki. Csak amikor ma képesek vagyunk meglátni a nagyságot, és megérteni, hogy elhívásunkban mi nincs a rendjén, mi befejezetlen, mi a kezdetleges, csak akkor találjuk meg békénket. Amikor többé nem nézzük le, ami kicsi és jelentéktelen, hanem meglátjuk az igazi nagyságot, amikor tudatosul bennünk, hogy nincs fenn és lenn, csak ez az Isten által teremtetett világ, és amikor megértjük, hogy Isten kezében minden egymásba illik, s besimul az egészbe, akkor, csakis akkor fog ez a világ összhangot és békességet találni.

A történet arról beszél, hogy a keleti bölcsek ajándékot hoztak a jászolbölcsőben fekvő kisgyermeknek: aranyat, tömjént és mirhát. Amikor az ajándék találó és gondosan kiválasztott, kifejezi a másik személy lényegét. Valójában mi csak azt adhatjuk egymásnak, ami már jelen van a másik személyben, és amit ő magában hordoz. Milyen lehetne az életünk, ha azzal a hittel élénk, hogy mindenikünk adhat ilyen ajándékot a születésétől kezdve? Mit jelenthetne, ha elfogadnánk és hinnők, hogy az egész élet nem más, mint engedni, hogy ezeknek az ajándékoknak a képe növekedjen, és kifejezést nyerjen bennünk és embertársainkban egyaránt.

A keleti bölcsek elsőként aranyukat helyezték el a gyermek Jézus lábainál. Aranyat, ami más volt, mint a föld mélyéből bányászott nemesfém, mert ez a csillagok kohójának olvasztó tűzében született. Ez a fém sohasem keveredik más elemekkel, tiszta marad mindörökké. Lehet, hogy ami értékes a szívünkben, ugyanígy születik, mert ennek az aranyaknak a nyomai mindenikünk szívében felfedezhetők. És egyre többet találunk belőlük, ha jobban és igazabban szeretjük felebarátainkat.

Másodszor, a bölcsek tömjént ajándékoztak a gyermek Jézusnak. A régi egyiptomiak ezt a fűszert az isteni világhoz tartozónak hitték, s amikor a tömjénről beszéltek, ezt egy szárnyaló emberi lélek képében ábrázolták, amint arany-madárként visszatér a csillagokba. A tömjén minket is jelképez, amilyenek, és akik vagyunk. Minket, embereket, a vágy hatalma röpít, s arra felé irányít, ahol örökkévaló otthonunkat tudjuk. Mert Isten szólít minket, s ezáltal fel akar készíteni, hogy egyszer majd visszatérjünk, ahonnan jöttünk. Földi életünk minősége attól is függ, hogy mennyire hallgatunk az isteni szóra, és mennyiben tudatosul bennünk, mint életünket irányító és meghatározó eszme. Az arany súlya és a tömjén könnyűsége egyaránt bennünk él, s mi valójában mindkettőhöz tartozunk.

A harmadik ajándék a mirha volt. Ez a mi földi utunkat jelzi az időben, a mi halandóságunk kifejezője. Ezt az utat, bár látszólag a miénk, mégis együtt tesszük meg, mint közös létünk és emberségünk kifejezőjét. És ezen az úton, életünkben, sokat tehetünk annak érdekében, hogy vigasztaljuk egymás szívét, gyógyítsuk a fájdalmat, enyhítsük a szenvedést, ébresszük a reményt, és erősítsük egyben, hogy elérhessünk Isten örökkévaló országába.

Íme, kedves testvéreim, milyen nagy lehetőséget ajándékoz nekünk Isten a karácsonyban, minden évben. A bölcséktől megtanulhatjuk, hogyan kell meglátni és követni a csillagot, még a komor, súlyos helyzetek éjszakáin is. Az ő szép történetük a mi útikalauzunk, hogy megtaláljuk a betlehemi kisgyermeket s benne és általa önmagunkat és egymást. És ajándékozzunk! Aranyat és tömjént szívünk-ből, szeretetünk élet szépítő és gazdagító értékeként. Mirhát, hogy közös utunkat együtt járjuk békében és reménységben. Így leszünk karácsonyi emberek, akik tudjuk, mert akarjuk, és mert hisszük, hogy mindennapunkat karácsonnyá tehetjük az ajándékozó élet által. Ámen.

Könyvszemle

Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket írta Sas Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár [2006]. 585 l.

A nyolcvanadik születésnapján tekintélyes emlékkönyvvel megtisztelt Kelemen Lajos az 1950-es évek vége felé már a legendák közé számított. Ő volt Erdély levéltárosa és történésze, akihez bármilyen múltra vonatkozó kérdéssel lehetett fordulni. Ha rögtön nem is tudott választ adni, de eligazított a források között, figyelmeztetett a tévedésekre. S a magukat a levéltári kutatómunkára szánó fiatalabb kartársainak állandó segítője, mestere lett. Iskolát teremtett. De nemcsak a történészek közt terjedt legendája, hanem – legalább Kolozsvárt – ő közintézménynek is számított: ha vendég érkezett a városba, ha valamilyen rendezvény alkalmából kis csapat verődött össze, netán egy osztályfőnök felkérte, Kelemen Lajos télen-nyáron hajlandó volt városnéző körutat vezetni, temetőben kalauzolni. Nem csak száraz adatokat közölt ilyenkor, hanem anekdotákkal fűszerezte mondanivalóját, valósággal megelevenítette a helyszínen történeteket.

Magam is halványan visszaemlékszem az 1950-es évek végének egy ilyen városnézésére. Nagybátyám, Mikó Imre – aki nagybátyját tisztelte az idős tudósban – egyszer értesített, hogy adott órában a Bethlen-bástya elől indít „Lajos bácsi” városnéző körutat. Akkoriban ez már egyre ritkább alkalomnak számított. A tízegynéhány fős csapattal félkörben megkerültük a bástyát, ő pálcájával mutogatott az emléktáblákra, feliratokra. Talán annyi ragadt meg a hallottakból, hogy az iskolám tözsomszédságában álló titokzatos, eléggé romos épület sok ostromot állott ki, többször újjáépítették. Aztán a Farkas utca fele folytattuk a sétát, s a református templom következett... Utóbb gyakran hallottam Kelemen Lajos kórházi éveit alatt állapotáról: a rokonok vasárnaponként keresték fel, s meglehetősen aggódtak, hogy ki ne tegyék az öregot a kórházból. Végül mégis csak ki kellett költöztetni, s az Attila úton sikerült neki egy külön szobát biztosítani. Ide is elvitt nagybátyám: itt mutatott be neki. Pár szót ha beszélünk a Házsongárdi temetőről. A meglehetősen sivár szobában az ágy szélén ült az öreg tudós, főleg testi szenvedései foglalkoztatták. Debreczeni László volt éppen mellette.

Kisiskolás kori emlékeim csak a legendát őrizték meg Kelemen Lajostól. Úgy tűnik, Brassai Sámuel lehetett még ilyen egyéniség Kolozsvár múltjában,

akit illet meghallgatni, megismerni. Az igazi Kelemen Lajost én is csak írásain át fedeztem fel. 1977-ben megjelent művészettörténeti tanulmányainak első, majd 1982-ben második kötete. A szerzőnek még életében előkészített gyűjteményes kötete anyagát B. Nagy Margit rendezte igen gondosan sajtó alá, s kísérte ritka pontos, aprólékos jegyzetekkel. Visszagondolva az akkori sajtóviszonyokra, a cenzúra elvárásaira, ma éppen bravúros teljesítménynek tűnik e két kötet megjelentetése. A Kriterion teljesítményét a szöveggondozás, a művészi kötés is dicséri.

Az 1980-as évek végén egy kis időre magam is belekóstolhattam Kelemen Lajos szövegeinek gondozásába. Dr. Erdő János, a Keresztény Magvető akkori szerkesztője híret vette, hogy az idős tudós betegágyán készített családtörténeti, gyermekkori vonatkozású feljegyzései előkerültek Debreczeni László hagyatékából. Illetve a hagyatékkal együtt a Református Gyűjtőlevéltárba jutottak. Próbáljam őket sajtó alá rendezni! Nem kevés munkával a kis lapocskákra írt szöveget sikerült egységesítenem, s rendre a *Magvető*ben közreadnom. Közben nagyot fordult a világ, s a cenzúrától való félelem is elmúlt. Úgyhogy a némileg teljesebb szöveget aztán a Korunk Baráti Társaság önálló kötetben tette közzé *Születtem Marosvásárhelyt* (Kolozsvár, 1993) címmel. A szövegről tárgyalva Erdő azt is elmondta, hogy az unitárius egyházi levéltárban volt Kelemen Lajos naplója, maga is beleolvasott. Hanem a belügyisek az egész Kelemen Lajos-hagyatékot egy alkalommal elkobozták. Azóta sem tudja, mi lett ennek a sorsa. Érdekes lenne az öregkori feljegyzéseket összevetni a naplóval.

Nos, a kelemenlajosi életmű feltárásának, újbóli közkinccsé tételének most lelkes munkása akadt Sas Péter személyében. Miután Herepei János értékes várostörténeti írásait az elmúlt években rendre közrebocsátotta, most – jó érzékkel – Kelemen Lajos hagyatékát dolgozza fel, adja közre. Az Állami Levéltárban megtalálta naplójának is a kéziratát, s rövidesen sajtó alá bocsátja.

Első lépésként sajtó alá rendezte, szerkesztette a *Művelődéstörténeti tanulmányok* terjedelmes kötetét. Hiszen a *Művészettörténeti tanulmányok* két kötete korántsem tartalmazhatta a tudós valamennyi írását. Már csak a cenzúra miatt sem. De – utólag megítélve – a két kötet azért felölelte az életmű javát, legrangosabb vonulatát.

A most megjelent 585 lapos kötet anyagát négy nagy fejezetre osztja a szerkesztő. Az első az *Erdélyi gyűjtemények, levéltárügy* címet viseli. Ide harminc írást sorol be. S talán ez a fejezet hoz a leginkább új színt az előző két kötethez képest. Itt egyrészt levéltári kiadványokról, okmánytárakról olvashatunk. A Székely Oklevéltár három kötetének (V., VI., VII.) kapcsán érezkelhető, hogy a gyűjtő-szerkesztő Szádeczky Lajos professzor hogyan vonja be tanítványát a levéltári, adatközlő munkába. A legtöbb írás az Erdélyi Múzeum–Egyesület (EME) levéltárához és könyvtárához kötődik. A beadott értékesebb családi gyűjteményekről kapunk hírt, ismertetést, néha egy-egy okmányt, levelet emel ki alaposabb

szemrevételre. Így tudjuk meg, hogy Suky István 1508-ból való menedéklevele (a Suky-levéltárból) volt az EME legrégebbi magyar nyelvemléke. Megemlékezik az egyesület kiemelkedő egyéniségeiről és szorgalmas munkásairól (Mikó Imre, Kőváry László, Ferenczi Miklós), valamint az egész egyesület életéről, eseményeiről. Az 1910-es években rendezett négy vándorgyűlésről kapunk részletes tudósítást, s két dolgozat az EME előtörténetét és első ötven évi munkásságát dolgozza fel egy – csak évtizedekkel később közreadott – emlékkönyv számára. Megjelentek itt mozgósító, felhívásszerű cikkek is a levéltári hagyatékok megbecsülésére, illetve közgyűjteménybe helyezésére vonatkozóan.

A második és harmadik fejezet a Művészettörténeti tanulmányok 1982-es kötetének a beosztását követi, vagyis a Marosvásárhelyről és Kolozsvárról szóló írásokat tartalmazza. A *Novum Forum Siculorum* Marosvásárhely vagy Székelyvásárhely latin elnevezése, tizenkét írás sorakozik e főcím alá. Közülük öt Nagy Szabó Ferenc 17. századi krónikáiról szabómesterrel kapcsolatos. Megismerhetjük ifjúkorát, tanulóéveit, céhbeli szereplését, egyik vásárlási szerződését. Ezekből kikerekedik emberi-közéleti portréja. Tanítványi hálával idézi fel marosvásárhelyi legkedvesebb tanárának, Nagysolymosi Koncz Józsefnek a pályafutását 1906-ban bekövetkezett halálakor. S a Koncztól kapott indíttatások nyomán foglalkozik a Bolyaiak alakjával is két írásában. Koncz nyomdatörténetét egészíti ki egy adatközlése. Két régi Vásárhely-képhez fűzött magyarázata a nagyközönségnek szól.

A Kolozsvár-fejezet a *Transilvaniae civitas primaria* (Erdély első városa) főcím alatt bontakozik ki, s huszonegy írást tartalmaz. Találunk itt adatközlést, műemlék-leírást, műemlék-rombolási krónikát, kiállítás- és könyvismerttetést. A műemlék-leírások bizonyos szövegváltozatban már az előző két kötetben is szerepeltek, hisz hosszú élete során Kelemen Lajost ismételtelen felkérték egy-egy ilyen cikk írására, s mondanivalóját mindig újrafogalmazta. Úgyhogy hasznos a mostani variánsok közlése is. Figyelemre méltó Kolozsvár történetének magyar szempontú tömör összefoglalása két szövegvariánssal, Kolozsvár környékének műemléki számbavétele, s a Petőfi-korabeli város bemutatása. Két dolgozatban részletezi a kuruc-idők Kolozsvárral kapcsolatos fontosabb eseményeit. Ő irányítja rá a figyelmet az Unitárius Kollégium 1626 és 1840 között vezetett szeniori feljegyzéseinek várostörténeti adataira. Addig csak az iskolatörténészek használták ezeket a latin beírásokat. Máig sem született meg magyar nyelvű tolmácsolásuk. Ma már egészen hihetetlenül hangzik a régi mőtárgyak kiállításáról írt beszámoló. A társadalmi életben közismert gróf Bethlen Györgyné báró Jósika Paula 1926 novemberében Majális utcai házában két nagyobb helyiségében összegyűjtötte a város módos-előkelő családjainak mőtárgyait (fej- és nyakékek, hímzések, fegyverek, zománc- és ötvösmunkák, üveg- és porcelántárgyak), sőt szakembereket is felkért tárlatvezetésre. És özönlöttek az érdeklődők. Volt kiknek magyarázzon Kelemen Lajos!

A negyedik fejezet a *Családtörténet, címertan* összefoglaló cím alatt bontakozik ki. Hatvan hosszabb-rövidebb adatközlése, cikke, ismertetése, tanulmánya szinte egész Erdély területét átfogja. A 20. század első felében a levéltárak egyik fő kutatási témája éppen a családtörténet volt. S a főállásban levéltáros Kelemen Lajos is ebben szorgoskodott. A kezébe került feljegyzések, családi krónikák, végrendeletek, szerződések mind egy-egy család leszármazásához, birtokviszonyaihoz nyújtottak adalékot. A múlt századelőn megjelent Kolozsvárt a *Genealogiai Füzetek* című Sándor Imre szerkesztette családtörténeti folyóirat, mely minden ilyen adalékot szívesen közölt. Kötetünk e fejezete jórészt innen merítette anyagát. Egyik-másik közlemény, főleg adatközlés esetében úgy érezzük, hogy nem elég indokolt újbóli kinyomtatása. Főleg, ha arra gondolunk, hogy ez a kötet a szélesebb közönségnek is készült. S az oldalszámra kinyomtatott latin szöveget nem kellett volna-e magyarul is tolmácsolni? Ma már a történészeknek is csak kis rétege vállalkozik hosszabb latin szövegek értelmezésére. E fejezetből jelentősebb a Sükösd családról írott tanulmány, csak éppen a bemutatott családi címer képe hiányzik belőle. Bodoki Mikó Miklós családi krónikája is több mint egyszerű eseménysor. néha szépirodalmi mércével mérhető. Így síratja az apa kedves fiát: „...éjféli után változék halálra az én szerelmes lelkem, édes, szép, ifjú legény fiam, Mikó Mihályom, és reggel kilenc óra tájba szólítá ki Isten öfelsége s kíváná meg az lelkit a lelkemnek, ebből az kevés ideig tartó és álomhoz, vagy árnyékhoz hasonló, semmire kellő, állhatatlan, rossz, kevés ideig fénylő, gyönyörködtető világból...” Érdekesebb még a pókai Sárosi, a széplaki Petrichevich-Horváth, a vargyasi Daniel, a göncruszkai Kornis családokkal foglalkozó írása, könyvismertetése. A gróf Rhédey család kihalását is cikkben méltatja. Néhány unitárius vonatkozású adatközlése a Keresztény Magvetőben jelent meg. Tisztázza Toroczka Máté püspök családi nevét, bemutatja régi unitárius családok címereit, s három „régii unitárius családi följegyzést” közöl Almási Gergely Mihály püspök, Suky László és Végh Ferenc tollából. Anyai őseinek, az albisi Csomossoknak is összeállítja a családfáját.

A függelékben közölt 1928-as halottak napi interjú a Házsongárdi temetőről főleg azért érdekes, mert Nyíró József készítette. Meglepő, hogy benne a temető megnyitására vonatkozóan téves dátumot olvashatunk (1556-ot 1585 helyett). Szomorúan nyugtázzuk, hogy azóta is állandó téma a temető, a sírok védelme. De a Kelemen felsorolta híresebb sírok azért napjainkig is állanak. Hangulatos Dáné Tibornak az Előre számára készített interjúja a 80 éves történettudóssal. Hatszáz oldalas „tanulmánygyűjteménye” sajtó alá rendezéséről beszél, nem sejtve, hogy két évtized múlva kerül annak töredéke nyomdába.

A tanulmánykötet törzsanyaga mintegy 440 lap, ezt írta Kelemen Lajos. Két bevezető tanulmány és a több mint száz lapos jegyzetanyag, a terjedelmes névmutató Sas Péter munkája. Az első bevezető Kelemen Lajos életét és munkásságát foglalja össze igen tömören, találóan jellemezve a történész egyéniségét,

erkölcsi tartását. Különösen a művelődéstörténészt bemutató második dolgozat igen gazdag idézetekben, hivatkozásokban. Mondhatni minden Kelemen Lajosról szóló tanulmányt, cikket, írást felhasznál, találó mondatokat emel ki belőlük, néha még a kiadásra váró naplóból is beiktat pár sort. Alig akad a múlt század második feléből jeles erdélyi történész, aki ne vallotta volna magát Kelemen tanítványának, s ne emlékezett volna meg róla valamilyen alkalommal. Mi is ideiktatjuk Jakó Zsigmond tömör összegzését: „közösségi felelősségben és az önzetlen szolgálat alázatában Kelemen Lajos marad minden időkre felülmúlhatatlan mintaképe Klió erdélyi magyar napszámósainak.”

A jegyzetek igen szerencsésen a B. Nagy Margit meghonosította módszert követik. Itt találjuk meg az írás megjelenési helyét, majd a szerkesztő megjegyzéseként gazdag bibliográfiát az írásban említett témákról, műemlékekről, családokról. Mindig jelezve, ha Kelemen Lajos még írt erről a kérdésről, s az hol jelent meg. Néhány esetben jó lett volna a Kelemen Lajos ismertette mű bibliográfiai adatait is feltüntetni. Aránylag sok az ismétlés: ha ugyanaz a műemlék öt cikkben kerül említésre, akkor mind az ötnél beugrik ugyanaz a bibliográfia. Ez ma számítógéppel játszva megoldható. Arra gondolva, hogy a legtöbben majd csak egy-egy dolgozatot fognak a kötetből elolvasni, s a névmutatóval sem bajlódniak eleget (mely amúgy sem teljes), szükségesnek tűnik az ilyenfajta jegyzetelés. Meglepőnek találjuk, hogy a *Születtem Marosvásárhelyt* című Kelemen Lajos-kötet a rövidítési jegyzékben sem szerepel, s a Marosvásárhelyről szóló cikkeknél sincs utalás rá. A szerkesztő azonban ismeri, mert egyszer mégis csak feltünteteti lapalji jegyzetben. Ahova rendszerint Kelemen Lajos eredeti jegyzetei kerülnek. A 404. lap jegyzete a kötet végi jegyzetek közé is becsúszott.

A könyvet – akárcsak Kelemen Lajos előző két tanulmánykötetét – a Kriterion Könyvkiadó gondozta. Egy ilyen terjedelmes mű megjelentetése sok előkészítő munkát igényel. Ma ebből több lépés leegyszerűsödik a számítógépnek köszönhetően. Így a régi nyomtatott szöveget rendszerint nem kell újra „gépelni”, a helyesírási hibákat a képernyő jelzi, az ismétlődő vagy alig változó passzusokat át lehet irányítani. De a figyelmes kiadói szerkesztő és a korrektorok munkáját akkor sem lehet mellőzni. Az egész kötetben érezhető a bizonytalan helyesírási gyakorlat. Kivéve a régi dokumentumok közlését a mai helyesírást kellett volna alkalmazni. Számos helyen Kelemen Lajos szinte változatlan szövegét kapjuk. Bizonytalan az ígékötők írása, a vesszők helye, néha még egy-egy szó is kiesett. A jegyzetben dr. Hankó János kap méltatást mint illusztrátor, képek egész sora alatt viszont Jankó János neve olvasható – aki jónevű néprajzos volt. A képek minősége nem felel meg a mai nyomdatechnika nyújtotta lehetőségeknek, egyik helyen csak vonaluk jelennek meg. Egy igényes kiadványban aligha keverhetjük a számítógéppel megszerkesztett és az innen-onnan kifényképezett (szürkés alapú) családfákat. A kötet külseje csak szerényen visszhangozza a művészettörténeti kötetek borítóját (elől rajz, hátul fénykép). Jó lett volna megtartani a sorozat-jel-

leget, hogy így a tanulmányok harmadik kötetére hivatkozhatunk. A szerkesztő egy helyen azt sejteti: lesz még negyedik kötet is.

Örömmel nyugtázzhatjuk, hogy az 1970-es években B. Nagy Margit elkezdte munka folytatóra talált: Sas Péter magára vállalta Kelemen Lajos írott hagyatékának gondozását, további értékesítését. Várjuk a következő köteteket!

DR. GAAL GYÖRGY

Egyházi élet – Hírek

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

■ November 30-án volt egyházunk legfőbb végrehajtó testülete, az Egyházi Képviselő Tanács 2007. évi utolsó rendes ülése Kolozsváron. A testület az ülésen többek között elfogadta az egyházi központi hivatal 2008. évi költségvetését, és határozatot hozott egy új lelkészi javadalmazási rendszer bevezetéséről, 2008. január 1-jétől. A tanács a 2008-as évre személyenként 50 lej minimális egyházfenntartói járulékot állapított meg, minden egyházközsége néző kötelező érvénnyel.

Lelkésztovábbképzés

■ A III. évnegyedi lelkészi értekezleteket október elején szervezték meg egyházköreinkben, az alábbiak szerint: 8-án Tordán a Kolozs-Tordai Egyházkör, 9-én Székelykeresztúron a város nevét viselő egyházkör, 10-én Árkoson a Háromszék-Felsőfehéri Egyházkör, 11-én Magyarzsákodon a Marosi Egyházkör, 12-én Ádámoson a Küküllői Egyházkör és 18-án Lókodon a Székelyudvarhelyi Egyházkör lelkészei számára. Az értekezleteken Rácz Norbert ifjúsági lelkész tartott előadást egy lehetséges unitárius egyházi ifjúsági stratégiáról, valamint Gáspár Mária pénzügyi ellenőr vázolta fel az egyházközségi zárszámadás, illetve költségvetés elkészítésének újabb tudnivalóit.

■ A IV. évnegyedi lelkészi értekezleteket november elején szervezték meg egyházköreinkben, az alábbiak szerint: 5-én Alsófelsőszentmihályon a kolozs-tordai egyházkör, 6-án Székelykeresztúron a székelykeresztúri egyházkör, 7-én Brassóban a háromszék-felsőfehéri egyházkör, 8-án Haranglábban a küküllői egyházkör, 9-én Ravában a marosi egyházkör és 15-én Székelyudvarhelyen a székelyudvarhelyi egyházkör lelkészei számára. Az értekezletek előadását dr. Rezi Elek teológiai rektor tartotta *A hitvallások jelentősége és időszerűsége* címmel.

Énekvezér-képzés

■ Az Énekvezér-képesítő Bizottságnál a 2007. év őszén senki sem jelentkezett az énekvezér-képesítő vizsga letételére.

Rendezvények, egyházképviselet

■ A Magyarországi Unitárius Egyház október 6-án Pestszentlőrincen tartotta a Magyarországi Unitáriusok III. Találkozóját, ahol Molnár B. Lehel egyházi levéltárosunk előadást tartott Brassai Sámuelről.

■ A Csokfalvi Egyházközség a templom újrászentelése alkalmából október 6-án hálaadó ünnepséget szervezett, ahol a szószéki szolgálatot dr. Szabó Árpád püspök végezte.

■ Október 13-án a tordatúri unitárius egyházközség templomkertjében kopjafás emlékoszlopot avattak a Tordatúr határában elesett és eltemetett 52 honvéd emlékére. Az ünnepségen Bodor Rozália Piroska lelkész üdvözölte az egybegyűlteket, majd Pataky József, a Tordai Honvéd Hagyományörző Bizottság elnöke köszöntője hangzott el. Az emlékoszlopot a tordatúri felekezetek lelkészei – Bodor Piroska unitárius, Geréb Dénes református és Kádár István római katolikus plébános-esperes – áldották meg.

■ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, a Romániai Magyar Közgazdász Társaság, a Bölöni Farkas Sándor Alapítvány, valamint egyházunk október 13-án a Dávid Ferenc díszteremben Brassai Sámuel-emléknapot szervezett születésének 210., halálának 110., valamint síremléke leleplezésének 100. évfordulóján. Egyházunk részéről a rendezvényen dr. Szabó Árpád püspök mondott megnyitó emlékbeszédet.

■ A Szentábrahádi Egyházközség október 14-én tartotta negyvenhét évi szolgálat után nyugalomba vonult lelkésze, Jakab Dénes kibúcsúzó ünnepélyét. Az istentiszteleten a szószéki szolgálatot az ünnepelt végezte. Egyetemes egyházunk részéről dr. Szabó Árpád püspök köszönettel értékelt a 13 éves homoródújfalvi, majd 34 éven át a szentábrahádi egyházközségben végzett lelkészi munkát.

■ Október 31-én, a reformáció napján, az unitárius teológiai hallgatók, teológiai tanáraik vezetésével, ez évben is megkoszorúzták a kolozsvári Házsongárdi temetőben található unitárius egyházi és világi vezetők, tanárok és tudósok, valamint közéleti személyiségek síremlékét.

■ Az Unitáriusok és Univerzalisták Nemzetközi Tanácsa (ICUU) a németországi, Rajnamenti Oberweselben tartotta kétévenként sorra kerülő közgyűlést és konferenciáját. Egyházunkat a közgyűlésen dr. Szabó Árpád püspök és dr. Máthé Dénes főgondnok képviselte, valamint Kovács István sepsiszentgyörgyi lelkész, a Végrehajtó Bizottság tagja; megfigyelői minőségben jelen volt Gyerő Dávid előadótanácsos is.

■ A Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karára november elején újabb rangos vendégtanár érkezett: Rosemary Chinnici pasztorálpszichológus az Egyesült Államokból, Kaliforniából. A teológiai hallgatók számára november 5-e és 9-e között tartott előadás-sorozatban Chinnici a lelkészek szakmai formálódásának, majd magatartásának egyik fontos vonatkozására: a szakmai etika kérdéskörére összpontosított, *Professional Ethics* címmel.

■ Október 22-én a kolozsvári belvárosi unitárius templomban egyházunk, az RMDSZ és az EMKE ökumenikus megemlékezést szervezett az 1956-os forradalom 51. évfordulóján. Az egyházak képviselőinek alkalmi beszéde mellett

a János Zsigmond Unitárius Kollégium diákjai irodalmi összeállítást adtak elő, majd a Péterffy Gyula Énekkar Kodály Zoltán-kórusműveket mutatott be.

- A Kriterion Könyvkiadó október 24-én egyházunk dísztermében könyvbemutatót szervezett, ahol Kelemen Lajos *Művelődéstörténeti tanulmányok* című kötetét a gondozó, Sas Péter művelődéstörténész mutatta be. Kelemen Lajosról emlékbeszédet mondott Molnár B. Lehel egyházi levéltáros.

- Az ODFIE november 9-én tartotta a X. egyház-és nemzettörténeti vetélkedőt Kolozsváron, valamint a Dávid Ferenc emlékzarándoklatot Déván. Utóbbi helyszínen a zarándoklat napján találkozóra került sor egyházunk püspöke, a dévai önkormányzat vezetői és a tervezést felügyelő szakemberek között a dévai vár átépítésének terveiről.

- November 13-án a kolozsvári Bíróság a Gondviselés Segélyszervezetet felvette a jogi személyiségek nyilvántartásába. Az egyesületet az Egyházi Képviselő Tanács az unitárius szociális és karitatív munka kivitelezésére, valamint az egyházközségek ilyen irányú tevékenységének segítésére és koordinálására hívta életre. Alapítói az EKT képviselőjében eljáró dr. Szabó Árpád püspök, dr. Rezi Elek főjegyző és Szabó László közügyigazgató. Az egyesület ideiglenes vezetőségének összetételére az alapítók a következőket kérték fel: Szombatfalvi József elnök, Szabó László alelnök, Veress Enikő titkár, Orbán Árpád és Bartha Alpár vezetőtanácsi tag.

- November 17-én volt az V. Unitárius Kórustalálkozó Küküllődombón, jelen volt Szabó Árpád püspök is.

- Sólyom László magyar köztársasági elnök december 4-én a hagyományos adventi találkozón látta vendégül a határon túli magyar történelmi egyházak vezetőit, köztük dr. Szabó Árpád unitárius püspököt is. Az egyházfők ugyanaznap Szili Katalin, az Országgyűlés elnök-asszonya meghívására az Országházba látogattak egy év végi kiértékelő beszélgetésre.

Személyi változások

- Orosz Róza alkalmazást nyert a kolozsvári Unitárius Óvoda takarítójának, november 1-jétől.

- Kányádi Magdolna alkalmazást nyert a Szentivánlaborfalvi Egyházközség harangozójának, november 1-jétől.

- Békési Attila alkalmazást nyert a Petrozsényi Egyházközség harangozójának, november 1-jétől.

- Kercsuly Sándor alkalmazást nyert a Sepsikőröspataki Egyházközség harangozójának, november 1-jétől.

- Orbán Fitori Dezső kálnoki lelkész áthelyezést nyert a Gyepesi Egyházközség lelkészének, november 1-jétől.

- Finta Emese Erzsébet gyakorló segédlelkész november 1-jétől kirendelést nyert a Kálnoki Egyházközségbe.

- Orbán Erika lelkész november 1-jétől kinevezést nyert a sepsiszentgyörgyi kórházlelkészi állásba.
- Makkai-Ilkei Ildikó november 1-jétől rendes lelkészi kinevezést nyert a Bencédi Egyházközségbe.
- Török Áron sepsiszentgyörgyi kórházlelkész október 31-től másodszor is nyugdíjba vonult.
- Kurta Ákos sepsikőröspataki énekvezér október 31-től lemondott állásáról.
- Kovács József petrozsényi harangozó október 31-től lemondott állásáról.

Halottaink

Máté Ödön nyugalmazott lelkész életének 82. évében f. év november 11-én Marosvásárhelyen elhunyt. 1926-ban született Kénosban, lelkészi oklevelet az Unitárius Teológiai Akadémián szerzett 1945–1949 között. Lelkészi szolgálatát a Korondi Egyházközségben kezdte gyakorló segédlelkészként 1949–1952 között, majd a Nyomáti Egyházközség lelkésze lett 44 éven át, 1996-ban történt nyugdíjazásáig. Búcsúztatása november 13-án volt a marosvásárhelyi református temető ravatalozójában, a szertartást Nagy László marosvásárhelyi lelkész, esperes végezte. A szülőfalu, Kénos nevében Csáki Levente lelkész, a Nyomáti Egyházközség nevében a beszolgáló Kiss Mihály nyárádszentlászlói lelkész búcsúzott tőle. Temetése november 15-én volt Magyarországon, az Eger melletti Kálban.

Kovács Domokos, a Székelyderzsi Egyházközség volt gondnoka, életének 75. évében november 20-án hirtelen elhunyt. Több mint két évtizedig állt a közösség élén, előbb egyházfiként, majd keblitanácsosként, végül gondnokként. Hűsége és érdemei elismerésképpen az Egyházi Főtanács 2004-ben tiszteletbeli gondnoki címmel tüntette ki. Temetése november 22-én volt a helyi temetőben, a szertartást Demeter Sándor, az egyházközség jelenlegi lelkésze, valamint Katona Dénes, az előző lelkész végezte.

Halottaink emléke legyen áldott!

